

Jan Bleys
Jasper Bijnen
Katrien Hebbelinck

Geeraard de Duivelsteen | Gent
Historisch-archivalisch onderzoek

Geraard de Duivelsteen, Gent
Historisch-archivalisch onderzoek

opdrachtgever

koiba nv
Gentbruggekouter 7
9050 Gent

opdrachthouder

Studiebureau Ars Horti bvba
's Herenbaan 26 a, B - 2840 Reet
tel 03.844.41.61
www.arshorti.com
jan.bleys@arshorti.be

tekst

dr. Katrien Hebbelinck, docent Erfgoedstudies, Universiteit Antwerpen.
Jan Bleys, landschapsarchitect, gegradueerd in monumenten- en landschapszorg,
opgeleid in stedenbouw en ruimtelijke planning.
Jasper Bijnen, msc monumenten- en landschapszorg, ing. Bouwkunde.

tekeningen

Jasper Bijnen,

grafisch concept

Nadine Naeye

© 2018, Studiebureau Ars Horti bvba, en de auteurs voor hun teksten en tekeningen.
Niets uit deze uitgave mag verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk,
fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder de voorafgaande schriftelijke toestem-
ming van de auteurs.

Inhoudsopgave

inhoudsopgave

WOORD VOORAF.....	9
INLEIDING	11
STAND VAN ZAKEN	12
DE BOUWPLAATS, VAN WIJDENAARD TOT NEDERSCHELDESTRAAT	17
GHEERAERT VAN GHENT, 1210-1277	21
HET DUIVELSTEEN ALS STADSEIGENDOM, VOOR 1325-1476.....	33
HET HIËRONYMIETENKLOOSTER, 1439 -1569	43
BISDOM GENT, 1569-1623	51
STAD GENT, 1623-1891	53
STEDELIJK TUCHTHUIS, 1623-1773	57
STEDELIJK KRANKZINNIGENGESTICHT, 1773-1829.....	74
HET DUIVELSTEEN BOUWBLOK IN DE 19DE EEUW.....	81
PLANNEN VOOR EEN RIJKSLAGERE SCHOOL, 1828	82
BRANDWEERKAZERNE, 1829.....	86
VERGROTING VAN HET KULDERSHUIS, 1844	87
VAN KULDERSHUIS TOT CONSERVATORIUM, 1873.....	88
HET ZOLIKOFFER- DE VIGNE PLAN, 1880	92
RESTAURATIE ADOLPHE PAULI, 1882.....	100
DE STAAT, 1891-2015	105
RESTAURATIE & NIEUWBOUW DOOR VERHAEGEN, 1887-1902.....	105
AANBESTEDING GEVELRESTAURATIE RIVIERVLEUGEL, 1887	114
AANBESTEDING GEVELRESTAURATIE GROTE TOREN, 1892.....	114
AANBESTEDING INTERIEURRESTAURATIE GROTE TOREN, 1894.....	114
AANBESTEDING RESTAURATIE CRYPTIE, 1897.....	114
AANBESTEDING MIDDENVLEUGEL & ADMINISTRATIEF CENTRUM, 1900/116	
REACTIES OP DE RESTAURATIE	144
'MODERNISERINGEN' IN DE 20STE EEUW.....	145
VERHUIS VAN HET RIJKSARCHIEF, 2012	145
KOIBA NV, 2015-HEDEN	146
BESLUIT	147

BRONENCORPUS	149
RIJKSARCHIEF GENT.....	149
RIJKSARCHIEF BRUGGE	149
KADASTERARCHIEF GENT (KAG)	149
STADSARCHIEF GENT (SAG)	149
ATLAS GOETGHEBUER (AG).....	149
STADSREKENINGEN.....	151
REEKS 330, WEZENBOEKEN, PERIODE 1349-1795	153
REEKS 533.....	153
REEKS DK 17	154
REEKS N, BRANDWEER.....	155
REEKS PK/DZD/451-533	155
SCMS.....	155
FOTOTHEEK.....	157
STADSARCHIEF LEUVEN (SAL)	157
KONINKLIJKE MUSEA VOOR KUNST EN GESCHIEDENIS (KMKG)	157
KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, BRUSSEL (KBR)	157
UGENT, BIBLIOTHEEK.....	157
KADOC	158
TEKENINGEN EN SCHETSEN	158
BRIEFWISSELINGEN, BESTEKKEN ETC.	162
PRIVÉARCHIEF EIGENAAR (ARCHIEF KOIBA).....	163
UITGEGEVEN ARCHIEFBRONNEN	164
LITERATUUR.....	164
INTERNETBRONNEN	167

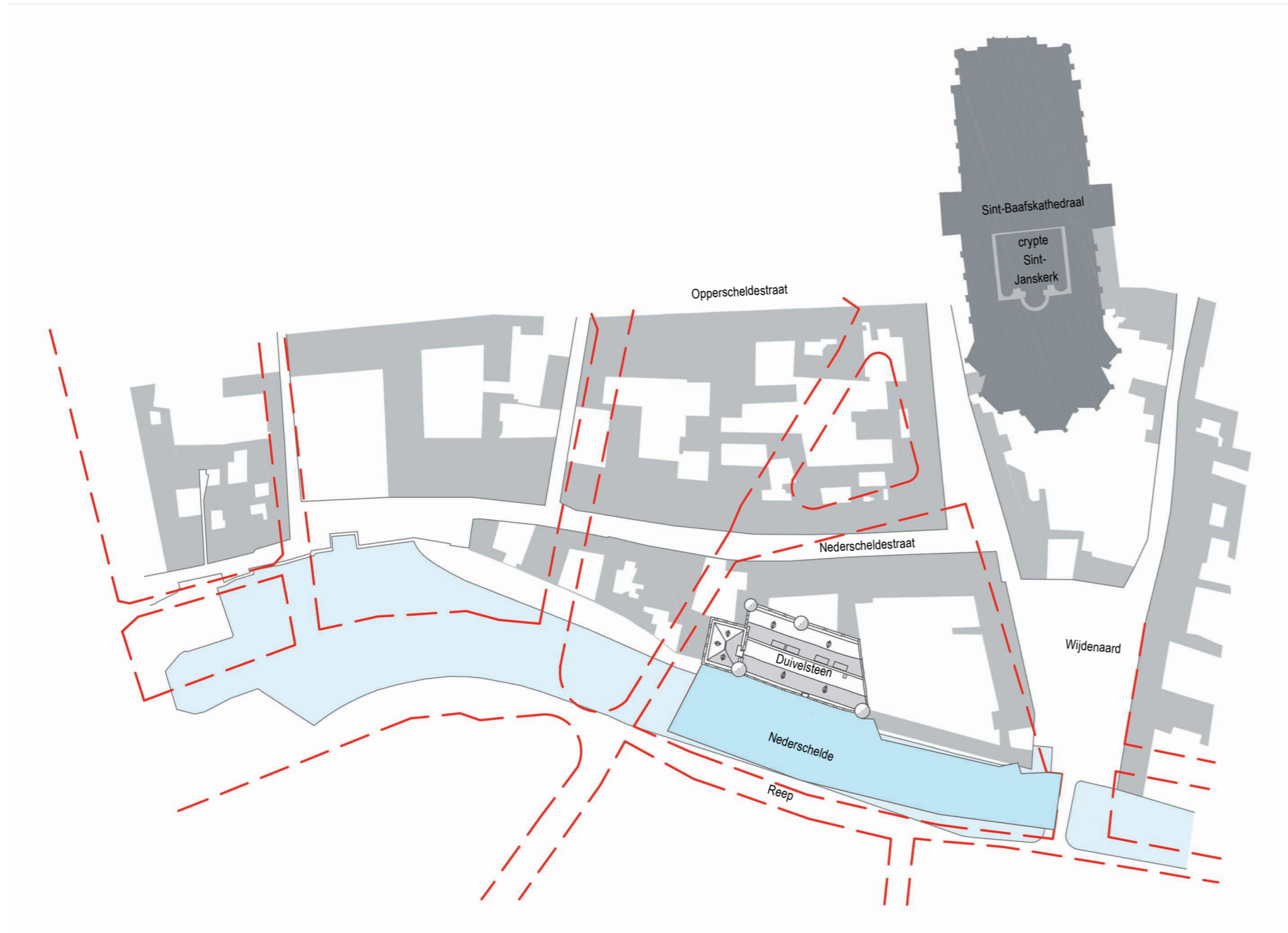
illustratie 1:
luchtfoto
Google
Maps,
2018.

Woord vooraf

Het Geeraard de Duivelsteen is bij KB sinds 28 december 1936 beschermd als monument. Een gedegen instandhouding en gebruik berusten op kennis van en inzicht in de site. Daarom werd aan studie bureau Ars Horti bvba uit Rumst de opdracht gegeven om een historisch-archivalisch vooronderzoek te verrichten, en dit in nauwe samenwerking met dr. Katrien Hebbelinck, docent Erfgoedstudies aan de Universiteit Antwerpen. Hiervoor werd op 7 september 2016 een onderzoekpremie aangevraagd bij het Agentschap Onroerend Erfgoed. De premie werd verleend op 6 november 2016 onder de categorie 'steun voor de cultuur en instandhouding van het erfgoed'. De voorliggende nota schetst de totstandkoming en verbouwingen van het Geeraard de Duivelsteen tot vandaag. De bronnenlijst aan het einde van deze nota biedt inzage in de daartoe geraadpleegde archief- en literatuurbronnen. De auteurs blijven zeer benieuwd naar bijkomend bronmateriaal dat in de bronnencorpus zou ontbreken.

Deze nota is de weerslag van een tweejaar durend intensief onderzoek dat mede tot stand kwam dankzij de gewaardeerde inzet van geschiedvorser Leo Vermeulen die instond voor de transcriptie van de archiefbronnen van de middeleeuwen tot de 17de-eeuw. Hij was ook onmisbaar in het opsporen, aankopen en aanleveren van een rijke verzameling historische traktaten. Daarnaast gaat dank naar Alfred Michiels, licentiaat klassieke filologie, voor de vertaling van de Latijnse teksten. Verder is een woord van dank verschuldigd aan de archivarissen en hun medewerkers voor hun bereidwillige medewerking bij de langdurige speurtocht in het Rijksarchief, Stadsarchief en Kadasterarchief te Gent, de familie Lammens-Verhaegen voor de toestemming tot inzage van hun familiearchief in het KADOC te Leuven, de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, de Universiteitsbibliotheek Gent en het Nationaal Geografisch Instituut te Brussel.

De Vlaamse overheid ondersteunt dit historisch-archivalisch onderzoek met een onderzoekpremie en stelt de onderzoeksresultaten publiek beschikbaar in PDF-formaat.

illustratie 2: Projectie van de Limburgstraat op de stadsstructuur van het Ancien Régime. Met het urbanisatieplan van burgemeester Braun -naar het saneringsplan van architect Edmond de Vigne en ingenieur Edouard Zollikofer (1880) dat uitgevoerd werd tussen 1883 en 1888- wordt het volledige bouwblok met uitzondering van de Grote toren en de riviervleugel gesloopt. Sedert 1888 vormt de Grote toren met de riviervleugel een vrijstaand monument dat in verbouwde toestand tot vandaag bewaard blijft. In 1902 wordt er de Nationale bank tegenaangebouwd., Ars Horti, 2018.

Inleiding

Het Geeraard de Duivelsteen is geografisch gesitueerd in de provincie Oost-Vlaanderen in de Geeraard de Duivelstraat 1 te 9000 Gent. Het bouwblok is gelegen naast de Sint-Baafskathedraal en wordt omgeven door de Maaseikstraat en het Bisdomplein (N), de Nederschelde en de Reep (NO), de Limburgstraat (Z) en de Geeraard de Duivelstraat (NW). Het is kadastraal gekend onder Gent, 3de afdeling, sectie C, perceel 0570/00P000.

Het gewestplan Gentse en Kanaalzone, goedgekeurd op 14 september 1977 bestemt het stadcentrum en het bouwblok als woongebieden met cultureel, historische en/of esthetische waarde. Het bouwblok behoort tot de ruimtelijke uitvoeringsplannen 'Afbakening grootstedelijk gebied Gent' die goedgekeurd werden op 12 december 2005 (Geopunt Vlaanderen, 2018).

Het Geeraard de Duivelsteen is sinds 28 december 1936 beschermd als monument om redenen van zijn kunst-, historische en oudheidkundige waarde. (IOE, beschermingsbesluit, dd.28.12.1936). In de Inventaris Bouwkundig Erfgoed wordt dit monument als volgt beschreven: *'Zogenaamd "Geeraard de Duivelsteen", voormalig romaans steen uit de 13de eeuw, zogenaamd naar Ridder Gheeraert van Ghent, bijgenaamd de Duivel, die het steen bewoonde in de tweede helft van de 13de eeuw. Sinds de 14de eeuw eigendom van de stad en voor talrijke doeleinden gebruikt: wapenarsenaal, school der Hiëronymieten, Seminarie, krankzinnigengesticht, tucht- en weeshuis, brandweerkazerne. Einde 19de eeuw werd het door het Rijk aangekocht, gerestaureerd tussen 1898 en 1908 onder leiding van ingenieur A. Verhaegen en ingericht als Rijksarchief. Voor dit doel werd ten noordwesten een nieuwe vleugel, in een gelijkaardige stijl bijgebouwd. Van het oorspronkelijke steen bleef in de 19de eeuw enkel de zeer vervallen oostelijke vleugel langs de Nederschelde met donjon bewaard. (...) Van het interieur is enkel de overwelfde begane grond (foutief crypte genoemd) van de oostelijke en westelijke vleugel oorspronkelijk uit de 13de eeuw, doch ook grondig gerestaureerd in 1891. Drie rijen van telkens vijf zware ronde zuilen met geprofileerde sokkel en bladkapiteel verdelen de ruimte in vier beuken van zes traveeën overkluisd met kruisribgewelf van Doornikse steen en gewelfkappen in breuksteen'.* (IOE, ID 8568).

Stand van zaken

Dit onderzoek schetst de biografie van een adellijke residentie, dat als een verweesd middeleeuws relict een icoon vormt in de Gentse binnenstad. De context waarbinnen dit monument tot stand kwam is evenwel drastisch veranderd. De historische Sint-Janskerk verdubbelde in omvang tot de huidige Sint-Baafskathedraal. Na stadssanering kwamen kathedraal en Duivelsteen oog in oog te staan. Driekwart van het bouwblok waartoe het Duivelsteen ooit behoorde, werd openbaar domein. Tot voor kort herinnerde slechts een waterbassin bij de Reep aan de nabijheid van de Schelde. Kortom, zowel de Gentse Kuip als het Geeraard de Duivelsteen ondergingen een ware metamorfose.

Sinds 2015 is het Duivelsteen eigendom van de nv Koiba. Met het oog op de toekomstige bestemming onderzoekt de voorliggende studie de bouw- & gebruiksgeschiedenis van het Duivelsteen om het bouwhistorisch onderzoek in situ te begeleiden en alzo de erfgoedwaarden van dit monument nader te kunnen duiden. Een legendarische bewoner, meerdere verbouwingen, een ingrijpende restauratie én nieuwbouw bemoeilijken echter dit titanenwerk.

De huidige kennis omtrent het Geeraard de Duivelsteen is hoofdzakelijk gebaseerd op 19de-eeuwse literatuurbronnen: Diericx (1815 & 1821), Steyaert (1838), De Potter (1883-1901), Moke (1844), Verhaegen (1886 & 1894) en Van Den Bemden (1895). Het merendeel daarvan boogt op 17de-eeuwse kronieken waarin - niet zonder verwarring en tegenstrijdigheden - vooral de naamgeving van het steen en de biografie van Gheeraert van Ghent worden uitgespit: de Succa (1602), Divaeus (1610), Lindanus (1612), Duchesne (1621), Sanderus (1627 & 1641), Miraeus (1630, uitgebreide heruitgave Foppens, 1734) en De l'Espinoy (1631). Al deze auteurs beroepen zich op hun beurt op oudere gegevens verzameld door Meyerus (1538) en d'Oudegherst (1571).

Ook 16de-eeuwse stadszichten zoals dit van Pieter De Keyser uit 1524, (in drie versies bewaard in het Museum Boijmans van Beuningen te Rotterdam, de Gentse universiteitsbibliotheek (UG, BHSL.RES, 1572) en het stadsarchief (SAG, AG L3/3b), het panoramisch zicht op Gent uit 1534 (Gent, STAM), een anoniem 16de-eeuws aquarel met zicht op de Reep (UG, BRKZ.IZ.0343) en een stadsgezicht door Lucas De Heere, 1562 (UG, BIB.IZN.000094; kopie: SAG, AG, L-110/5) waren de voornoemde, 19de-eeuwse auteurs reeds bekend.

De meest cruciale bronnen uit de periode van het Ancien régime bevinden zich in het Gentse stadsarchief. Van belang zijn onder meer de 14de en 15de-eeuwse stadsrekeningen (SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400). In deze rekeningboeken zijn tussen 1325 en 1450 uitgaven genoteerd voor uitgevoerde werken aan, in en rond het Duivelsteen. Een portret van Gheeraert van Ghent schuilt in de 16de-eeuwse grafschriften opgetekend door Arent van Wynendaele en bewaard binnen de Atlas Goetghebuer (SAG, AG, AVW 33-35).

Hetzelfde fonds bevat ook het oudste plannenbestand van het Geeraard de Duivelsteen (SAG, AG, L 103/5-7). Een begeleidende brief met legende uit 1626 wijst ze toe aan de Brusselse schilder-architect Jacques Franquart. Gezien hun belang werden deze plannen meermaals gekopieerd: één aangemaakt door August Van Lokeren (SAG, AG, L-103/9, z.d.), een vluchtig afschrift in potlood op kalk met annotaties door Stroobant (SAG, AG, L-103/10-11, z.d.), een ingekleurde pentekening door Pierre Joseph Goetghebuer (SAG, AG, L-103/8 recto, z.d.), een kopie op kalk én een planafdruk door architect Lode Sanglet uit 1935 (SAG, AG, L-103/12-13).

Daarnaast bevat de Atlas Goetghebuer ook meerdere, latere voorstellingen van het Geeraard de Duivelsteen, onder meer door Ernest Joseph Bailly in 1791 (SAG, AG, L-103/32b), Joseph Wynantz in 1823 (SAG, AG, 63, 64, 65), August Van Lokeren in 1832 (SAG, AG, L-103/31), Lacoste en Gheman in 1844 (SAG, AG, L103/32), Henri Borremans omstreeks 1840 (SAG, AG, L-103/35), Joseph Van Haerde eveneens in 1840 (Museum Dr. Guislain te Gent), Doms (naar H.V) 1891, (SAG, AG, L-103-33b), Puttaert en Weber ca. 1880 (SAG, AG, L-103/33c), Armand Heins in 1908 (SAG, AG, L-103/31), een anoniem aquarel uit 1820 (SAG, AG, L-103/32a) en een ets uitgegeven door Henri Willem Moke (1844).

Dit iconografisch materiaal kan tevens worden aangevuld met tal van foto-opnamen uit de late 19de en vroege 20ste eeuw, verzameld door de Stedelijke Commissie Monumenten en Stadsgezichten (Beeldbank Gent - SAG, SCMS). De oudste gedateerde opnamen zijn een belangrijk ijkpunt in de gefaseerde restauratie door de stadsarchitecten Pauli (1882) en Verhaegen (1887-1902). Verder wordt het Duivelsteen op tal van 19de- en 20ste-eeuwse prentkaarten afgebeeld (Delcampe).

Het Rijksarchief te Gent bewaart 'voorstudies voor 's Rijkslager Onderwijs te Gent' opgemaakt door stadarchitect Louis Roelandt in 1828 (RAG-VZ1-226). Deze plannenset van het gelijkvloers en de eerste verdieping kan aangevuld worden met een voorstudie hiervan bewaard in het Stadsarchief onder de titel: 'nieuw Rijksarchief, helpt 19de E' (SAG, AG, L103/18). Een gedetailleerd matenplan en een bijzonder interessante doorsnede bij deze laatste geven inzicht in de vorm, volumewerking en vensterhoogte van het Geeraard de Duivelsteen.

Uitleg, gevelaanzichten én commentaar bij de restauratie en nieuwbouw van het Duivelsteen door ingenieur Verhaegen vonden publicatie in de Messenger des Sciences Historiques of het Bulletin der Maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent (Verhaegen 1886 & 1894). Beide worden aangehaald door Jan de Maeyer in zijn studie omtrent De rode baron, Arthur Verhaegen (De Maeyer 1994). In tegenstelling tot wat de auteur dan stelt (De Maeyer 1994, 21), is het architectuurarchief van Verhaegen niet langer zoek. Het werd immers door de familie Lammens-Verhaegen overgedragen aan het Sint-Lucasarchief, die het op zijn beurt in bewaring gaf aan het KADOC te Leuven. Dit fonds Lammens-Verhaegen (LV), dat middels toestemming van de familie kan geraadpleegd worden, bevat het volledige ontwerp- en aanbestedingsdossier van het Geeraard de Duivelsteen, met inbegrip van notities, opmetingschetsen, voorontwerpen, stabiliteitsplannen, kostenborderellen en uitvoeringstekeningen. Het laat aldus het hele restauratie- en bouwproces tussen 1887 en 1902 reconstrueren. Tevens bevat het kopijen van de plannen van Franquart overgetekend door Verhaegen omstreeks 1897 (KADOC, LV, BE 942855 1544 134.5, z.d.), alsook levensgrote reproducties op rollen van drie apostelfiguren, in 1891 gekopieerd door Leon Bressers (STAM objectnr. 661, 795 en 4085). Twee reproducties hiervan worden ook bewaard in het KADOC (KADOC, LV, BE 942855 90 1492, z.d.).

Bij aankoop van het Duivelsteen ontving nv Koiba een verzameling (infrastructuur) plannen en tekeningen uit de werkingsperiode van het Rijksarchief. Dit privé-archief, op datum gesorteerd, bevat onder meer een restauratieplan voor het *Château de Gérard-le-Diable à Gand* door de stedelijke hoofdingenieur G. Van Haute, die in opdracht van Verhaegen werkte (Archief Koiba, 1901). Dit plan van 8 januari 1901 geeft een langse en dwarse doorsnede van het Geeraard

illustratie 3: De oudste weergave van het Geeraard de Duivelsteen komt voor op de houtsnede van Pieter de Keyser uit 1524. Hij toont het toenmalig 'clooster vanden fraters' met zowel toren als daklantaarn.

de Duivelsteen weer, evenals het grondplan van de kelder. Het duidt ook stabiliteitsproblemen ter hoogte van de riviergevel aan. Een niet-gesigeneerde blauwdruk van de voltooide restauratie draagt als titel *Geeraard Duivelsteen* en werd opgemaakt in opdracht van de Staat op 8 juli 1941 (archief Koiba, 1941). Het toont het gerestaureerde Duivelsteen en het administratief centrum van het Rijksarchief ingeplant in de Geeraard de Duivelstraat.

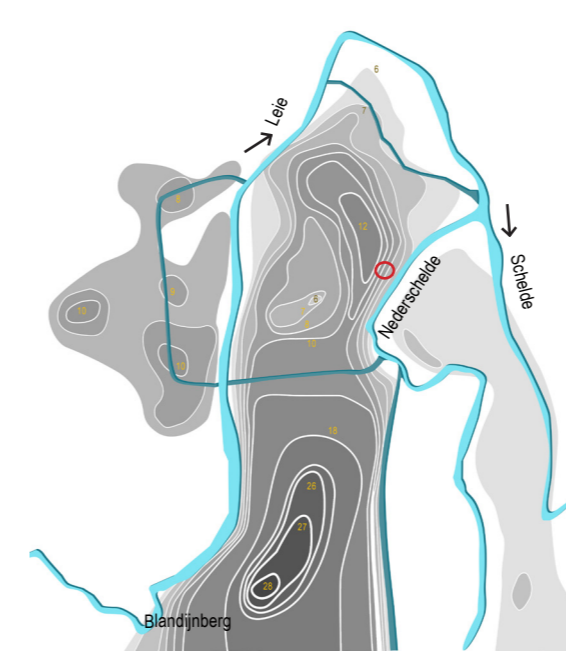
Kadastrale mutatieschetsen, het primitief kadaسترplan, prekadastrale en historische kaarten bieden een terugblik op de ontwikkeling en de sanering van het bouwblok en de ruime omgeving van het Duivelsteen. Meer recent (stadsarcheologisch) onderzoek bracht nader inzicht in de eerste middeleeuwse stadskern en de oude Portus Ganda nabij de Nederschelde: Koch (1990), Verhulst & De Clercq (1990), Raveschot (1990) en De Gentse Portus aan de Reep (2004). Toch blijft de historische bestemming van het Geeraard de Duivelsteen binnen deze havencontext een open vraag. Ondanks de bevindingen van Barbry et al. (1999), Laleman & Raveschot (1991), Laleman (1997, 2003 & 2008) laat een grondig onderzoek naar dit middeleeuwse steen op zich wachten. Ook de meest recente studie door Van Acker (1984), die de leefperiodes van Gheeraert van Ghent en zijn echtgenotes het scherpst afbakt, laat nog heel wat vragen open. Was Gheeraert den Duivel de bouwheer van het steen? Zo ja, wat heeft hij dan precies laten bouwen en met welk gebruik voor ogen? Een desgevallend eigendomsoverdracht aan de stad Gent blijkt niet gedocumenteerd. Stadsrekeningen zijn er pas vanaf 1314 of 37 jaar na zijn dood. Het Duivelsteen komt er slechts sporadisch in ter sprake en pas voor het eerst in 1325. Nochtans

doet het vele eeuwen dienst: als school én gevangenis (14e), wapenarsenaal en opslagplaats voor tenten (14e), als (huur)woning (14e), bisschoppelijk seminarie (16e), tuchthuis (17e) en krankzinnigengesticht (18e), als brandweerkazerne (19e) en Rijksarchief (20e).

Aan de basis van dit diverse (neven)gebruik liggen naar alle waarschijnlijkheid niet één, maar twee gebouwen. Zo geven de oudste zichten op het Duivelsteen het steen en de grote toren weer verschillend van hoogten en bedaking. Het oudst bewaarde plan door Franquart toont twee respectieve kavels van verschillende vorm en omvang. Zowel de grote toren als het steen zijn opgetrokken in zelfstandig dragende muren van verschillende diktes. Een gemeenschappelijke draagmuur of verbinding tussen beide is er niet, wel verschillende vloerniveaus, die door eigen trappen worden ontsloten. Anders dan aan de rivierkant zijn hun noordwestelijke gevels geenszins uitgelijnd. De grote toren lijkt zelfs rond de uitkragende hoektorens van het steen te zijn gebouwd (SAG, AG, L103/5). Zo ja, dan is hij niet ouder (Laleman, 2008:5-10), maar net jonger dan het steen. Meerdere argumenten geven aan dat het hier voor lange tijd om afzonderlijke en zelfstandige bouwvolumes gaat, die zich lenen tot verschillend gebruik. Tot Franquart beide onder één dak brengt en ze een gemeenschappelijke aanblik en bestemming geeft. Het huidige beeld van een steen met grote toren danken we aan een reconstructie door Verhaegen. Een gedetailleerde bouwchronologie van minstens twee panden dringt zich dus op.

illustratie 4: De achterliggende huizenrij bakent de Portus Ganda af, maar de middeleeuwse haven is in de 16de eeuw sterk gereduceerd tot buiten het overbrugde en afgedamde riviersegment. Het laat lintvormige bebouwing van rivieroever toe. Anoniem 16de-eeuws aquarel met zicht op de Reep (UG, BRKZ.IZ.0343).

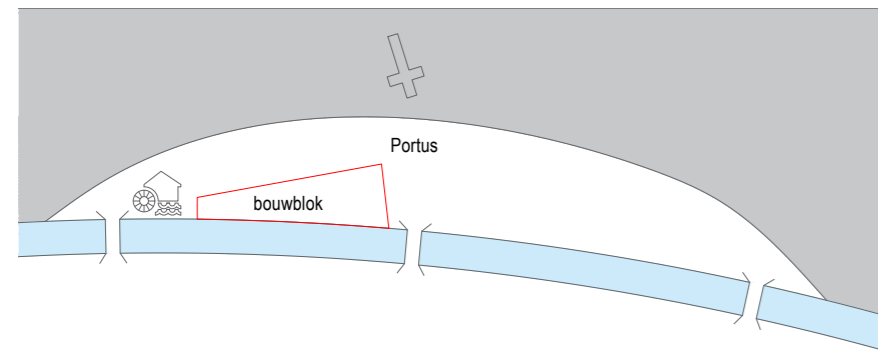
illustratie 5: Gent ontplooit zich op de geo-morfologische structuur van heuvels en rivieren. Het Duivelsteen wordt ingegraven in de zandberghelling aan de rivieroever van de Nederschelde (Ars Horti).

illustratie 6: Hoewel volledig bebouwd is op dit kadaسترplan van 1808 de historische havencontour duidelijk af te leiden. Samengestelde sectiebladen van 'Plan Cadastral détaillé par plots et par parcelles de la Ville de Gand, arrondissement de Gand, Département, de l'Escaut levé sous l'Administration de mr. Le Baron d'Boudelot' (UGB, HS 3066).

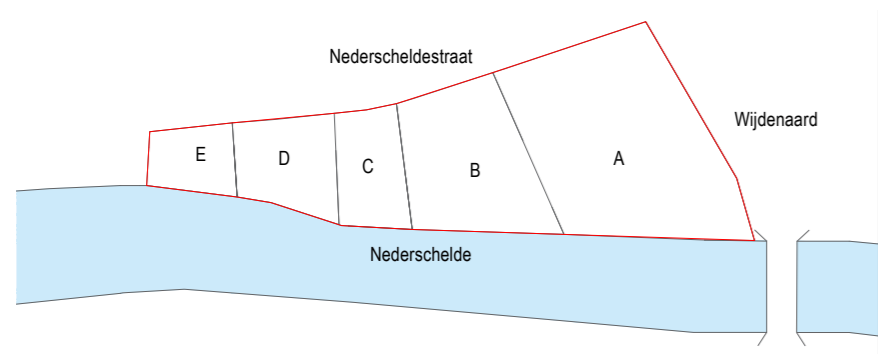

illustratie 7: De van Maelcamp-woning in de 19de eeuw aan de kaai met onderin de rioolmond van het bisdom lozend in de Nederschelde (SAG, SCMS 4423).

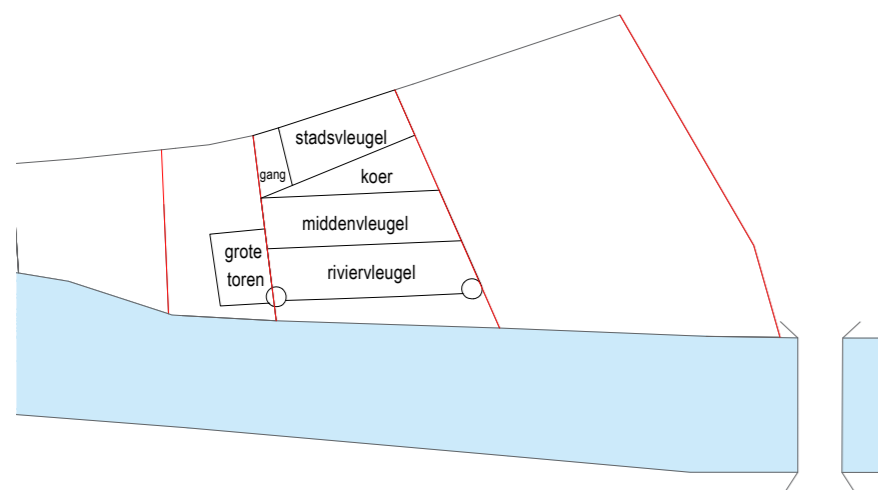

illustratie 8: Schematische situering van het bouwblok in de portus Ganda aan de oever van de Nederschelde.

illustratie 9: Het bouwblok aan de Scheldekaai is samengesteld uit vijf erven: het Hiëronymietenklooster (A), het Geraard de Duivelsteen (B), het van der Moure-steen (C), een eigendom dat geannexeerd wordt bij het vander Moure erf (D) en de van Maelcamp-woning (E).

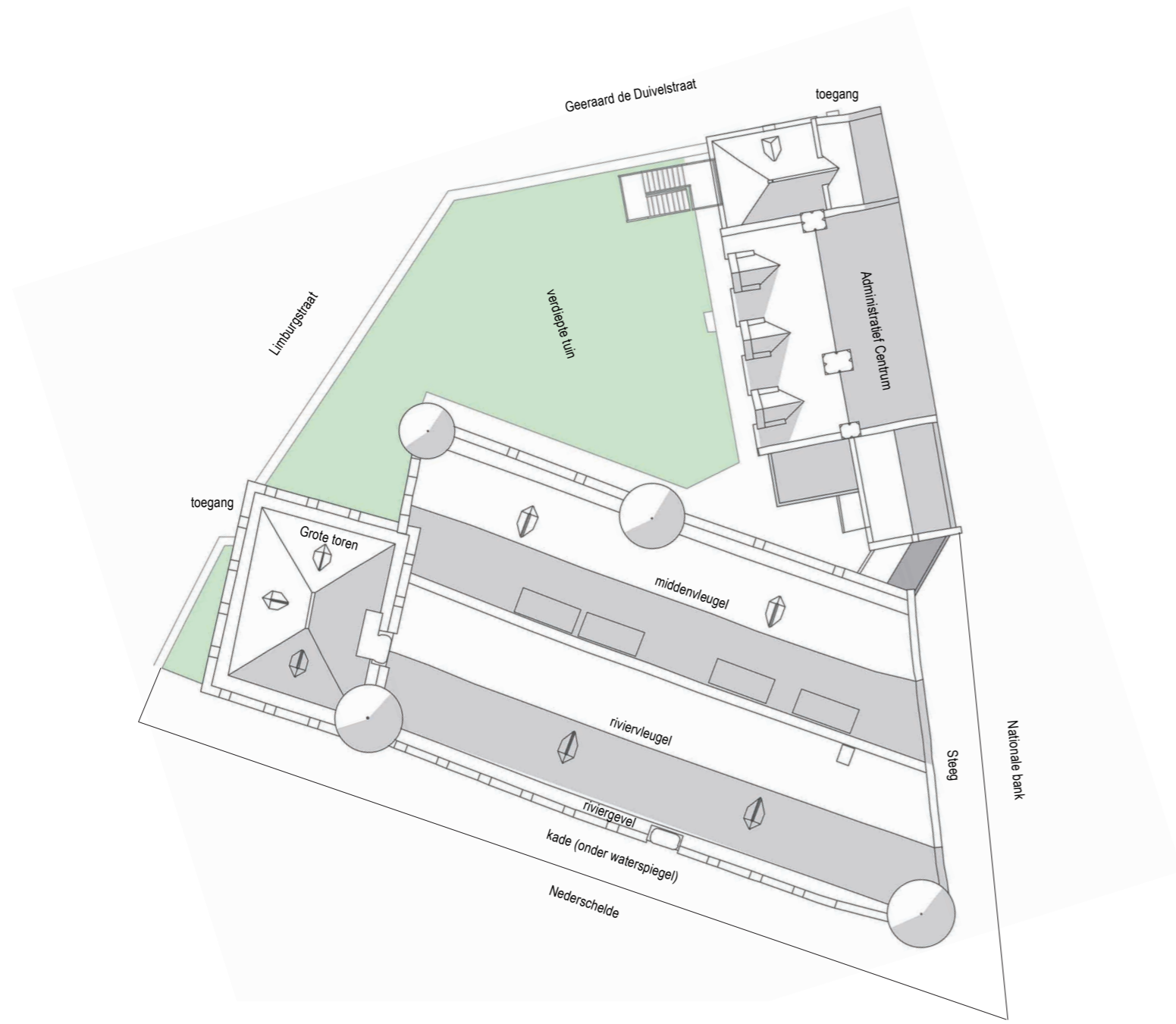

illustratie 10: In de samenstellende onderdelen onderscheiden zich doorheen de geschiedenis op het erf van het Duivelsteen een riviervleugel, een middenvleugel en een stadsvleugel. De koer zal uitbreiden na sloop van de middenvleugel. De toegang wordt geïntegreerd in de stadsvleugel die lange tijd in privéhanden was. In de 15de eeuw wordt aan de riviervleugel een toren toegevoegd die op het erf van van der Moure wordt opgetrokken.

De bouwplaats, van Wijdenaard tot Nederscheldestraat

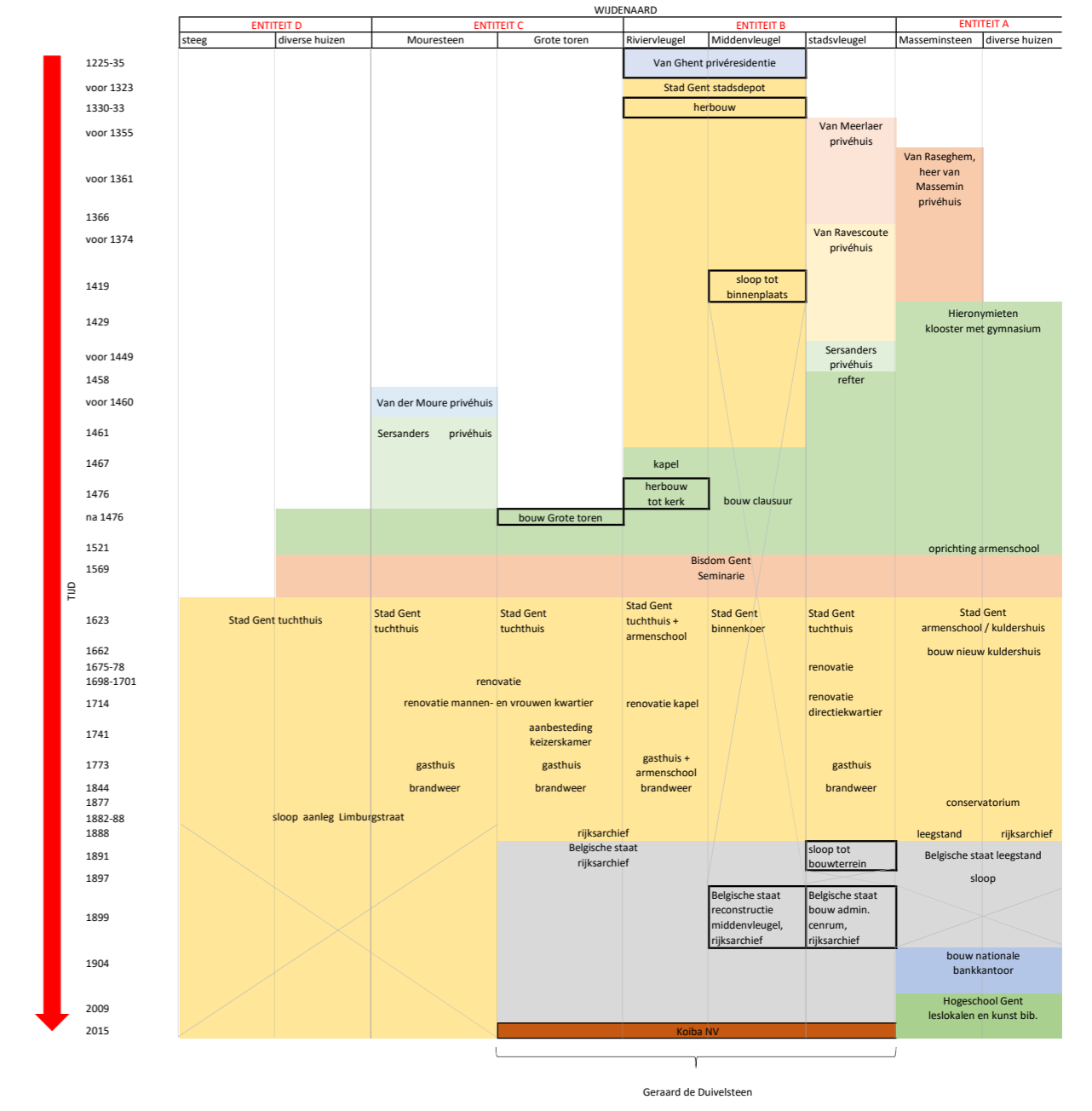
Door erosie en afzetting hebben de Leie en de Schelde een groot deel van het Vlaamse landschap gevormd. Zo ook de vallei aan de voet van de Blandijnberg en Zandberg, waar beide rivieren samenvloeien in een voedselrijk dal. In de binnenbocht van de Nederschelde groeit een natuurlijke aanmeerplaats tot laad- en loskade van de Portus Ganda, de oudste middeleeuwse stadskern van Gent. In de 10de eeuw beslaat dit kerngebied ca. 7 hectaren afgebakend door een omwallinggracht, die op zijn beurt aansluit op de Nederschelde. Wegen parallel met de rivier houden de hoogtelijnen van de flank aan. Door drainage en inpoldering van de winterbedding ontstaan kavels van gelijke breedte, gescheiden door sloten afwaterend naar de Nederschelde. De intensief belopen polderbodem verdicht tot 'aard': een werf of kade, waar tussen de aanmeersteigers -op bootlengte van elkaar - goederen worden geladen en gelost. Op het hoogste punt van de Portus Ganda verrijst medio 10de eeuw de parochiekerk van Sint-Jan, gewijd aan Johannes de Doper, Bavo en Vaast. De Sint-Jansparochie, in oorsprong afhankelijk van de Sint-Pietersabdij op de Blandijnberg, is de eerste parochie van Gent die het hele stadsgebied binnen de Leie- en Scheldebocht bedient. Vanaf het einde van de 13de eeuw wordt de romaanse Sint-Janskerk uitgebreid en verbouwd tot de 16de-eeuwse en gotische Sint-Baafskathedraal (IOE, ID:25743). Tussen de Brabantdam en de Sint-Jacobsnieuwstraat ontwikkelt zich een belangrijke markt- en overslagplaats voor de Gentse lakenindustrie. Het centrum ervan is de Wijdenaard(brug) ter hoogte van het huidige Bisdomplein. Als Hanzestad op de scheepvaartroute tussen Londen en Keulen richt Gent zich bij uitstek op het Rijnland en de Duitse markt. Minstens tot het einde van de 13de eeuw vormt de Scheldehaven de internationale draaischijf in deze handel. Deze gunstige conjunctuur vraagt om bijkomende panden. Op termijn wordt de hele Wijdenaard verkaveld. Door bebouwing en verdichting vormen zich verschillende erven. Een stelsel van steigers, stegen en straten waarborgen hun ontsluiting. Zichten op het Duivelsteen vanaf de Reep tonen de verdere evolutie vanaf het eerste kwart van de 16de eeuw. Het eerste is de houtsnede door Pieter De Keyser uit 1524, (SAG, AG L 3/3b), en vervolgens het panoramisch zicht op Gent uit 1534 (Gent, STAM). Meer details biedt een anoniem 16de-eeuws aquarel met zicht op de Reep (UG, BRKZ. IZ.0343). Het wordt op zijn beurt bevestigd door een stadsgezicht door Lucas De Heere, 1562 (UG, BIB.IZN.000094) en het plan van Hondius uit 1641 (SAG, AG L1/32). Het zicht uit 1534 en het aquarel tonen de rioolmonden van de grote toren. De prent door August Van Lokeren uit 1832 toont de rioolmond van het Duivelsteen (SAG, AG,

L103/36). Het bouwplan voor het huis van juffrouw Maelcamp uit 13.2.1742 (SAG, oud archief, 135 205 02) vermeldt de riool van het Bisdom, die ook voorkomt op een foto-opname uit de late 19de eeuw (SAG, SCMS, 4423). Het primitief kadaسترplan van 1830/36 toont het Geeraard de Duivelsteen als onderdeel van een langgerekt, gesloten bouwblok gevat tussen de Brabantdam en de Wijdenaard, de toenmalige Nederscheldestraat en de Nederschelde. Dit bouwblok gaat terug tot vier -historisch autonome-entiteiten, welke in de verdere tekst zullen aangeduid worden als het klooster (A), het Geeraard de Duivelsteen (B), het van der Moure-steen (C), een erf dat geannexeerd wordt bij het van der Moure-steen (D) en de van Maelcamp-woning (E). Uit ruil, sloop en verbouwing van de erven B en C kwam het huidige Duivelsteen met de grote toren tot stand. Hier stonden immers meerdere gebouwen, elk met een eigen bouw- en gebruiksgeschiedenis en -al dan niet gekoppeld- onder wisselende namen vermeld. Om de bouwhistoriek van het Geeraard de Duivelsteen te reconstrueren zal de verdere tekst een eenduidige benaming hanteren voor zijn historisch samenstellende delen: een stadsvleugel inclusief gang ter hoogte van de huidige Nederscheldestraat, een onderkelderde binnenkoer, een middenvleugel en een evenwijdige aanpalende riviervleugel, beide gelegen boven de crypte. Van oudsher biedt de riviervleugel zicht op de Schelde. De middenvleugel bood aanvankelijk zicht op de stad, maar werd al in de 14de eeuw ingesloten door de bouw van een langhuis in de toenmalige Nederscheldestraat. Dit langhuis, hier de stadsvleugel genoemd, verdwijnt in 1891 (KAG, sectie C, 1892) waarna de conciërge van het Rijksarchief over een tuin beschikt. De crypte schijnt de meest authentieke ruimte te zijn, hoewel ook zij aan groei en krimp onderhevig was en doorheen haar geschiedenis onder verschillende termen geduid wordt. Medio 15de eeuw wordt deze deels ondergrondse kelder voute genoemd. Wat in de 17de eeuw een krocht heet, vervaagt in de 19de eeuw tot stal bij de brandweerkazerne. Pas na restauratie in de vroege 20ste eeuw is er sprake van een crypte. Toch heeft de Inventaris Onroerend Erfgoed het over 'de overwelfde begane grond (foutief crypte genoemd)' (IOE, ID 8568, 1976). Deze uiteenlopende begrippen zorgen voor blijvende verwarring. Daarom zal de verdere tekst de term crypte aanhouden.

illustratie 11: Het bovenaanzicht van de huidige site van het Geeraard de Duivelsteen dat is samengesteld uit de rivervleugel (1230-1476), de Grote toren (1476/80), de gereconstrueerde middenvleugel (1900), het Administratief centrum (1900) en de verdiepte tuin, 'Meet het', 2018.

illustratie 12: De schematische evolutie van het bouwblok met zijn gebruik en de eraan gekoppelde sloop- en bouwfasen toont hoe diverse privé-gebouwen tussen 1439 en 1476 door de Hiëronymietenpaters tot een monasterium en Gymnasium samengevoegd worden. Verarmd door de Godsdienstoorlog koopt het Bisdom Gent in 1569 de entiteiten ABC en vervolgens, in 1623, koopt de stad Gent het geheel over voor sociale dienstverlening. Na stadssanering blijft aan het einde van de 19de eeuw de rivervleugel met de toren over. Aangevuld met nieuwbouw is dit geheel vandaag bekend als het Geeraard de Duivelsteen.

Gheeraert van Ghent 1210-1277

Gheeraert van Ghent, 1210-1277

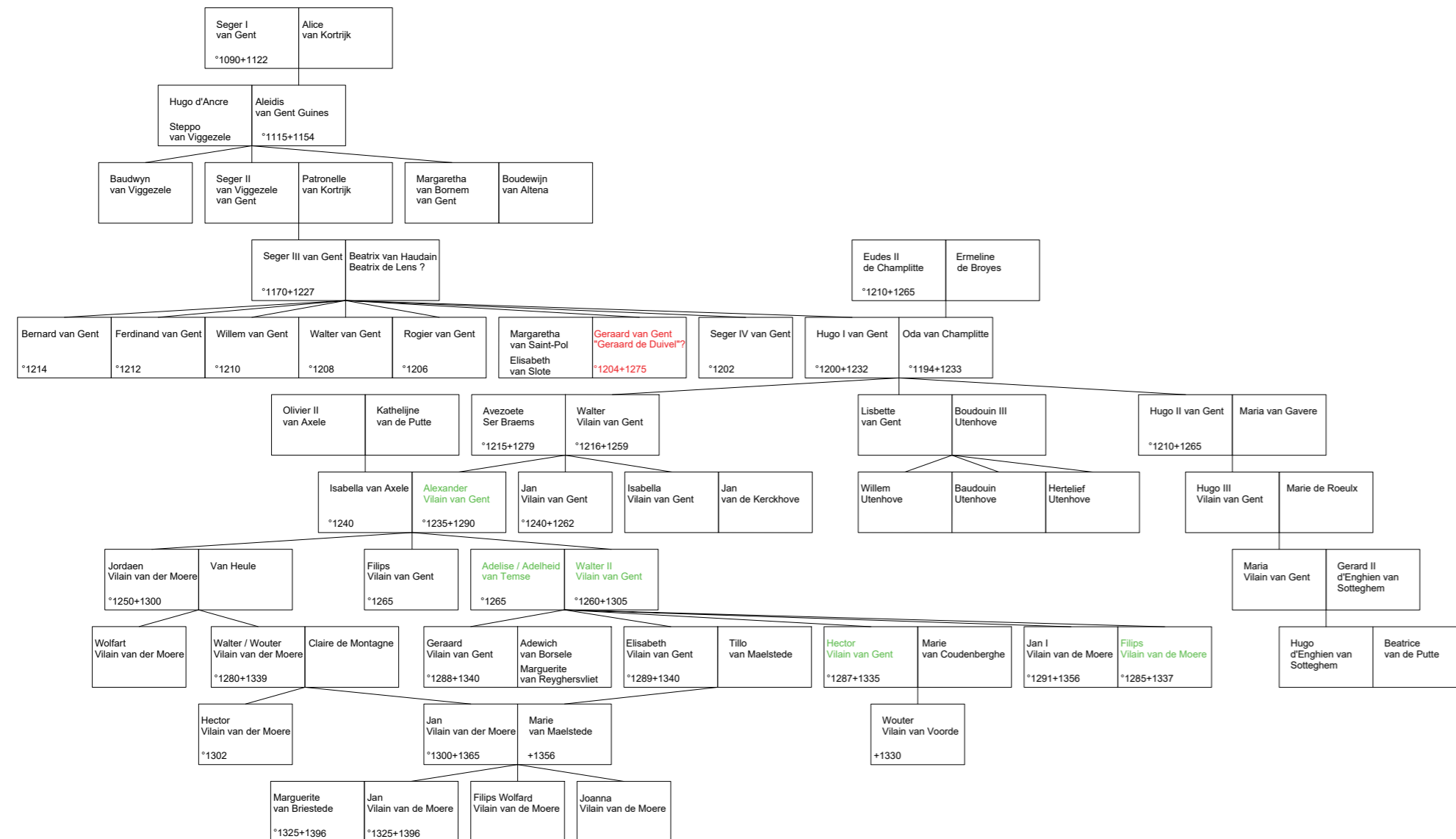
Gheeraert van Ghent behoort tot het stamhuis van Ghent dat als hoogadelijk geslacht gedurende twee eeuwen de kasteleins van Gent leverde. Een kastelein of burggraaf is een militair besturend in opdracht van een leenheer, desgevallend de graaf van Vlaanderen, die op zijn beurt leenheer is van de koning. Met andere woorden een kastelein of burggraaf regelt het politiek bestuur en de rechtspraak van de stad. Het burggraafschap van de dynastie van Ghent start met Zeger I in 1120 en eindigt met Hugo V van Zottegem omstreeks 1318 (Duchesne, 1631:299). Gheeraert's vader Zeger III van Ghent (~1186, +1227) is heer van Bornem en erft zijn kasteleinsambt in 1202 van Zeger II van Viggezele, die gehuwd was met Alicia van Gent waardoor het ambt terug in de familie komt. Zeger III huwt omstreeks 1200 Beatrix van Heusden (Fr. Houdain). Hij bezit het Sint-Janssteen te Hulst (1190) en een woning te Wondelgem. Hij draagt een wapenschild van sabel (zwart) met een hoofd van silver. Zeger III wordt in 1202 burggraaf van Gent en regelt het bestuur van de stad tot zijn dood in 1227. Hij heeft dit ambt in leen van Boudewijn I van Constantinopel, graaf (Boudewijn IX) van Vlaanderen van 1194 tot 1205, die op zijn beurt leenman is van de Franse koning Filips II August. Graaf Boudewijn IX van Vlaanderen wordt door zijn dochter Johanna van Constantinopel (1205-1244) als gravin van Vlaanderen (1205-1244) opgevolgd, en zij op haar beurt door haar zuster Margaretha II van Constantinopel (1244-1278). In deze periode centraliseren de graven hun macht door baljuwen aan te stellen die vanuit het Gravensteen opereren. Vanaf 1180 ontzegt de graaf van Vlaanderen de burggraven het Gravensteen. Zeger III verliest macht en moet instaan voor zijn eigen huisvesting. Wanneer graaf Boudewijn IX van Vlaanderen in 1205 tijdens een kruistocht sterft, verwerft Zeger III gedurende de zeven laatste adolescentiejaren van Johanna I (1205-1212) zeggenschap over heel Vlaanderen. Zeger III is invloedrijk en maakt in deze jaren ongetwijfeld fortuin. Hij is tempelier-ridder, in oorsprong een orde van monniken die het zwaard hanteerden in dienst van de paus. Hij treedt in Rupelmonde op als getuige van Boudewijn, graaf van Vlaanderen en van Henegouwen in 1201. Die oorkonde, welke bewaard wordt in het cartularium van Mechelen en Ninove, ondertekent hij als Zeger, tempelier, kastelein van Gent en zoon van kastelein Zeger [II van Ghent, ook van Viggezele], *'Sigeri Templarii, quotam castellani de Gant et filli ejus Sygeri castellani'* (De Smet, 1841:820).

Gheeraert's moeder Beatrix van Heusden was de enige dochter van Hugo, heer van Heusden. De heerlijkheid Heusden ligt in de Damvallestraat 45 te Destelbergen op 7 km van de Sint-Baafskathedraal en omvat een burcht met vierkante donjon op een omwalde castrale motte die in kern opklimt tot begin 11de eeuw (IOE, ID:35756). Door zijn huwelijk met Beatrix van Heusden rond 1200 verwerft Zeger III dit schoonouderlijk landgoed. Deze versterking die hij verder uitbouwt, wordt vereenzelvigd met het kasteel Malpertus dat vermeld wordt in het Middelnederlandse dierenepos Van den vos Reynaerde. Hoewel ook andere plaatsen zoals het Franse Maupertuis deze burcht claimen zou Wilhelmus Physicus dit Reynaertverhaal geschreven hebben tussen 1190 en 1215. Deze auteur en hofschrijver van Zeger III van Ghent zou aangespoord door Beatrix het hoofdpersonage vereeuwigen als *'Reynaerd hadde so menich huus, maer die casteel Malpertus (Maupertuus) dat was die beste van sinen borghen'* (Van den Vos Reynaerde, Comburgse handschrift, Gent, 1380-1425:verzen 513-516).

In het kasteel Malpertus te Heusden brengen Zeger III en Beatrix een kroostrijk gezin van 8 kinderen groot:

- 1) Hugo II x Oda van Champagne, vernoemd in 1212, 1218, 1227, 1230 en 1232 en vader van 5 kinderen: Hugo III, Walter Villain, Zeger, Jan van Bourgondie en één dochter;
- 2) Zeger x Oda Van Grimbergen, weduwe Wouter van der Aa, heer van Pollare, vernoemd in 1218, 1234, 1231, 1232, 1237 en 1255 en vader van 3 kinderen: Zeger, Elisabeth, Mathilde;
- 3) Gheeraert, bijgenaamd den Duivel x Margriete van Sint-Pol xx Elisabeth van Sloten vernoemd in 1220, 1238, 1249, 1264 en 1266 en vader van 1 zoon Geeraard;
- 4) Rogier, bijgenaamd van Claerhout;
- 5) Walter, kanunnik te Arras vernoemd in 1227, 1253 en 1255;
- 6) Willem, bijgenaamd de Fries vernoemd in 1255;
- 7) Ferrant, vernoemd in 1250;
- 8) Bernard, bijgenaamd van Mere x Margaretha van Wervik vernoemd in 1250, 1257 en 1266. (Warlop 1968/2:242).

Na de dood van Zeger III in 1227 erft de vijftienjarige Hugo II (~1209, +1232) het

burggraafschap van zijn vader (1227-1232). Hugo II betreft met zijn echtgenote Odette de Champagne tot 1231 het Hof ten Walle of latere Prinsenhof te Gent (Goeminne, 2016:18). Diens dochter Aleydis wordt abdis van het kloosterslot Ten Bossche dat in 1215 aan de Scheldebocht te Heusden opgericht wordt (Goemine, 2016:13). Hugo II werd oorspronkelijk in de abdij van Oudenbos te Lokeren begraven en op vraag van zijn zoon Hugo III omstreeks 1246 herbegraven in de abdij van Nieuwenbos te Heusden, waarvan ze beiden weldoener waren (RAG, archief van de abdij van Sint-Baafs, K21, nr.104; Goeminne 2016:14).

Zijn opvolger Hugo III, heer van Heusden, huwde Maria van Gaveren in 1241 en is burggraaf van Gent tussen 1234 en 1264. Zijn zoon Hugo IV, burggraaf van 1265 tot 1278, huwt Maria van Reux. Hun dochter Maria van Ghent, in 1280 gehuwd met Gerard, heer van Zottegem, wordt burggravin van Gent van 1280 tot 1307 (van Hoogstraten, 1729:74). Na Hugo V, burggraaf vanaf 1318, gaat het kasteleinschap over op het huis van Antoing (lijst burggraven, wikipedia).

Gheeraert van Ghent - de gedoodverfde bouwheer van het Duivelsteen - wordt rond 1210 geboren als derde zoon van de burggraaf Zeger III (1186-1227). Het vermogen en de titel van burggraaf is echter voorbestemd aan zijn oudste broer Hugo II. Als derde zoon kan Gheeraert immers geen aanspraak maken op dit erfelijke ambt. Ter compensatie ontvangt hij van zijn vader reeds in maart 1225 de jaarlijkse inkomsten of novaal-tienden uit het leen van Boechoute, evenals de helft van de tienden van Sprendonk te Mendonk en de weidegronden te Triest (Mireaus-Foppens, 1734:600; Duchesne, 1631:326-327). Dit geldleen stelt hem in staat om te huwen en te bouwen (Van Acker 1984:10).

In 1225 huwt Gheeraert met Margriete van Sint-Pol (~1211~1253), een afstammeling van Franse topadel. (Wynendael 1560). Op 25 November 1078 gaf Paus Gregorius VII de drie zonen van Hugo I van Sint-Pol (Campdavaine of Camp-d'Avesnes): Guy, Hugo en Eustace, de titel van graven van Sint-Pol. Het graafschap van het huis van Sint-Pol komt voort uit dat van Boulogne en gaat begin 13de eeuw over op het huis de Châtillon (Duchesne, 1621:102). Zowel de benamingen van Sint-Pol en/of de Châtillon als de voornaam van Gheeraerts echtgenote als Margaretha en/of Elisabeth zorgen meer dan eens voor verwarring. Over de huwelijksband tussen de gravin de Châtillon of Sint-Pol en Gheeraert van Ghent bestaat evenwel geen twijfel. (Lindanus, 1612:195; Duchesne, 1621:102).

Gheeraert maakt carrière als militair. In een akte van trouw aan graaf Ferdinand van Vlaanderen neemt Gheeraert de bijnaam 'diabolus' of duivel aan (Van Acker, 1984: 11 met verwijzing naar charter juni 1229; Sanderus, 1627:471, met verwijzing naar Meyerus, 1641:333; Lindanus, 1612:195 met verwijzing naar Meyerus; Duchesne 1612:202 & 1631:303). Zijn zegel toont hem in maliënkolder als 'milites', soldaat te paard gewapend met schild en vechtzwaard (SAG, OA, Bijloke, Charter 20). Charters uit 1244 en 1245 maken gewag van zijn loyaliteit aan de Franse koning Lodewijk IX (Verdrag van graaf Thomas, 1244 en Verdrag van Parijs, 1245).

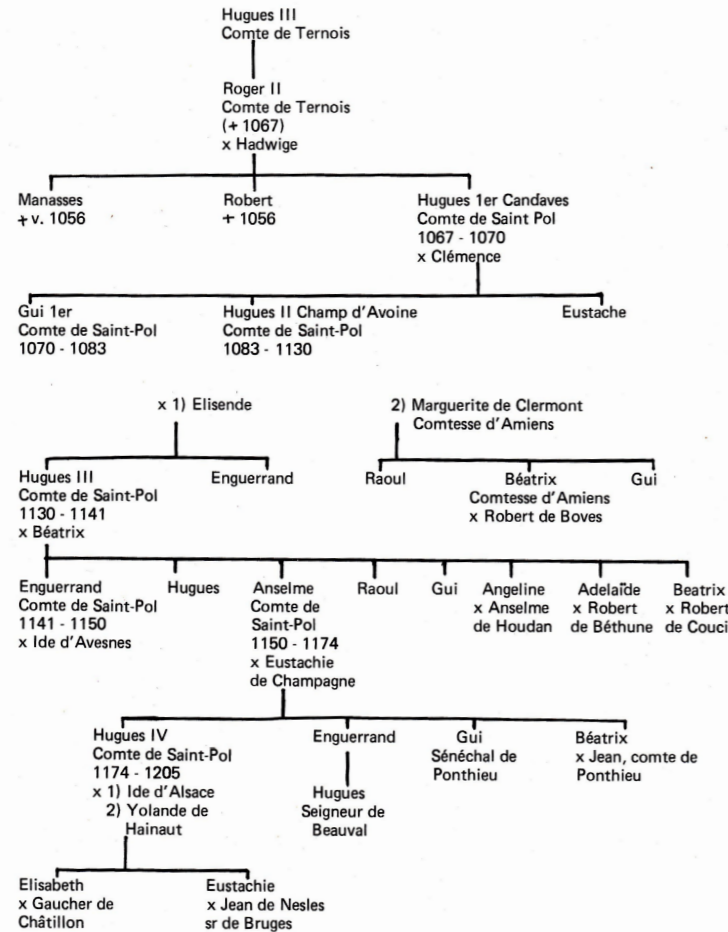
Gheeraert en Margriete zijn tevens medefinanciers bij de eerste verbouwing van de Sint-Janskerk. In 1235 wanneer Gheeraert op kruistocht is, neemt Margriete het initiatief om in deze kerk een graftombe op te richten. Zo meldt althans de tekst bij haar grafchrift opgetekend door Van Wynendaele: *'Dit es de tombe van vrouwe Margriete van Simpol, huusvrouwe van Mer Gheeraert de Vileyn dese lach aldus in de krocht op de suuytsyde tusschen twee pilaren. Sy dede den krocht maken binnen der tyt dat huer man was te Jeruzalem'* (SAG, AG, AVW 35). Dit praalgraf situeerde zich in het hoogkoor naast het tabernakel in een nis aan de zuidzijde; met andere woorden aan de kant het Duivelsteen.

Kort na de dood van Margriete van Sint-Pol in 1253 stapt Gheeraert voor een tweede maal in het huwelijk. Dit keer met Elysabeth (Ysabel) van Sote (Duchesne, 1621:102), de dochter van een patriciër die fortuin maakt in de wolhandel met Engeland.

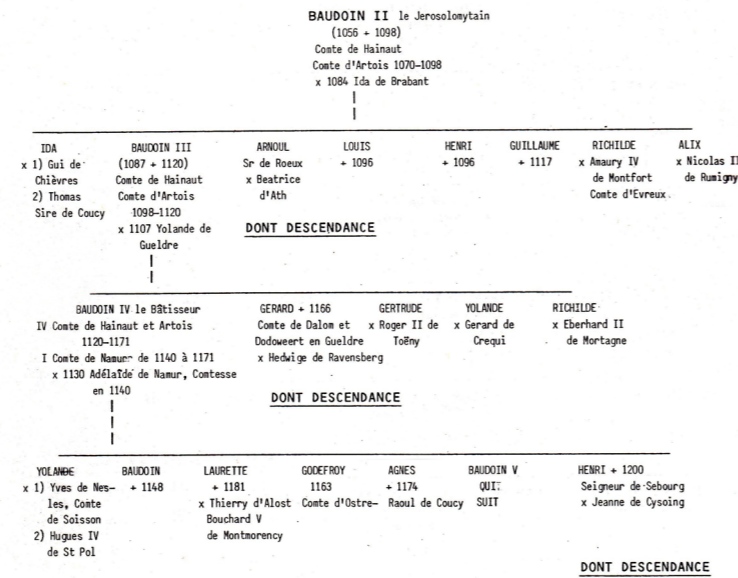
Volgens de legende verwekt Gheeraert een gelijknamige zoon, die in het graf van zijn vader zou begraven zijn (Steylaert, 1838:112; De Potter, 1886/4:504). Geboorte- en sterfdatum alsook diens moeder blijven evenwel onduidelijk. Lindanus ontkent het bestaan van een zoon (Lindanus, 1612:194). Feit is dat Gheeraert's erfenis niet in rechte lijn verloopt. Bij zijn overlijden is hij een hoogbejaard man. Onder zijn erfgenamen worden Hector en Philippus genoemd, de kleinzonen van Alexander, zijn achterneef en zoon van zijn broer Hugo II van Ghent (Lindanus, 1612: 194). Ook in een aanslepende verkoopswestie omtrent het goed Wildenspele te Zaffelare komen de rechten van een zoon niet ter sprake (Van Acker, 1984:7).

Volgens Lindanus overlijdt Gheeraert onder de voogdijnaam van burggraaf (Lindanus, 1612: 194-195). Mogelijk treedt hij op als voogd voor de erfopvolger

TABLEAU 15 COMTES DE SAINT POL

illustratie 13: Jadis

illustratie 14: stamboom volgens Warlop in 'De Vlaamse adel voor 1300, Familia et Patria', Handzame, 1968, 3 delen, p. 462+749.

van zijn broer. Burggraaf Hugo III was immers minderjarig toen zijn vader Hugo II in 1232 overleed. Vooral de vrouw van Hugo II, Oda de Champagne, staat in haar laatste levensjaar bekend als regentes optredend voor haar minderjarige zoon Hugo III. Pas na haar dood in 1234 wordt hij de volgende burggraaf tot zijn overlijden in 1264 (lijst burggraven, wikipedia). Overigens, Gheeraert zal zijn neef ruim 13 jaar overleven en overlijdt pas op 25 augustus 1277. Vijf maand later hertrouwt zijn weduwe Elysabeth van Slotte met ridder Willem van Mortaigne (Sanderus, 1627:26; Duchesne, 1631:102; Van Acker, 1984:5).

Medio 16de eeuw staat de graftombe van Gheeraert van Ghent model voor een verdwenen portret door kunstenaar de Stoevere. Volgens Van Acker duikt in een 18de-eeuwse kopie van het midden 16de-eeuwse handschrift van Cornelius Gaillard een beschrijving op van Gheeraert's tombe door diezelfde De Stoevere: *'nous trouvons la description de cette tombe de marbre, décorée de l'effigie, sculpté en haut relief de Gérard Vilain, d'après les annotations d'un artiste peintre, nommé Stoovere [Stoevere], dont les oeuvres sont restées inconnues. Voici cet extrait. In den choir van St. Baefs, wijlen St. Jans, onder eenen boghe ter syden van den hoogher autaer, nevens het H. Sacraments huysennen [tabernakel], was een verheven tombe met figure van een mans persoon in wapenen liggende, stekende sijn voeten jehens twee honden, hebbende een schilt, daerup dat stonden de waepenen van Vilain ende d'annotatie inden tijdt draeght dat is de tombe van gheert de Vilain, rudder, die hij hadde doen maecken met de vijf steeghers [trapreden van het hoogkoor]'* (Van Acker 1984:9 met verwijzing naar UG, Hs G.5860, f° 53 e.v. (copie Gaillard)).

Omstreeks 1560 en dus net voor hun vernieling tijdens de Beeldenstorm brengt ook de Gentse schilder Arent Van Wynendaele de graftombes van Gheeraert en Margriete in beeld (SAG, AG, AVW 34-35). Van Wynendaele stelt Gheeraert voor als jonge ridder in wapenuitrusting en bevestigt in een bijschrift: *'Dit es de tombe van mer Gheeraert de Vilain ruddere de welcke stont sent Jans inden koor die hij hadde doen maken met den vijf steeghers sijn huus was het clooster vanden fraters twelck heet noch naer hem Gheert Sduvels steen'*. (SAG, AG, AVW 34). Voor zo ver ons bekend wordt hier voor het eerst een concreet verband gelegd tussen Gheeraert van Ghent en zijn Duivelsteen.

In februari 1602 bezoekt Anthonio de Succa Christoffel van Huerne, een Gentenaar die in het bezit is van tekeningen door van Wynendaele. De Succa

kopieert er de afbeeldingen van *'Mer Gerart de Gend en sijn echtgenote Domina Elysabeth de Sint-Pol'* en noteert in zijn memorieboek (KBR, MS II, 1862): *'Mer Gerart de Vileyn van Gent riddere, begraven in den choir op een tombe die hi heft doen maecken met de vijf trappen ende heet noch gheert sduvels steen'* (de Succa, 1602:87).

Al in 1429 krijgt Gheeraert van Ghent ook de naam Villain toebedeeld, *'nobilis viri Gerardi diaboli, quem quidam Gerardum Villanum appellant'* (Meyerus, 1561:274). Maar dit klopt niet. Walter Villain is immers een zoon van Hugo II van Ghent en dus een neef van Gheeraert. Walter I van Ghent (~1216-1260), de tweede zoon van Hugo II en Odette de Champagne, was heer van Sint-Jansteen. Hij zou als eerste de naam Villain aannemen (zie stamboom).

Meyerus (1561), d' Oudegherst (1571) en Divaeus (1610) vereenzelvigen Gheeraert dan weer met ene de Moor. *'Idem esse creditur, qui etiam Maurus appellatus est, quem anno CIO CCC IV [1304] & VIII [1308]. Meyerus [Jacob de Meyere], Divæus [Peter van Dieve] & Oudegherste [Pierre d'Oudegherst] Castri Gandensis Praefectum nominant'* (Lindanus, 1612:195). Dit steunt op het feit dat ene de Moor als prefect van de gravenburch bekend stond én de veronderstelling dat Gheeraert van Ghent zijn kasteleinvogd zou zijn geweest. Lindanus toont evenwel aan dat deze de Moor in 1325 leefde: *'Maurum autem illum, ad annum CIO CCCXXV'* (Lindanus, 1612: 195) en het dus onmogelijk om Gheeraert van Ghent kan gaan. Toch krijgt Gheeraert door deze persoonsverwarring een exotisch uiterlijk met bruine huidskleur en zwart haar aangemeten, dat lang zal doorleven (Steylaert, 1838:113; De Potter, 1886/4:504). Nog in 1909 beschrijft van Werveke hoe *'de bijnaam Duivel, die Gheeraert van Ghent ook zichzelf gaf, moet slaan op de donkere tint van zijn gelaat'* (van Werveke, 1909:136-140).

Lindanus maakt ook komaf met het volksgeloof omtrent het duivelse steen (Lindanus, 1612:194). Vertaald vanuit het Latijn leest zijn stelling als volgt: de toren op die plaats is een vierkante constructie wiens binnenkant voor het grootste deel kelder is: ik heb dat ondervonden door er vele malen een steen of stuk hout in te werpen. Men [de volksmens] noemt het een schacht [te begrijpen als een oneindige diepte, duivelsgat]. Onder de volksmensen leeft al lang de legende dat deze toren door een geest werd gebouwd, en dat dit is afgeleid uit de bijnaam van voornoemde Geeraard wat duidelijk is voor diegenen die beter weten (Michiels, 2018). Van waar hem deze bijnaam toekwam is onzeker.

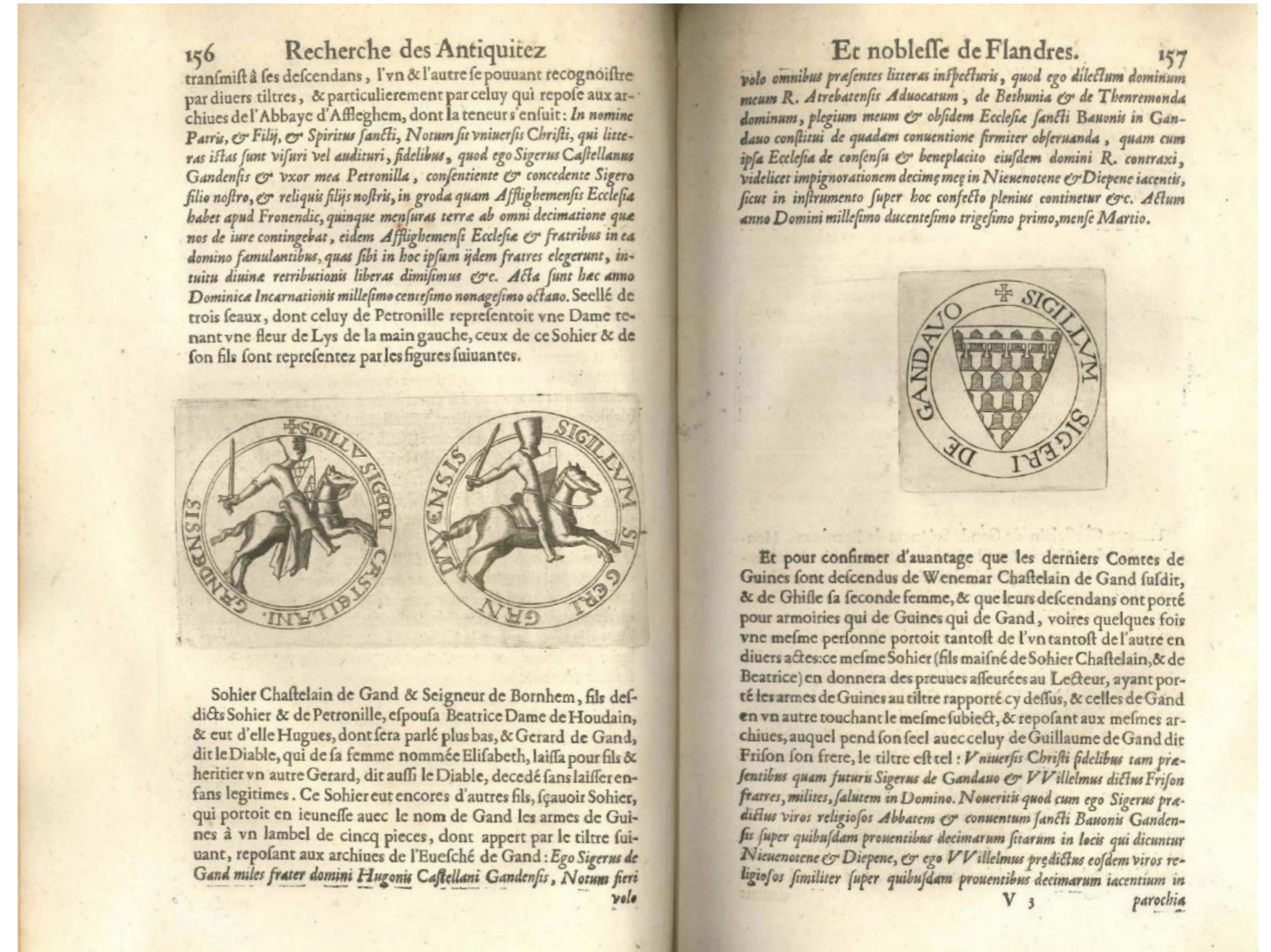

illustratie 15: De oorkonde van september 1254 vermeldt Gheeraert als neef van toenmalig burggraaf, Hugo III van Ghent, met zijn tweede echtgenote bij de schenking van de poldertienden van Wevelswale, Koudekerke en Boekhoute aan de Bijlokeabdij van Gent, SAG, OA, Bijloke, Charter F20.

illustratie 16: Het zegel van ridder van Gheeraert van Ghent '+ sigillum Gerardi de Gandavo', SAG, OA, Bijloke, Charter F20.

illustratie 17: Philippe de l'Espinoy vestigt zich in 1617 te Gent en wordt er schepen van Gedele. Na dit mandaat kreeg de auteur van de stad Gent opdracht om de geschiedenis van de edelen uit het graafschap Vlaanderen te boek te stellen. Recherche des Antiquitez et Noblesse de Flandres wordt opgedragen aan aartshertogin Isabella en wordt in 1631 gedrukt. Het traktaat bevat de kasteleinsfamilie met het zegel van Zeger III van Ghent, de vader van Gheeraert.

156 **Recherche des Antiquitez**
 transmist à ses descendans, l'un & l'autre se pouuant recognoistre par diuers tiltres, & particulièrement par celuy qui repose aux archiues de l'Abbaye d'Affleghem, dont la teneur s'ensuit: *In nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, Notum sit vniuersis Christi, qui litteras istas sunt visuri vel audiri, fidelibus, quod ego Sigerus Castellanus Gandensis & vxor mea Petronilla, consentiente & concedente Sigero filio nostro, & reliquis filijs nostris, in groda quam Afflighemensis Ecclesia habet apud Fronendic, quinque mensuras terre ab omni decimatione que nos de iure contingebat, eidem Afflighemensis Ecclesia & fratribus in ea domino famulantibus, quas sibi in hoc ipsum idem fratres elegerunt, intuitu diuina retributionis liberas dimisimus &c. Acta sunt hæc anno Dominica Incarnationis millesimo centesimo nonagesimo octauo. Secllé de trois seaux, dont celuy de Petronille representoit vne Dame tenant vne fleur de Lys de la main gauche, ceux de ce Sohier & de son fils sont representez par les figures suiuanes.*

Sohier Chastelain de Gand & Seigneur de Bornhem, fils defdicts Sohier & de Petronille, espoufa Beatrice Dame de Houdain, & eut d'elle Hugues, dont sera parlé plus bas, & Gerard de Gand, dit le Diable, qui de sa femme nommée Elisabeth, laissa pour fils & heritier vn autre Gerard, dit aussi le Diable, decedé sans laisser enfans legitimes. Ce Sohier eut encores d'autres fils, sçauoir Sohier, qui portoit en ieunesse avec le nom de Gand les armes de Guines à vn lambel de cinq pieces, dont appert par le tiltre suiuant, reposant aux archiues de l'Euesché de Gand: *Ego Sigerus de Gand miles frater domini Hugonis Castellani Gandensis, Notum fieri volo*

157 **Et noblesse de Flandres.**
volo omnibus presentes litteras inspecturis, quod ego dilectum dominum meum R. Atrabatenfis Aduocatum, de Berhunia & de Thebrenmunda dominum, plegium meum & obsidem Ecclesie sancti Bauonis in Gandauo constitui de quadam conuentione firmiter obseruanda, quam cum ipsa Ecclesia de consensu & beneplacito eiusdem domini R. contraxi, videlicet impignorationem decimæ meæ in Nieuuotene & Diepene iacentis, sicut in instrumento super hoc confecto plenius continetur &c. Actum anno Domini millesimo ducentesimo trigesimo primo, mense Martio.

Et pour confirmer d'auantage que les derniers Comtes de Guines sont descendus de Wenemar Chastelain de Gand susdit, & de Ghisle sa seconde femme, & que leurs descendans ont porté pour armoiries qui de Guines qui de Gand, voire quelques fois vne mesme personne portoit tantost de l'un tantost de l'autre en diuers actes: ce mesme Sohier (fils maîné de Sohier Chastelain, & de Beatrice) en donnera des preuues assurees au Lecteur, ayant porté les armes de Guines au tiltre rapporté cy dessus, & celles de Gand en vn autre touchant le mesme subiect, & reposant aux mesmes archiues, auquel pend son seel avec celuy de Guillaume de Gand dit Frison son frere, le tiltre est tel: *Vniuersis Christi fidelibus tam presentibus quam futuris Sigerus de Gandavo & VVillelmus dictus Frison fratres, milites, salutem in Domino. Noueritis quod cum ego Sigerus predictus viros religiosos Abbatem & conuentum sancti Bauonis Gandensis super quibusdam prouentibus decimarum sitarum in locis qui dicuntur Nieuuotene & Diepene, & ego VVillelmus predictus eosdem viros religiosos similiter super quibusdam prouentibus decimarum iacentium in*

illustratie 18: Het in Melle teruggevonden plaalgraf van burggraaf Hugo II, de oudste broer van Gheeraert van Ghent (STAM).

illustratie 19: De 12de-eeuwse crypte van de Sint-Janskerk (huidige Sint-Baafskathedraal) werd verbouwd in de 13de eeuw, vergroot in de 15de eeuw en nogmaals verbouwd in de 18de eeuw (Sint-Baafskathedraal, foto, 2018).

illustratie 20: De Sint-Janskerk met het mausoleum van Gheeraert en Margriete. Zij werd in de 13de-eeuwse kelderuitbreiding bijgezet, in een van deze nissen zoals op de tekening weergegeven. Hun graven verdwenen met de beeldenstorm.

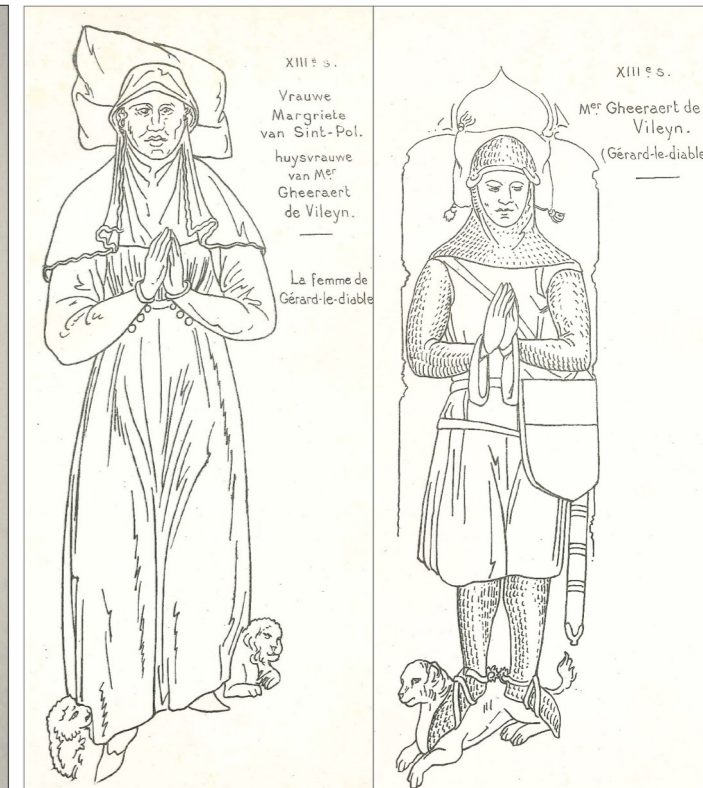
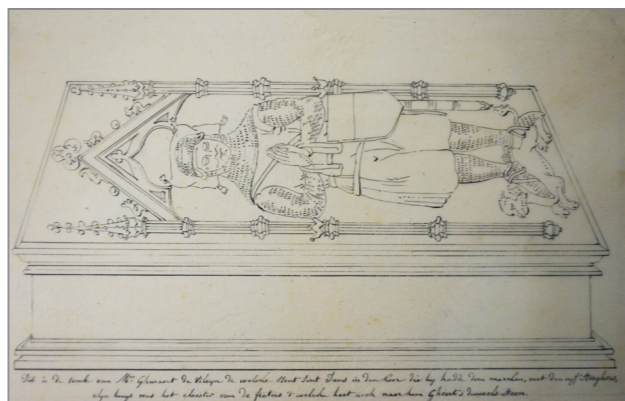
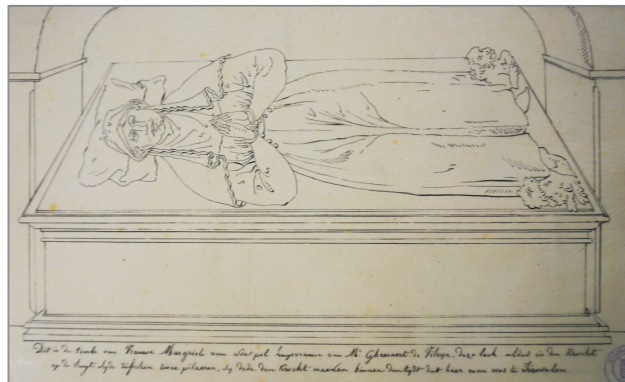
illustratie 21: Als uniek document van de verdwenen grafmonumenten blijven de tekeningen van Gheeraert en Margriete uit 1560 door de zestiende-eeuwse Gentse schilder Arent Van Wynendaele bewaard in het stadsarchief Gent.

illustratie 22: August Van Lokeren reproduceert voor 1872 de tekeningen van Arent van Wynendaele. Margriete van Sint-Pol haar tombe wordt in een nis weergegeven, die van Gheeraert van Ghent niet (SAG, AG, 96 /12).

illustratie 23: Anthonio de Succa kopieert in februari 1602 uit de verzameling van Christoffel van Huerne de portretten die Arent van Wynendaele van Gheeraert en Margriete maakte.

illustratie 24: Félix de Vigne tekent het echtpaar 'Gerard de Vileyn, surnome le Diable et son epouse' omwille van hun middeleeuwse klederdracht tussen de meer dan 500 figuren in zijn 'Vademecum du peintre, ou recueil de costumes du moyen-âge' uit 1835.

illustratie 25: In 1909 maakt Armand Heins twaalf reproducties van grafschriften voor de publicatie van Auguste van Lokeren zijn 'Souvenirs archeologique de la ville de Gand' in 'Het bulletin der maatschappij van Geschied- en oudheidkunde te Gent'. Hij tekent de liggende figuren als rechtopstaande personen als de Succa en de Vigne.

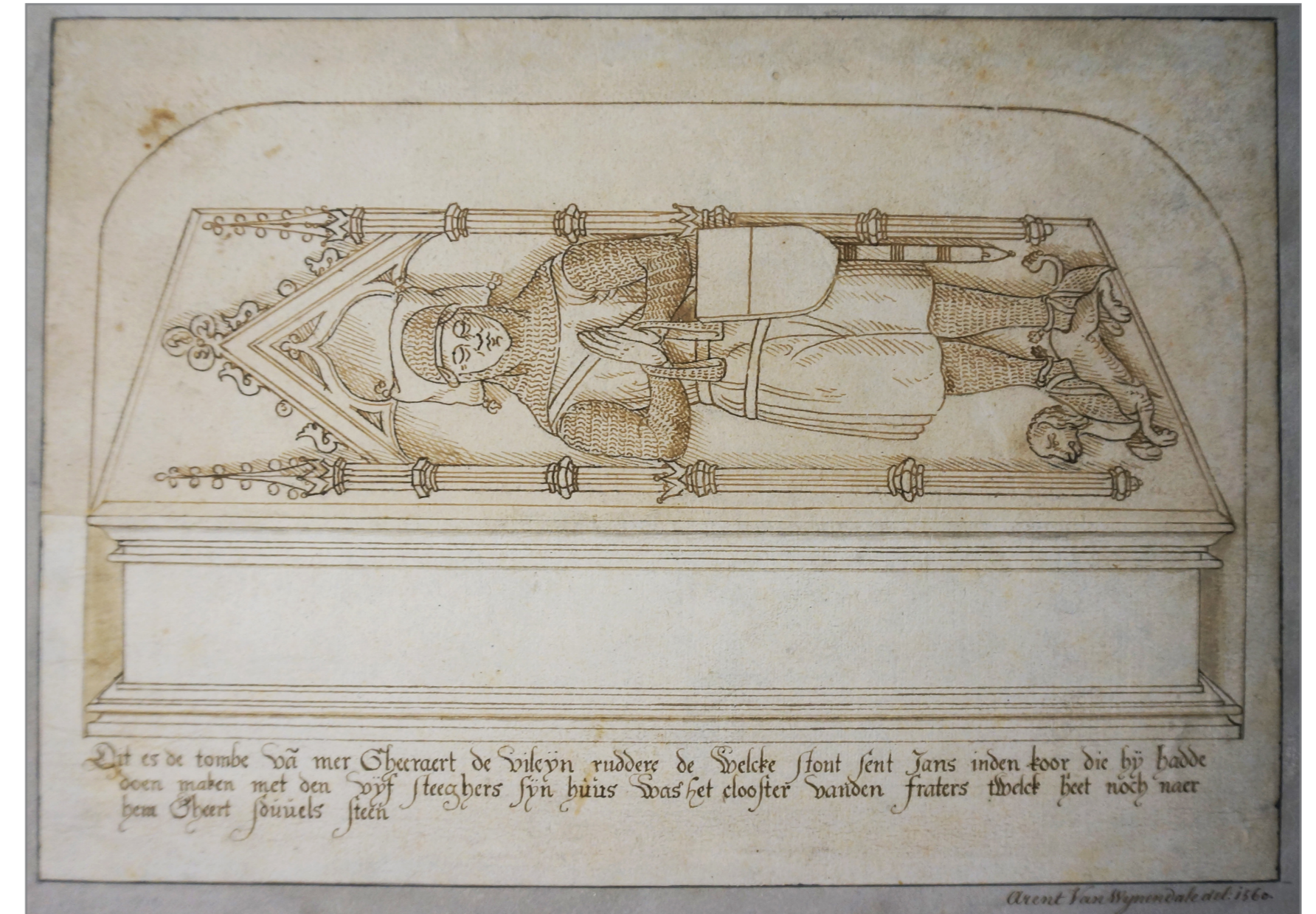
'Voor hemzelf betekende het zeker geen belediging, maar iets aangenaams, en het bewijs daarvan is dat hij die zelf gebruikt heeft, ook zelfs in officiële stukken die ik op verschillende plaatsen gezien heb.' (Lindanus 1612, 3:194-195). Zowel Sanderus als Gramaye namen deze passage integraal over (Sanderus, 1627/6:471; Gramaye 1708:90).

Vele eeuwen kopieerwerk met behoorlijk wat verwarring vormen de ideale voedingsbodem voor fabels over Gheeraert van Ghent (Steylaert, 1838:113; De Potter, 1886/4:504). Het Geeraard de Duivelsteen komt in drie albums van Nero voor, telkens als het huis van de demoon Gheeraert de Duivel: 'De Hoed van Geeraard de Duivel' (1950), 'De Terugkeer van Geeraard de Duivel' (1983) en 'De Kolbak van How' (1993). Het gebouw speelt ook een belangrijke rol in het album 'Gerard de Duivel' van Jan Bucquoy (scenario) en Tito (tekeningen). Maar waar ligt de link tussen Gheeraert van Ghent en het naar hem genoemde Duivelsteen? In 1325 wordt het 'ser Gerards Dievels steen' voor het eerst vermeld in de Gentse stadsrekeningen (SAG, 400/1, 1325, f°328v.). Het is dus reeds dan in eigendom van de stad. De bouw van een steen is evenwel geen overheidsinitiatief, maar een particuliere aangelegenheid. De benaming als 'ser Gerards Dievels steen' verwijst dus zo goed als zeker naar het private steen van Gheeraert van Ghent, die zichzelf de bijnaam Duivel gaf. In 1225 ontvangt Gheeraert van zijn vader de jaarlijkse tienden van enkele gemeenten. Dit biedt hem de mogelijkheid om te huwen en te bouwen.

Naar alle waarschijnlijkheid voorzien Gheeraert en zijn echtgenote zich eerst van een woning alvorens de opdracht voor hun graftomben te plaatsen. Zo ja, dan moet het Geeraard de Duivelsteen gebouwd zijn tussen 1225 en 1235. Bij gebrek

aan 13de-eeuwse beschrijvingen of iconografie blijft het echter gissen naar het toenmalige volume, gebruik en uitzicht van dit steen.

Het Duivelsteen heeft een opvallend trapeziumvormig grondplan, waarbij de noordelijke muur onder een ongebruikelijke hoek van 64 graden ten opzichte van de kaaimuur staat. De oostelijke flankeertoren kraagt enkel uit over de oostgevel aan de waterkant, niet over de noordelijke zijgevel. Mocht het initieel om een vrijstaande constructie gaan, dan zou een rechthoekig volume door vier vooruitspringende en driekwartronde torens geflankeerd zijn. Het grondplan en de oostelijke flankeertoren laten dus begrijpen dat de kavel aan de noordzijde reeds bebouwd was nog vóór het Duivelsteen werd opgericht. Vandaag rust het steen op een overkluisde crypte van 36,7 meter lang en 20,3 meter breed en muren van 160 cm dikte in Doornikse steen. De vloer van deze crypte ligt 620 cm boven zeespiegel en dus conform het kaainiveau net boven het hoogwaterpeil van de Nederschelde. Drie rijen van telkens vijf zware, ronde zuilen met geprofileerde sokkel en bladkapiteel verdelen deze crypte in vier beuken van zes traveeën, overwelfd met kruisribgewelven van Doornikse steen en gewelfkappen in dito breuksteen. De zuilen van de buitenste rijen hebben een diameter van 70 cm. De middelste zuilenrij heeft alternerende diameters van 95 en 80 cm. Deze stabiliteitmaatregel was noodzakelijk om het gewicht van de bovenliggende constructie te dragen: een scheidingsmuur tussen twee parallelle zaalvleugels, elk onder een leien zadeldak. Minstens één van deze zaalvleugels zal dienst doen als kapel: De 'capelle van Gérard den dievel' (Diericx, 1815:315 met verwijzing naar het jaarregister blad 5, 1374).

Stad Gent voor 1325 - 1476

Het Duivelsteen als stadseigendom, voor 1325-1476

In 1325 wordt het 'ser Gerards Dievels steen' voor het eerst vermeld in de Gentse stadsrekeningen (SAG, 400/1, 1325, f°328v.). Hoewel de macht van de Ghentse dynastie reeds ten einde is en het Duivelsteen nu in eigendom van de stad is, blijft de oude benaming als steen van Gheeraert van Ghent behouden. Het blijkt hier dus niet om een nieuwbouw te gaan. Ook het gebruik wordt mogelijk verder gezet.

Zo worden in 1325 op initiatief van de wolvoldersgilde vlaggen en tenten aangekocht om een gildefeest langs de kade aan te kleden. Jan den Temmerman plaats de vaandels van de gilde op de Voldershoek, in de Nieuwstraat en aan de achterkant van het Duivelsteen. In de stadsrekening luidt de uitgavenpost als volgt: 'Dit es de cost van banieren, ponioenen, bilen, houwelen, vierpannen, scachten, glaviën, ende pauwellioenen te beterne. (...) It[em] van 1 banieren [vierkante vaan] te makene ter volres [wollen] bouf [ten behoefte] bachten [achterzijde] ser Gerards Dievels steen, 8 pond' (SAG, 400/1, 1325, f°328v.). Volgens het kladboek: 'It[em] van 1 banieren te makene, die der Jan de Temmerman heft, met allen coste, 4 pond 10 s.; 40 it. 30 s.' (SAG, 400/1, 1325, f°cdxxxij v.).

In 1328 worden kasseileggers (kelchieden) vergoed voor het bestraten van '52 ½ roeden wercs vor mijns ser Gerards Dievels steen, ende van 2 straten daeromme tote anden coor sente Jans' (SAG, 400/1, 1327-1328, f°cxxx v.). De hier vermelde 656,3 m² kasseien (52,5x10000:800) behelzen zo goed als zeker de oude Nederscheldestraat en de Dievelssteeghe, die haaks de verbinding maakte met de Wijdenaard (SAG, jaarregister 1366-67, f°16; 1374).

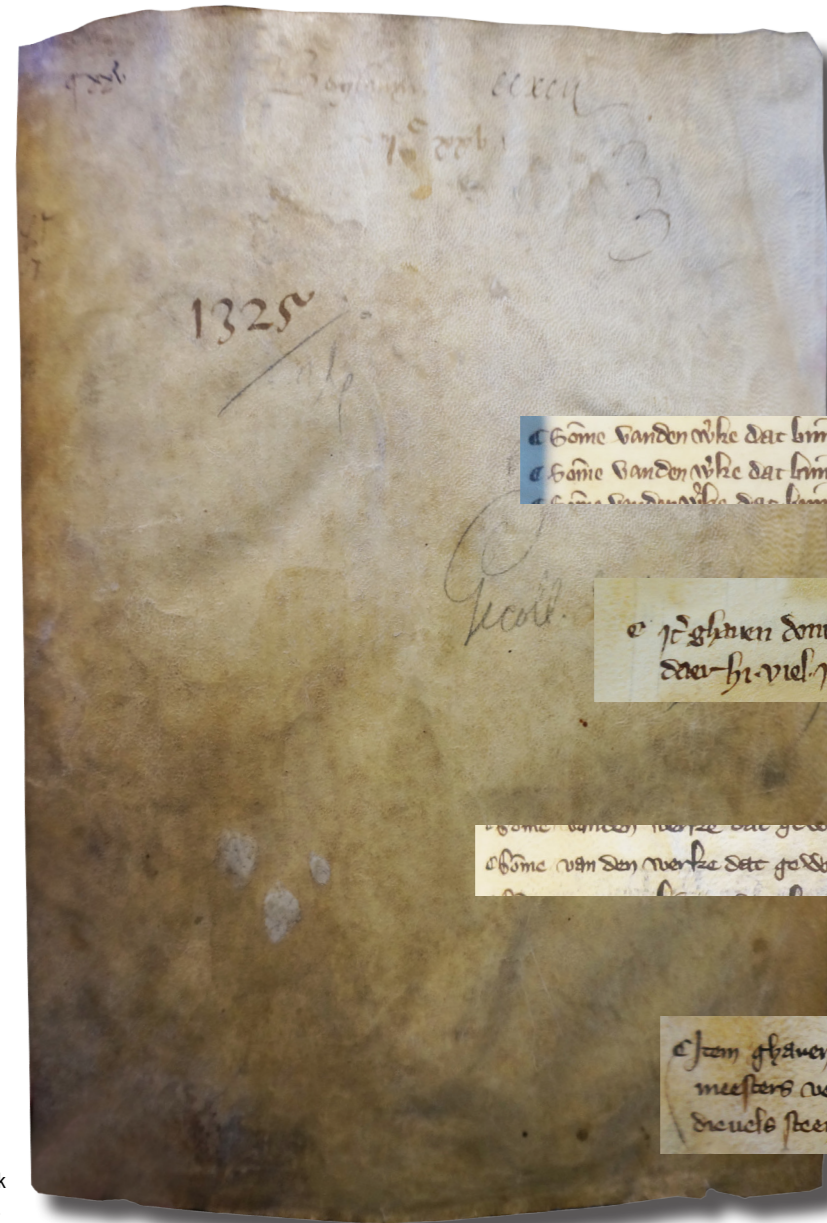
Het steen zelf ondergaat tussen 1329 en 1333 grootscheepse werken ten bedrage van maar liefst 4448 pond. (SAG, 400/2, 1329-1330, f°CCLXVv.; ID., 400/3, 1330-1331, f°XXVIJr.; ID., 400/3, 1332-1333, f°CXIJr.). Hoewel de betrokken rekeningen geen toelichting verschaffen, lijkt het om meer dan reguliere instandhoudingwerken te gaan. Rekeninghoudend met inflatie komt hier eerder een grootschalige (ver)nieuwbouw in beeld.

In de jaren 1333, 1334 en 1335 vinden nog meer bestratingswerken plaats: 'It[em] meester Boidine, van 11 roeden wercs, dat hi wrochte vors ser Jans sClers ende alsoe uppe de strate vors ser Gherarts sDievels steen was, 9 pond. 13 s. 4 d.' (SAG, 400/3, 1333-1334) evenals werken aan een (steeger) steiger en een (conduut) afvoerkanaal in 'ser Gheerarts Dievels steen' (SAG, 400/3, 1334-1335). In de jaren 1350 betaalt de stad nog eens meer dan 2180 pond voor ongeduide werken aan het Duivelsteen. In 1354 dicht Janne de metser voor enkele ponden gaten (SAG, 400/8, 1353-54, f°37r), maar na augustus 1355 lopen werken opnieuw op tot 753 pond (SAG, 400/8, 1354-55, f°72r). Tussen 12 mei en 2 juli 1356 belopen 'den werke an ser Gerards Dievel steen 1411 pond. 4 stuiver' (SAG, 400/8, 1354-55, f°103r). In 1358 volgt een betaling voor 'Gherards Duvel steen 14 pond' (SAG, 400/8, 1357-58, f°53r). In 1361 vervoert een kasseilegger 'steenen te haelne ute ser Gerards Dievel steen ende van steene te soukene Over Brouc ende te voerne upt werk, 46 stuiver 8 denieren' (SAG, 400/8, 1358-59, f°14r).

Als bij uitzondering vangt het boekjaar 1363 aan met een bijzondere rekening voor dakherstellingen aan het 'Gerard Dievels steen'. Timmerlieden en schaliedekkers worden betaald 'om den steen te verdeckene'; 125 blauwe nokvorsten (nokpannen) worden geleverd en geplaatst (SAG, 400/9, 1363-64, f°175v, 165v, 183v). Met een nuttige lengte van ca. 30 cm per stuk wordt dus 37,5 meter dak hersteld, wat overeenkomst met de lengte van een vleugel.

In 1368 wordt gewerkt aan 'den burnepitte voer tbeelfoort ende an Ser Gheeraerd sDievelssteen, 66 lb. 5 s' (SAG, 400/9, 1368-1369, f°337v). In 1369 worden een zegeltang en ijzeren onderdelen besteld 'Item van zegeltanghen ende yserinen elen in ser Gheeraerds sDievelssteen ende in de ramen, 12 lb. 13 s. 4 d.' (SAG, 400/10, 1369-1370, f°18r).

Dit overzicht van werken is hoogst onvolledig, daar binnen de stadrekeningen heel wat boekjaren ontbreken. Zo zijn geen gegevens bekend vóór 1315; ook tussen de jaren 1370 en 1400 blijven hiaten. Uit de verzamelde gegevens valt

Of den he Janne den tamerman van .i. banieren die hi dede maken. vi. lb.
 Of van .i. baniere temakene ter volres bouf bachte s Gerarde dievels steen. viij lb.
 Of Jacoppe den sellen van .i. baniere indy vdeuette ooc. ix lb.
 Of van .i. baniere die de volres adden inde nieuwtate. x. lb.

illustratie 26: uitgavepost 1325, It[em] van 1 banieren [vierkante vaan] te makene ter volres [wollen] bouf [ten behoefte] bachten [achterzijde] ser Gerards Dievels steen, 8 pond.

Of van achtfelle van .viij. roeden werck vor Jans moors. iij. lb. v. s.
 Of van .i. roeden werck vor mijns s Gerards dievels steen ende van .ij. straten daeromme tote
 anden coor sente Jans. xlvij. lb. v. s.

illustratie 27: uitgavepost 1326, It[em] Boid, van 52 ½ roeden werck vor mijns ser Gerards Dievels steen, ende van 2 straten daeromme tote anden coor sente Jans, 47 pond. 5 s

e Some vanden werke dat binnen desen jare ghevocht es an mijnre gescheide .xxvi. lb. xij. s. d.
 e Some vanden werke dat binnen desen jare ghevocht es an mijnre gescheide .xxvi. lb. xij. s. d.
 e Some vanden werke dat binnen desen jare ghevocht es an mijnre gescheide .xxvi. lb. xij. s. d.

illustratie 28: uitgavepost 1330, Somme van de wercke, dat ghewrocht [gewerkt] es binnen dese jare an mijn ser Ger. Dievels Steen, 1329 pond. 9 s. 2 d.

e ic gheuen dome fangs Jacoppe den anu stae in ouesceden tulpen te sijnre coste dat hi ghevocht
 daer hi viel inder stede werck in ser Gherards dievelsteen was xl. lb.

illustratie 29: uitgavepost 1333, Dit es de cost, die ghedaen es binnen dese jare van allen werke vander stede in gros, waeraf dat men nomen sal man ende stic [stijl], bi namen ende toenamen, waer dat werck gewrocht es, jegen wien de stoffe ghecocht es ende wat soe coste. (...) Somme van de wercke, dat ghewrocht es binnen dese jare an mijnser Ger. Dievel Steen was, 2810 pond 10 s. 9 d.

e Some vanden werke dat ghevocht es binnen desen jare an mijnre gescheide .xxvi. lb. xij. s. d.
 e Some vanden werke dat ghevocht es binnen desen jare an mijnre gescheide .xxvi. lb. xij. s. d.

illustratie 30: uitgavepost 1334, Dit es de cost, die ghedaen es binnen dese jare van allen werke vander stede in gros, waeraf dat men nomen sal man ende stic [stijl], bi namen ende toenamen, waer dat werck gewrocht es, jegen wien de stoffe ghecocht es ende wat soe coste. (...) Somme van de wercke, dat ghewrocht es binnen dese jare an mijnser Ger. Dievel Steen was, 2810 pond 10 s. 9 d.

e Jann gheuen sij aechten van kalkene van .ij. ghesceden lakene. lxxij. lb. die men sendde den
 meesters vedeleren te waerdecoersen doe sij talf vastnen hare scole hilden in mijnre gescheide
 dievels steen was.

illustratie 31: uitgavepost 1334, It[em] van Kalkine, van 2 gesceden lakene, 82 pond, die men sendde den meesters vedeleren te waerdecoersen [waardekeurs = wambuis = bovenkledingstuk man], doe sij talfvastinen [halfvasten] hare scole hilden in mijns here Gher. Dievels steen was.

illustratie 32: stadsrekeningboek 1425-1926 (SAG).

ook niet op te maken of deze werken betrekking hadden op het steen, zijn vleugels of kapel. Overigens, van enige toren is vooralsnog geen sprake. Het toponiem 'ser Gheerarts Dievels steen' plaatst alle gebouwen onder een zelfde noemer én eigenaar.

Het Duivelsteen blijkt achtereenvolgend in gebruik als school, gevangenis, opslagplaats en huurwoning(en). Uit een betaling van 1334-35 blijkt dat Achten van Kalkine onderwijst in het Duivelsteen (SAG, 400/3, 1334-35, f°240v). Over de gevangenschap van Jacob van Artevelde in het Duivelsteen in 1342 heerst geen twijfel, getuige het uitgebreide verslag hiervan in diverse literatuurbronnen met Meyerus als eerste (Meyerus 1561:145). In het Duivelsteen worden ook de tenten der stede opgeslagen (SAG, 400/8, 1361-62, f°113r; SAG, 400/9, 1366-1367, f°270v). Het 'Erflike Rentboek der stede van Gent' geeft aan dat het Duivelsteen in 1342 verhuurd was 'Dit sijn de huse ende keldres vander stede die men sulckentiden zom verhuert, 1342, Ser Gheer. sDievels huus was' (SAG, rentboek 1336-1360, f°27). Het Duivelsteen blijkt ook gedeeltelijk privaat bezit of in cijns uitgegeven. Zo worden in de wezenboeken uit de periode 1350-1370 maar liefst vijf families vermeld die elk een deel -al dan niet met cijns- in bezit of gebruik hebben (SAG, 330/2, 1355/1356, f°1v; Wynant, 1979:194, 378, 444, 511). Dit zou tevens de ingewikkelde vererving van sommige van deze eigendommen kunnen verklaren.

Nog voor 1355 bouwen Wouter van Meerlaer en jonkvrouw Katheline Parijs een steen met langgevel in de Nederscheldestraat. Tot zijn sloop in 1898 zal dit Meerlaer steen (B) als stadsvleugel een niet onbelangrijke rol spelen in de bouw- en gebruiksgeschiedenis van het Duivelsteen.

Na de dood van haar vader op 23 augustus 1355 erft het weeskind Hannekine van Meerlaer haar aandeel, namelijk een 'Huus met alle den ghelaghen diere toe behoren, staende voer ser Gheeraert Dyevelsteen, tusschen der poertten ende steghen' (SAG, reeks 330, nr.2, wezenboek 1355/1356, f°1v). Op dit huis rusten dan nog schulden, wat mogelijk verband houdt met de recente bouw ervan.

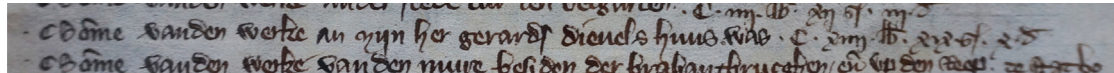
Het Meerlaer steen volgt de Nederschelde straat, maar komt deels op het Duivelsteen perceel te staan. Hierdoor ligt het schuin ten opzichte van het Duivelsteen. Onderin steekt een kelder met gotische korboggewelven. (SAG, AG, L103/18). Beide stenen delen een gemeenschappelijke noordmuur. De zuidelijke trapgevel van het Meerlaer steen rust op een oude muur van het erf van het Duivelsteen. Gezien

vanaf de Nederscheldestraat geeft een poort rechts van het Meerlaer steen toegang tot een steeg en het achterliggende Duivelsteen. In de lengte telt het dus een travee minder.

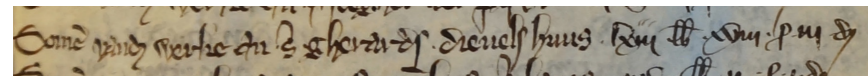
Kort nadien is het Meerlaer steen of de stadsvleugel eigendom van Jacoppe van Raveschot. De edelman is poorter voorschepenen en in de periode 1360-1378 Schepen van Gedele (van Heule, Memorieboek der stad Ghent, 1854/1:83, 87, 90, 95, 103). Hij verwerft bovendien in 1361 een vierde deel van het aanpalende Massemin-steen 'Kenlic dat Jacop van Asselt heeft verkent dat hi heeft verkocht Jacoppe van Raveschot t'vierde deel van eenen huuse dat staet an Sente Jans kerckhof dat men eet Massemines-steen, 17 juny 1361' (SAG, Jaarregisterblad 41). Dit 'huus ende erve dat men eet Massemines-steen staende voor den crocht bi Sente Jans kercke, 9 july 1361' (SAG, Jaarregisterblad 41). In 1374 is hij met zekerheid de bewoner van de stadsvleugel. Dat laat althans een geschil verstaan opgetekend in een jaarregister uit 1374 en bevestigd door De Potter (De Potter, 1886/4:517). Van Raveschot wordt hier immers aangeduid als de bewoner van de stadsvleugel: 'huus van Jacop van Raveschote ghestaen ende ghelegghen nevens de capelle van Gérard den dievel' (Diericx, 1815:315), die zich onrechtmatig toegang heeft verschaft tot het Duivelsteen. Van Raveschot krijgt daarom een herstelplicht opgelegd van een afgebroken muur, de bijbehorende (flankeer) toren én osendrop, evenals de gemene muur tussen het Duivelsteen en de poort bij zijn woning.

'Vort de muur up de zide ten steene waert vors, die Jacop vors. heeft doen beghinnen breken, dien muur sal Jacop vorseiden weder doen maken, deen uten andren ghemets, maetsijtsch ghelijc dat hij te voren was, endeg ghevielt, dat de stede van Ghend hare torren [zuidwestelijke flankeertoren] wilde doen vermaken, die staen boven den vorseiden mure, dat zij hebben ende behouden souden hare heusidroppe [osendrop, druipgoot, druipstrook], buten den vorseide mure. Vort van den mure, die staet tussen den steene ende der poerten, daer Jacop up ghehuust es, dien muur es ghemeene. Ende Jacop vorseide en mach in dien muur, nocte der boven, gheene veinstren, noch lucht maken, nocte hebben in ne gheere manieren.

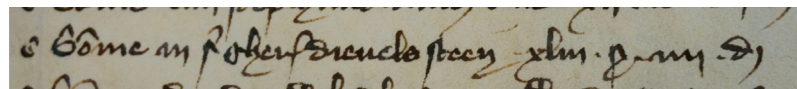
Ende ghevielt dat Jacop van Raveschote, of sine nacommeren, sijn huus

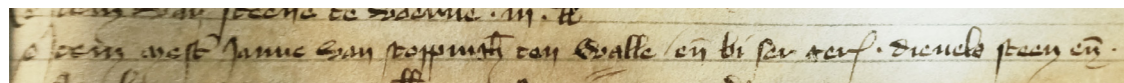
illustratie 33: uitgavepost 1334, Somme van de werke an mijns her gerardt dievels huus was ...

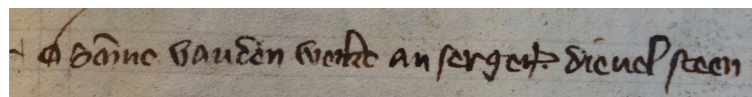
illustratie 41: uitgavepost, Somme van de werke an s gherardt dievelshuus ...

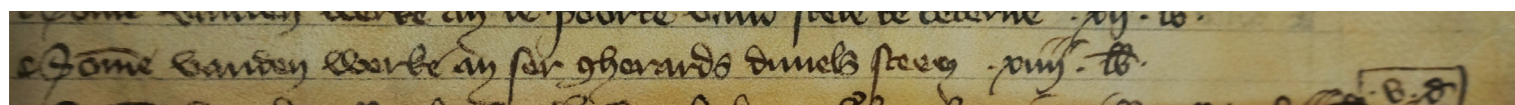
illustratie 42: uitgavepost, Somme an s herdievels steen ...

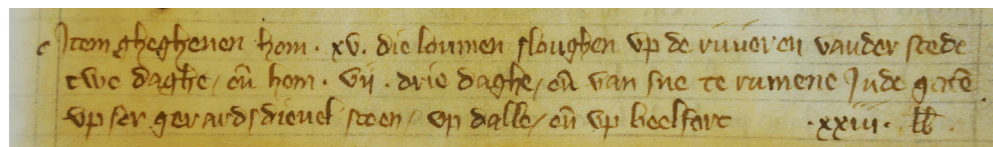
illustratie 34: uitgavepost 1354, It[em] metser Janne van stoppinghen ten Walle ende bi ser Ger Dievels steen en

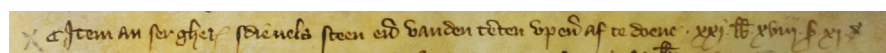
illustratie 35: uitgavepost 1355, somme vanden werke an ser Gher Dievels steen

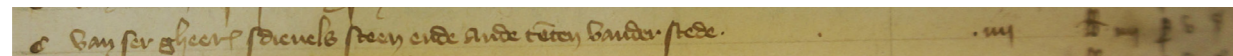
illustratie 36: uitgavepost 1357, somme vanden werke an ser Gherards Duvels steen 14 pond.

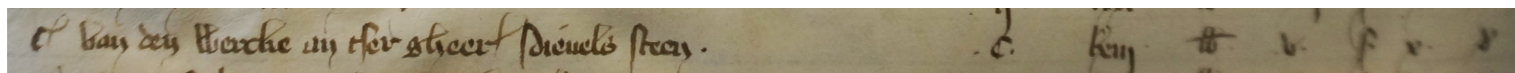
illustratie 37: uitgavepost 1358, It[em] ghegeven hem xv die lounen [loemen = vernielen] sloughen [slaan] up de rivieren vander stede twe daghe ende hem drie daghe, ende van sne te rumene in de goten up ser Gerards Dievel steen, up dAlle [de halle] ende up Beelfort [belfort], 23 pond.

illustratie 38: uitgavepost 1361, Item an ser Gher Dievels steen ende van den tenten up ende af te doene, 21 pond. 18 s. 11 d.

illustratie 39: uitgavepost 1366, Van Ser Gheer Dievels steen ende ande tenten vander stede, 4 lb. 4 s. 5 d.

illustratie 40: uitgavepost 1367, Van den wercke an tSer Gheer Dievels steen, 163 lb. 5 s. 10 d.

afbreken wilde in toecommenden tiden, dat de vors. muur sal bliven staende ten proffite van der stede. Voort ter Stede, daer Jacop vors. sijn huus af heeft doen breken, daer hi sine aysemente hadde an de cappelle ende an den steen, daer so moet Jacop vrij laten staen, ende nemmermeer te sinen aysemente weder commen, het en zij bij consente ende wille van ons heeren scepenen vander keure ...' (De Potter, 1886/4:517).

De vermelding van de gemene muur tussen het Duivelsteen en de poort identificeert de nabijgelegen woning van Raveschot als het voormalige Meerlaer steen of de stadsvleugel. Desgevallend handelt dit geschil over de zuidwestelijke muur, flankeertoren en osendrop van het Duivelsteen. Het Duivelsteen zelf lijkt evenwel leeg te staan. Want naar aanleiding van dit zelfde geschil beslist de stad om alle gevelopeningen dicht te metselen: 'Vort, de dueren, alle de veinsteren, die jnden muur vander capellen staen, die sal de stede van Gent toe doen metsen met haren coste.' (Acte z.d., ingenaaid bij de akten en contracten over 1374-1375, tussen bl. 3 en 6, oktober 1374).

In 1419 beslist de stad om één verdiep van het Duivelsteen te laten afbreken: 'Item betaelt den ghesellen die sher Gheeraerds dievels steen afbraken een staghe, van haren taswerke, XI lib. Gr.' (SAG, 400/12, 1419, f°292r). De hele operatie kost 11 pond en berokkent schade aan een tegenoverliggende pand, wellicht de stadvleugel. Maar de afbraak levert ook stenen die hergebruikt worden bij de bouw van de Waelpoort (SAG, 400/12, 1419, f°294r). Het gaat hier zo goed als zeker over de afbraak van de middenvleugel, die na deze datum geheel uit beeld verdwijnt.

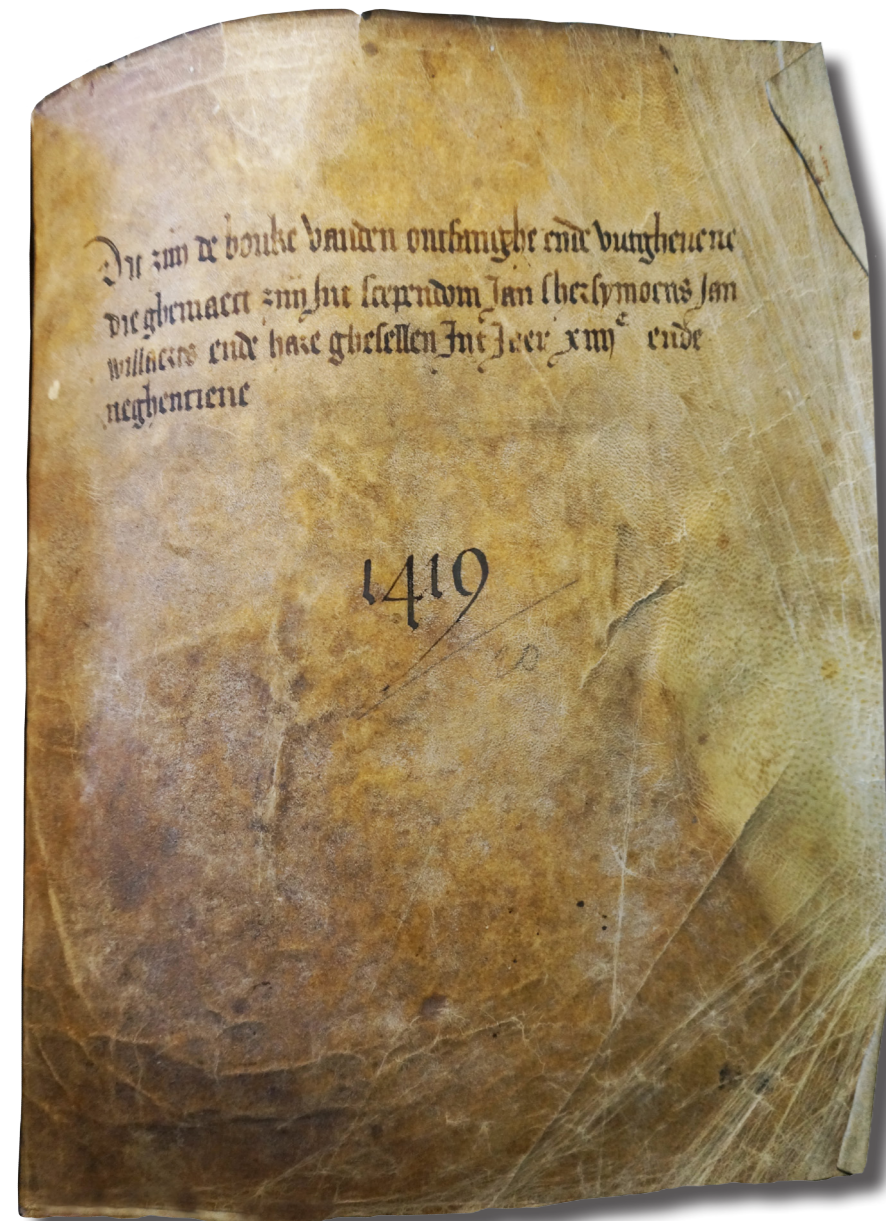
In 1449 ontvangt de stad een verzoek van edelman Philips Sersanders, de toenmalige bewoner van de stadvleugel, om het Duivelsteen achter zijn huis te huren. Het blijkt in vervallen toestand en als stadseigendom zo goed als onbruikbaar.

'Allen den ghenen, etc. Schepenen ende Raed der stede van Ghendt salut. Omme dieswilledat wy bevonden hebben dat de stede ende plaetse gheheeten Gheraerdes dievels steen, der voorseyde stede van Ghendt toebehoerende, grootelick es liggheende ter ruinen ende destructien, ende waren gheschaepen cortelinghe met allen te nieten te gaene, by dat de selve plaetse tot noch toe onghoeffent ende onghiantiert ghelegghen heeft, so eist dat wy, omme den

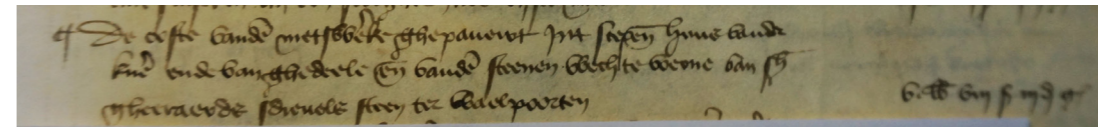
meesten oorbuer ende proflyt van der voorseyde stede, die van der voornoemde plaetse geene baete nocte proffyt ghehad heeft, by raede ende advise van den erfscheeden der selver stede, ghegheven hebben ende gheven by virtute van desen, in pachte meestere Philips Sersanders filius Michiels de voorseyde plaetse, also zoe ghestaen ghelegghenes int viercante up t'waetere metten plecke gheheeten de capelle, ende de vaute onder de selve plaetse metten ganghe van der poorte utcommende aen de straete gheeten de nederschelt-straete: welcken ganck bestrect totter duere die dient ter voorseyder Gheraerds dievels steene, ende ter duere daer jegens over staende in den muer van den huuse toebehoerende meester Philippe voornoemt; ende dit eenen termyn van xviii jaeren lanc gheduerende omme de somme van drie schellinghen grooten t'jaers daer af te betaelene ter stede bouf [ten behoefte van] sonder mee: anghesien dat de voorseyde plaetse seer woeste, onghereet ende met gryse [gruis] bedect leeghe, ende onghedisponneert omme eenighe baten ofte vruchten daer up te vercrighene [zonder winst of nut]: dit omme de voorseyde meester Philips de voorseyde plaetse, also zoe boven ghenoeemt staet, paysivel [vreedzaam] te besittene, possederene ende ghebrukene den voorseyden termyn van xviii jaeren lanc gheduerende, mits betaelende jaerlicx der voorseyde stede drie schellinghen grooten (...)' (Diericx, 1815: 316-317).

Het luttele huurbedrag van 3 schelling per jaar bevestigt de slechte staat van het Duivelsteen. Mogelijk gebruikt Sersanders de ruïne als 'beerie' of graanmagazijn in ruil voor een zogeheten zesde penning. Volgens De Potter waren er immers twee particuliere opslagplaatsen in de Nederscheldestraat (De Potter, herdruk 1983:250).

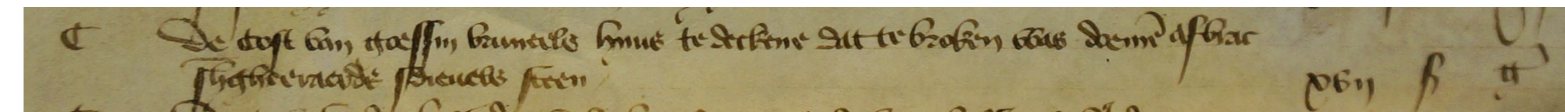
Na deze huurtermijn van 18 jaar verhuurt de stad vanaf 24 juni 1467 het bouwvalige Duivelsteen aan de Gentse herbergier Pieter de Witte, en dit tegen een erfelijke cijns van 2 ponden per jaar (Diericx, 1815:317-319; De Potter, 1886/4:520-521). Compenserend voor de lage huurprijs moet de huurder binnen een termijn van drie jaar minstens 50 pond aan verbeteringswerken besteden. Alle daarbij vrijgekomen materialen dient hij in situ te hergebruiken; het pand zelf mag niet groter noch kleiner worden. De huurder mag het Duivelsteen niet onderverhuren noch gebruiken als herberg, bankkantoor of ander doel dat burenhinder kan veroorzaken. Tot slot bepaalt de overeenkomst dat de huur van

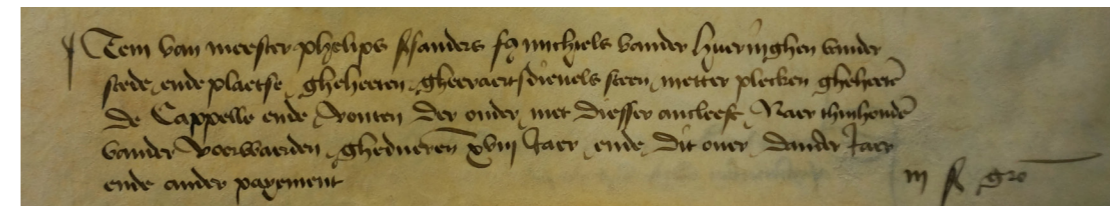
illustratie 43:
stadsrekeningboek
1419-1920, 'Dit zijn
de boekevanden
ontfanghe ende
uutghevene die
ghemaect zijn int
scepndom Jan
Chezlymoens,
Jan Willaers ende
hare ghesellen int
jaere XIIIe ende
neghentiene' (SAG).

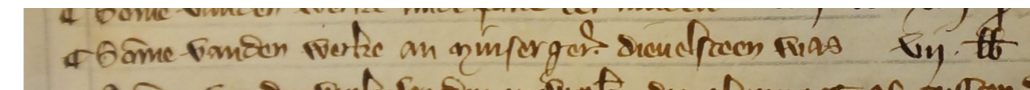
illustratie 44: uitgavepost 1420, De coste ... vanden steenen wech te voerne [voeren] van sher Gbeeraerds sdielvls steen ter Waelpoorten.

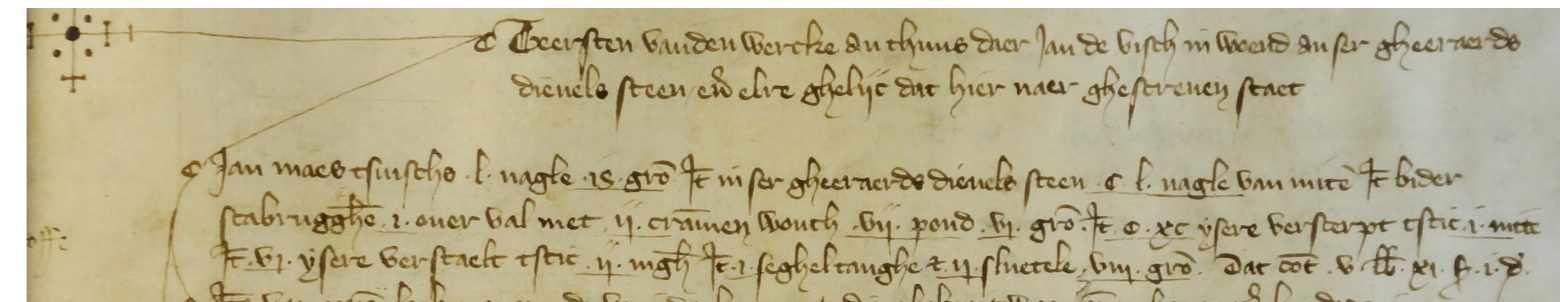
illustratie 45: uitgavepost 1420, De cost van Goessin Bruneels huus te deckene, dat te broken was doemen abraec sher Gheeraerds sdielvls steen, xvii s. gr.

illustratie 46: uitgavepost 1450: Item van meester Phelips SSanders fillius Michiels vanden hueringhen vander stede ende plaetse gheheeten Gheeraerts sdielvls steen metter plecken gheheeten de cappelle ende vouten der onder met dieser ancleeft naer thinhouden vander voorwaerden ghedurende 18 jaer ende dit over dander jare ende ende ander payment, III s. gr.

illustratie 47: uitgavepost 1642, somme vanden wercke n ger. dievelsteen was (leo)

illustratie 48: uitgavepost 1363, Teersten van den wercke an thuus, daer Jan de Visch in woend, an ser Gheerards Dievels steen ende elre [elders], ghelijc dat hier naer ghescreven staet; aug. 29 - sept. 4 1363: De cost van den wercke in ser Gherards Dievels steen in de selve [3de] weke; Sept. 12 - 18 1363: De cost van den wercke in ser Gherards Dievels steen in de vijfde weke.

het Duivelsteen uitsluitend aan erfgenamen kan worden overgedragen. Het kan onder geen beding naar vreemden gaan.

'Allen den ghonen, etc. Scepenen ende raed van der stede van Ghendt, saluut. Doen te wetene dat wij, over ons ende over onse naercommers in wette, in den name vander vorseide stede, ende omme dmeeste proffijt vander zelve, uutghegeven hebben, ende bij desen presenten uitgheven Pietre de Ville [Witte], filius Odenijs, coopman van Piemont, tafle houdende [herbergier] binnen der zelve stede, jn eenen eeuwelijken ende erflijken cheynse, eene plecke van erven metten muragien end allen zijnen toehehoorten gheheeten Gheeraerts sDievels steen, also die ghestaen ende ghelegghen es jnde nederscelstrate up de Scelde, meester Philips Sersanders ghehuust der neffens an deen zijde, ende de broeders van sente Jeronimus huus an dander, omme den voorn. Pietren de ville de zelve plaetsse ende plecke van erven te hebbene, anverdene ende ghebrukene, beghinnende tsente Jansmesse jnt jaer XIIIle ende LXVII [24 juni 1467] eerstecomende, ende dit omme de somme van twee ponden gr. Vlaenscher munten siaers eeuwelijker ende erflijker renten, die de vorn. Pietere, zijn hojr [erfgenamen] ende naercommers, besitters van Gheeraerts sdievels steen voors., ghehouden zullen zijn jaerlicx daer af te gheldene ende te betaelne ten proffijte vander zelve stede ... Dies es besprecende ende voorwaerde, ende heeft de vorn. Pieter belooft ende hem verbonden dat hij, noch zijn hoir ende naercommers jnde vorseide plecke van erven ende huus, gheheeten Gheeraert sdievels steen, nemmermeer tafle houden [geen herberg], ghelt omme ghelt leenen zal [geen bankwezen, wisselkantoor], of zulke zaken anthieren [of gelijkaardige zaken hanteren], of doen houden óf leen en jn eenegher wijs [of niet onderverhuren voor zulke zaken]. Beth voort heeft de vors. Pieter belooft ende hem verbonden bij vorwarden ende bespreken, dat hij binnen drie jaren eerstcommemde, naer de date van den vors. Sente Jans messe LXVII, an tvorseiden huus ende plaetse, gheheeten Gheeraerts sdievels steen, jn reparacien, duechdelic hanghen ende bekeeren zal de somme van L ponden groten [het huis binnen de drie jaar repareren voor 50 pond]: met welcker reparacien hij onghhouden zijn zal eenighen zeker te doene ter causen [op rechtsgrond] van den vorseiden twee ponden groten siaers erflic, anders of

breeder dan metten zelve huus: welcken seker hi deugdelic zoude moeten doen ter bewaernisse [bezwaar, belasten] van de vorseide twee ponden grooten chyns erfvelic, up dat de vorseide reparatiën tot L pond gt [50 pond groten] niet en beliepen; ende alle de stoffe, die hij daer af zal doen breken, zal hij weder doen verweeren ende besteden an tzelve huus, zonder die van daer te vervremdene, ofte elders te verorbuerne. Heeft voort belooft ende hem verbonden de vors. Pieter over hem ende over zijn hoir ende naercommers, ende es besprecende ende voorwaerde, dat hij tvorn. huus ende plecke met zijnen toebehoorten niet vercoopen, veranderen nochte updraghen zal jn vremder hand, maer zal dat moghen vercoopen ende up draghen die van zijnen bloede ende maechsebbe zijn, ende niemant anders: de vorseide stede en zal daer af de naeste zijn voor yement vremders die van svoorsoids Pieters bloede niet en es, mits betalende de zelve penninghe [cijns], ende te gelijke payementen, die zulke coopers daer af belooft zouden hebben. Ende al waert ooc zo dat yement van svoirseide Pieters bloede tvorseide huus ende plecke van erven naermaels cochte oft vercreghe vanden vornoemden Pietere bij coope of andersins, so es besprecende voorwaerde dat de zelve condicien ende beloften, daer jnne de vornoemde Pieter hem verbonden heeft, die boven wel ende te vullen verclaerst zijn, stede en jn verbande houden zullen de ghone die van zijnen bloede de vorseide plecke also vercrighen zullen, omme die bij ons of onsen naercommers jn wette ter stede behouf gheanveerdt te werdene up hemlieden, ghelijc wij of onse vorseiden naercommers die up den zelve Pieteren zouden moghen vercrighen. Ghegheven jn kenessen der waerheden onder den zeghel van zaken der vorseiden stede van Ghend, den XI dach van Ougste jnt jaer XIIIle ende LXVI. [11 augustus 1466]' (Diericx, 1815:317-319; De Potter, 4/1886:520-521).

In deze huurcontracten van het Duivelsteen uit 1449, 1458 en 1467 komt de kapel niet meer ter sprake. Ze is dermate vervallen en dus het vermelden niet waard of ze was gesitueerd in de middenvleugel en afgebroken in 1419. Ook opvallend is het feit dat geen enkel van deze contracten melding maakt van een toren.

Hiëronymieten monasterium 1476-1569

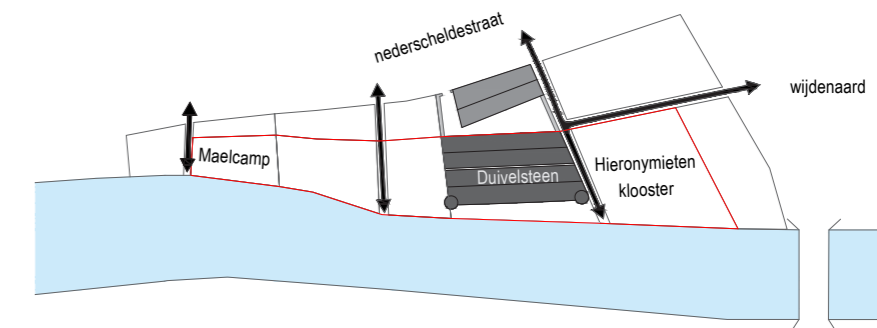

illustratie 49:
Gravure
Hiëronymieten
pater 24x14cm.
'Het clooster wiert
gebouwd omtrend
de Schelde te
Gend 1342'
[1439], (SAG, AG,
L-103/3a).

Het Hiëronymietenklooster, 1439 -1569

In 1366 staan op de hoekkavel (A) van de Nederscheldestraat en de Wijdenaard een steen in eigendom van Gheraert van Raesseghem heer van Massemin, enkele huizen en een ververij. Tussenin verleent de haakse 'Gerards dievels steghe', reeds vermeld in 1358 (Diericx, 1815:315 met verwijzing naar Jaarregister, blad 37), doorgang tot de Wijdenaard. Wanneer de stad in 1366 enkele aanliggende panden en een segment van deze steeg verkoopt, groepeerd Gheraert van Raesseghem zijn bezit tot een gesloten hoekblok. De doorgang tot de Wijdenaard verdwijnt, want de ingelijfde Dievelssteeghe wordt overbouwd met een houten kapel palend aan de noordmuur van het Duivelsteen: 'Item, up de steghe van der Nederscelstraetken omme commende toten Wydenhaerde daer men de capelle boven temmerern sal, welke erve heer Gheeraerd van Raesseghem voerseit ghecreegh jeden de stede' (SAG, jaarregister 1366-67, f°16; Van den Brenden, 1895:46). Hoewel de nazaten van Daneel van Massemin en Margareta van Gistel dit steen in bezit houden tot 1438, ligt een klooster met pandhof en kapel dan al in het verschiep (RAG, AHG, nr. 19/A, Cijnsboek nr.8, f.C). Op 7 augustus 1438 koopt Jan van Impe, de 'prochiepape' van Sint-Jans het voormalige Massemin steen. Geen jaar later draagt hij het over aan Gillis Walraven met de bedoeling om er 'vrome presbyteren' of Broeders van het Gemene Leven te huisvesten. Het nieuwe godshuis zal de naam dragen van Sint-Hiëronymus. (RAG, AHG, nr.19/A, Cijnsboek nr.8, f.C.). De eerste broeders waren afkomstig uit Sint-Maartensdal te Leuven: Werner van Zutphen, Jan van Cassel en Jan Parijs. (SAL, Origo domus S. Martini in Lovanio, nr.4238, f.21). De laatst vermelde is tevens getuige bij de aankoop, wat er kan op wijzen dat de broeders reeds vóór 1439 in Gent gevestigd waren. De stichting wordt officieel erkend door paus Eugenius IV in 1444. (RAG, AHG, nr.1). De Gentse Hiëronymieten werven inkomsten uit het kopiëren en inbinden van boeken, de verkoop van schrijfmateriaal en onderwijs (RAG, AHG, nr.2). Op termijn verwerven ze - door schenking of aankoop - meerdere eigendommen binnen de stad. (RAG, AHG, Cijnsboek nr.8, f.C2 tot C7).

Aanvankelijk bevat het Hiëronymietenklooster (A) op de Wijdenaard naast het Duivelsteen een abtswartier, een verblijfsvleugel, een kapelvleugel en een scriptorium. Wanneer de abt wegens succes zijn klooster wenst uit te breiden met een school kan dit enkel op het aanpalend erf van het Duivelsteen (B). Op

termijn verwerven de Hiëronymieten zowel de stadsvleugel als datgene wat rest van het Duivelsteen. Ook het steen van der Moure ten zuiden hiervan zal deel worden van het vernieuwde klooster (SAG, Act. en Contr., Keure, 1458-1459, 123). De eigenlijke school zal onderdak vinden in de oude kloostergebouwen bij de Wijdenaard.

Door schenking aan abt Gillis de Cleerc verwerven de Hiëronymieten in 1458 het steen van der Moure ten zuiden van het Duivelsteen. Hetzelfde jaar nog ruilen de broeders dit steen met Philips Sersanders, eigenaar en bewoner van de stadsvleugel én huurder van het bouwvallige Duivelsteen. Ook de laatste 9 jaar van zijn huurtermijn nemen de Hiëronymieten over.

'Kentic zij allen lieden dat meester Karel Mannekens, over een zijde, her Gillis de Cleerc, pater ende rectuer van sente Jeronimus huus jn de Neder Scheltstrate binnen Ghendt. ... over ander zijde, ende meester Philips Sersanders, over de derde zijde ... kenden ende lijdden te wetene de vorsschreven meester Karel dat hij heeft wettelik upghedraghen ende overghegheven den vorn. her Gillis, jnden name als boven, al zijn deel ende recht dat hij heeft jnt huus ende stede, daer Jooris van der Moure uute verstaerf ... ende dat omme eene zekere somme van penninghen Ende de vorn. her Gillis ende Philips Sersanders kenden voort dat zij zekere manghelinghe [ruiling, verwisseling] van hueren huusinghen onderlinghe deen jeghen dandre ghedaen hebben jn deser manieren: dat de vors. broeders anveerden, hebben ende behouden zullen ende paisibel [vreedzaam]

illustratie 52: Pentekening met aquarel van de Reep te Gent uit de 16de eeuw. "Al dat hier boven int witte af ghelinieert staet es by vorlne concepte, nieuwen grondt, dienende totten duere die nu int braemgat ligghen ende ooc totten watermuellenen diemen ande nieubrugge zoude mogen maken. Item tgrauwe dat zijn de hoefden, jocken ende cayen de welcke nu ande nieubrugge in wesen zijn zo dat van ghelycken nu ter tijd vec cayen zijn tguendt dat int blauwe afghestipt staet" (UGent, centrale bibliotheek, BIB. IZN.000094).

illustratie 51: Detail van het Duivelsteen op het stadsgezicht uit 1534. Olieverf op doek 135x173cm. Bijloke museum.

illustratie 50: Lucas de Heere maakt in 1564 een zicht op de heerlijkheid van Sint-Baafs in volle Godsdienstoorlog enkele jaren voordat de Hiëronymieten-kerk een Seminarie-kerk wordt. Olieverf op doek, 145x297cm, Rijksuniversiteit Gent, centrale bibliotheek.

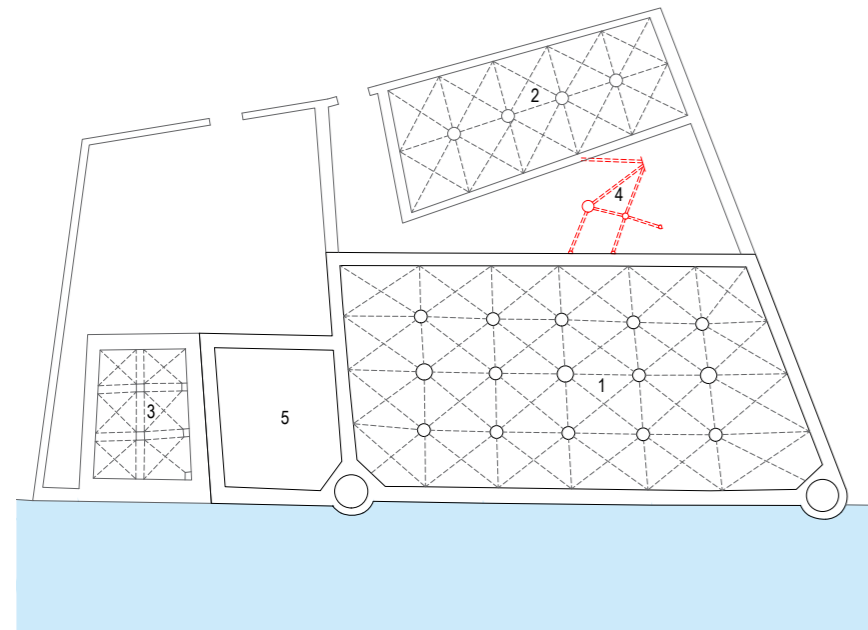
illustratie 53: Maximiliaan Reynax and Philippus Benthuyts, 1728, Stadsarchief Gent.

ghebruken thueren propren goede [voor eigen gebruik] ... thuus daer de vorseiden meester Philips nu ter tijt jnne woont, staende jnde vorseiden Neder Scheltstrate, neffens ende naest haerlieder godshuuse [klooster] voor Gheraerts Dievels steen ... zullende de vors. broeders behouden de vrijheid van den selven steene [Duivelsteen] ghelijc ende jn alder manieren dat meester Philips vorn. die heeft jn hueringhe vander stede, den termijn van dien gheduerende, midts betalende jaerlicx de hueringhe bedraghende XXXVI gro(t)en ... Actum den XIX dach van Septembre a° LVIII' (SAG, Act. en Contr., Keure, 1458-1459, 123).

In 1476 laten de erfgenamen van wijlen herbergier Pieter de Witte op hun beurt de huur van het opgelapte Duivelsteen aan de Hiëronymieten over (UG, fonds Gent, f°226, 1580; De Potter 1886/4: 606). Nu de broeders het hele erf van het Duivelsteen in handen hebben, kunnen ze hun klooster zuidwaarts uitbreiden met een tweede binnenhof.

illustratie 54: De aaneengesloten historische kelderstructuur van de gebouwen bestaan uit het kruisribbengewelf van de Crypte 1333 (1), de kelder van het steen van Wouter van Meerlaer van voor 1355 (2), de kelder van het steen van Jacob van Ravescoute van voor 1374 (3), een 15de eeuws kruisribbengewelf (4) en de kelder van de grote toren van het Duivelsteen uit 1476 (5).

De gevels van de riviervleugel worden heropgebouwd, deels met hergebruikte stenen van de site zelf. Dit verklaart mogelijk de zware muurdikte - ongewoon voor deze periode -, maar ook de stilistische trekjes van een vroege renaissance. Ook in de gevels van het Dominicanenklooster, de lakenhal of het Kinder Alijns hospitaal duiken boven de gotische spitsboogramen horizontale renaissance ramen op. Deze heropbouw verklaart ook waarom de huidige scheidingmuur tussen de rivier- en middenvleugel de enige baksteenmuur is en conform de 15de eeuw om en bij de 60cm dik is.

Om de stadsvleugel met refter en de riviervleugel tot een pandhof te verenigen worden twee verbindingvleugels gebouwd. Ook alle kelders worden met elkaar verbonden. Rond het nieuwe binnenhof boven de nieuwe kruisribbenkelder wordt een pandgang in baksteen metselwerk opgetrokken. Een spiltrap tegen de achtergevel van de stadsvleugel overbrugt het 4,35 meter hoge niveauverschil tussen het oude klooster (A) en het nieuwe binnenhof (B).

In de kerk (riviervleugel) laten de Hieronymieten muurschilderingen aanbrengen met de voorstelling van de twaalf apostelen, omringd door tekstbanderollen waarop telkens een passus uit het Credo is neergeschreven. Twee daarvan bleven tot vandaag bewaard. Zo staat de heilige Mattheus op een console voor een groene achtergrond. Hij draagt een rood kleed en heeft als attribuut een hakbijl en een boek in een blauw omhulsel. Op de banderol staat *'Sanctam ecclesiam catholicam'* of de heilige katholieke kerk vermeld. Ook Jacobus (de mindere) of Johannes staat op een console, dit keer voor een rode achtergrond. Als attribuut draagt hij een kruisstaf en op de banderol staat *'Passus sub Pontio Pilato crucifixus mortuus en sepultus'* of geleden heeft (hij) onder Pontius Pilatus, gekruisigd, gestorven en begraven. Recent historisch onderzoek bevestigt de datering van deze schilderingen als zijnde midden 15de-eeuws (Martens 1989:82-85; Buyle en Bergmans 1994:112-113; IOE ID:301470, 2015).

Zodra het nieuwe pandhof klaar is, wordt met de resterende natuursteenbrokken van het Duivelsteen tegen de zuidgevel van de riviervleugel de grote toren gebouwd zo breed als de kapel én de pandgang. De kapel wordt verheven tot een kerk met een prominente toren als westwerk. Tijdens de bouw van de grote toren wordt ook de zuidoostelijke flankeertoren van het oude Duivelsteen opgetrokken zodat zijn interne spiltrap de bovenste torenverdiepingen kan ontsluit. Boven de toren komt een schilddak. Vanuit de crypte (B) leidt een

illustratie 57: Atlas des villes de la Belgique aux XVIe siècle, Gent plans du Jacques de Deventer 1559-1564 (Rijksarchief Gent).

illustratie 56: Het Duivelsteen is aangeduid met nummer 107: 'Chateau de Gerard le Diable - Ser Geeraerd Dievelsteen, habite par le chevalier Gerard de Gand, qui se surnomme lui-meme le Diable dans des actes authentiques. Fils de Sohier II, chatelain de Gand, il figure deja dans un acte de donation de l'annee 1225. Le chateau etait propriete de la ville en 1329, et on y conservait des tentes et des engins de guerre. Les hieronymites qui habitaient a cote depuis 1439, y entrèrent en 1449-50. Seminaire en 1569, le chateau devint ensuite hospice d'alienes, prison dite tuchthuis, ecole des kulders, etc.'

illustratie 55: Het stadsplan van Gent door Jacob van Deventer uit 1559-1564 toont de Hiëronymieten-kerk in het bouwblok (Madrid, Biblioteca Digital Hispánica - BNE).

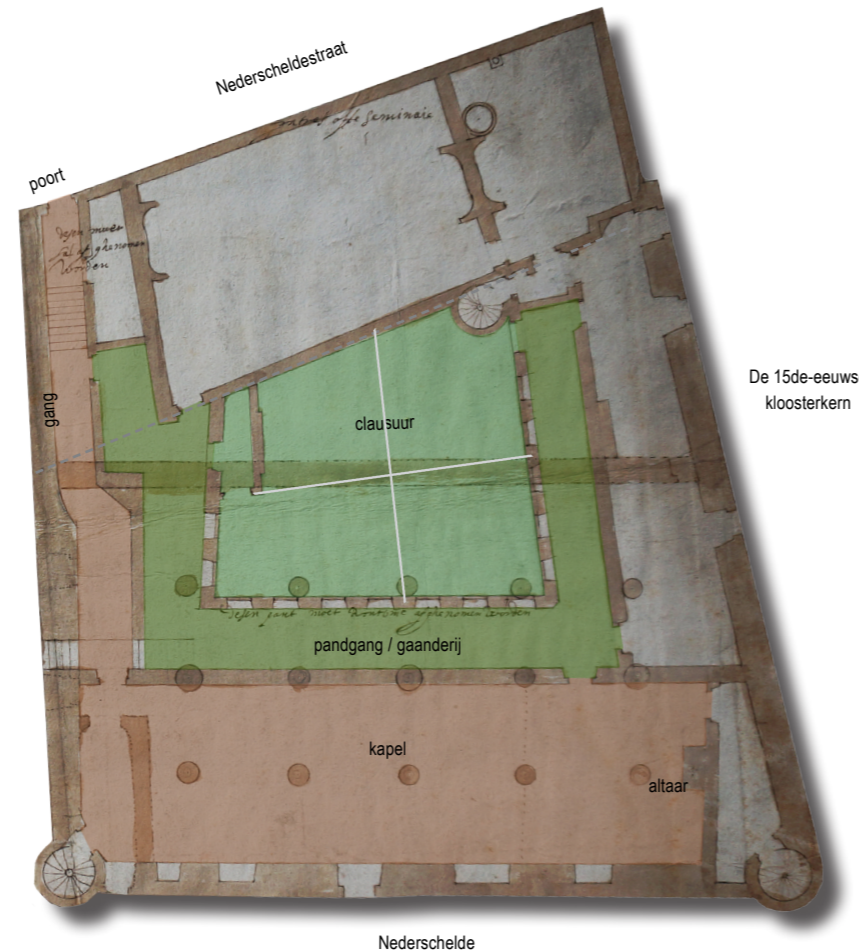
illustratie 58: De 'bijkarta' met enkel stadscentrum en enkele gebouwen uitgelicht door Jacob van Deventer, 1559.

illustratie 59: Van de vijftiende-eeuwse apostel-fresco's op de kerkmuur werden olieverfschilderijen gemaakt door Leon Bressers: H. Johannes de Evangelist, H. Mattheus (110x252cm) en H. Petrus (48x167cm). De fresco van de H. Petrus is begin 20ste eeuw verwijderd tijdens de interieurrestauratie en de overige twee werden in 1978 gerestaureerd door Walter Schudel (STAM, Gent, 661, 795 en 4085).

illustratie 60: In de expansieperiode (1458-1476) breidden de Hiëronymieten hun kloosterkern uit in het Duivelsteen. Ter verduidelijking is de plattegrond van het monasterium ingekleurd. Architect Jaques Franquart tekende informatief ook de muren en de zuilen van de crypte.

nieuwe toegangstrap en kelderdeur naar het hoger vloerniveau van de toren (C). Na twee eeuwen van opvallend stilzwijgen, komt de grote toren van het Duivelsteen pas voor het eerst ter sprake in een geschil over achterstallige rente tussen de Sint-Jorisgilde en de Hieronymieten (UG, fonds Gent, f°226, 1580; De Potter 1886/4:606). Ter bewijsvoering wordt een akte uit 1476 aangedragen met vermelding van: *'de plaetse, huus, stede ende turre, gheheeten sher Gheeraerts Dievels steen'*. Afgaand op deze feiten, de aanbouwnaad en de houtsnede door Pieter de Keyser, die in 1524 het *'clooster vanden fraters'* afbeeldt met zowel de toren als een daklantaarn, treden de Hiëronymieten als bouwheer van de grote toren naar voor.

'A Myn heeren Scepenen vander Kuere der stede van Ghendt. Vertooght in alder reverentien Coninck, huever deken, deken ende ghemeene proviserers van den Souvereynen ende grooten Gulde van Myne heere ste Jooris., ghehouden binnen deser voorseyde stede, hoe dat tzelve Guide hier te vooren zeer ghehantiert ende bemindt es gheweest by den Ed. voorzaten, van zyne May., Graven van Vlaenderen, en de andere princen, metgaders UL., heeren voorzaten, die uut goede jonste, affectie ende faveure totten voors. Guide ende onderhande van dien, ghestelt ende ghejont hebben vele schoone fondatien, giften ende dootschulden, zoot elcken notoir is, emmers onder andere van eene eeuwelyke erfvelycke rente van zes ponden 'grooten tsaers, die wylen Pieter de Witte, den Gulde ghejont ende ghegheven heeft, Anno duust vier hondert zesse ende tzeventich, int scepdom Jans unten Hove Jacobs enz., Daer vooren den voorn. Pieter den broeder van ste Jeronimus huuze, nu ghezeyt de fraters, wettelyck upgedreghen ende over ghegheven heeft de plaetse, huus, stede en de turre, gheheeten sher Gheeraerts Dievels steen, metten plaetsen van erven, den muraigen ende ghestichten daerup staende etc., van welcke voors. ghifte ende rente tvoornoemde Guide jaerlycx wel betaelt es gheweest "zoo by den paters van den fraters, als ooc daer naer, by aen regent, uutten name van dien van sente Baefz, zonder in twee jaeren herwaerts, dat Guillame Rosemont nu ontfanghere ende administratie hebbende van den goedinghen van den zelve cloostere, refuseert ende weyghert te betaelne, mits dat hem by UE. Mynen voornoemde

heeren up zyne laatste rekenynghe apostille ghestelt es van negheene betalinge te doene, tenzy by ordonnancie van scepenen ...' (UG, fonds Gent, f°226, 1580) Ook Sanderus en Lindeborn bevestigen de 15de-eeuwse bouwfase in opdracht van de Hiëronymieten (Sanderus, 1627:473; Lindeborn, 1670:114). Diericx maakt tevens melding van een grafschrift en een memoriesteen uit 1480 opgedragen aan *'deux personnes nommées Gilles de Wilde'*, beide broeders van de congregatie én bouwheren van de kerk (Diericx, 1815:320).

'Hactenus ille. Inter Hieronymianos vero Gandenses duo Aegidij memorantur, qui circa an 1480. Domui Fratrum Gandavensi praefuerunt; sepulti etiam in ejusdem scholae Ecclesia cum hac epigraphe. Aegidios lapis iste duos operit reverendos, Condignos longa posteritate coli, Ut potuit quisque, domui prodesse, sategit, Et Templum hoc, opibus struxit uterque suis. Alter in hoc Rector quartus fuit ade, sed alter Oeconomus fratrum tempore quisque suo.' (Sanderus, 1627:473).

In 1521 schenken Lieven van Pottelsberghe, ridder, heer van Vinderhoute, raadsheer van Karel V, ontvanger van den graaf van Vlaenderen, en zijn echtgenote Livina van Steelandt een som van 54 pond 5 schellingen 4 deniers grootte, om tien arme scholieren te onderhouden, namelijk zeven in het huis der broeders Hiëronymieten en drie aan de hogeschool van Leuven of een andere school voor hoger onderwijs. Al in 1529 wordt deze fundatie uitgebreid tot dertien leerlingen (RAG, AHG, nr.43), die onderwijs genieten in de oude kloostergebouwen (A) van de Hiëronymieten school. Op termijn wordt dit de armenschool of het latere Kuldershuis dat tot 1873 naast het Duivelsteen zal gevestigd zijn.

Mede door de godsdienstoorlog tussen katholieken en protestanten raken de Hiëronymieten echter dermate verarmd dat zij omstreeks 1560 niet meer in eigen onderhoud kunnen voorzien. Het aantal broeders neemt af en de congregatie kijkt tegen een hoge schuldenberg aan. (RAG, Oud archief Seminarie, 19/B, nr.6; RAG, AHG, nr.32-33). Wanneer hun refter in de stadvleugel kort voor verkoop in vlammen opgaat, hebben ze niet meer de middelen om deze te herstellen. Na een bijzondere bloeiperiode sinds de tweede helft van de 15de eeuw wordt de Hiëronymieten congregatie van Gent in 1569 ontbonden.

Bisdom Gent 1569-1623

illustratie 61: Het bisdom Gent, opgericht in 1559, kreeg als eerste bisschop de Leuvense theologieprofessor Corneel Janssen. Hij vatte hij het plan op een seminarie op te richten volgens de richtlijnen van het Concilie van Trente.

Bisdom Gent, 1569-1623

In 1569 dragen de Hiëronymieten hun volledig klooster (A & B) over aan Corneel Janssen of Janssenius, de eerste bisschop van het in 1559 nieuw opgerichte Bisdom Gent. In de oude kloostergebouwen (A) blijft een school gevestigd. In het Duivelsteen (B & C) wordt het eerste bisschoppelijk seminarie ondergebracht. (RAG, Oud archief Seminarie, BE-A0514.199G, n6). In 1570 bekrachtigt Anthonius, kardinaal en aartsbisschop van Mechelen het contract met de Hiëronymieten én de oprichting van het Seminarie te Gent. (RAG, Oud archief Seminarie, BE-A0514.199G, n7).

Het verblijf van de Seminaristen in het Duivelsteen is echter van korte duur. Want meteen na zijn aanstelling in 1620 vat de nieuwe bisschop Antoon Triest het plan op voor de bouw van een nieuw seminarie. Al in juli 1623 verkoopt het bisdom het hele Duivelsteen (B & C) en klooster (A) aan de Stad Gent (RAG, Oud archief Seminarie, BE-A0514.199G, n8 & n9). Twee jaar later in 1625 nemen de seminaristen hun intrek in het nieuwe seminarie in de Biezenkapelstraat, een ontwerp van architect Pieter Huyssens op het terrein van het voormalige Gentse kruitmagazijn of engienhuys (Sint-Baafshuis Gent, www.kerknet.be).

illustratie 62: Jacques Horenbault 1617, geeft de Grote toren en de rivierleugel herkenbaar weer.

Stad Gent 1623 - 1891

Stad Gent 1623-1891	
Grote toren	Rivierleugel
tuchthuis 1623-1773	kuldershuis 1623-1873
gasthuis 1773-1829	
brandweerkazerne 1829-1891	brandweerkazerne 1873-1891

Stad Gent, 1623-1891

Na heel wat onderhandelen, beslecht door de tussenkomst van de landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden, Isabella van Spanje, komt de hele site in beheer van het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen binnen de stad Gent. Die bestemt de nieuw verworven gebouwen voor sociaal-stedelijke doeleinden: een armenschool (Kuldershuis) in het oude klooster (A) en een tuchthuis in het aanpalende Duivelsteen met de door brand vernielde stads vleugel en de grote toren (B & C).

'De brieven betreffende den aankoop melden dat het eigendom oostwaarts aan de Schelde paalde, ten zuiden aan een waterstraatje, komende van de Neder-Scheldestraat, die er aan den westkant nevens liep, en ten noorden aan den Wijdenaard, waar een huis, en de «watering» daarnevens, mede aangekocht werden, alles voor de som van 26,600 gulden. Het gedeelte des eigendoms, voor de school bestemd, was verreweg het aanzienlijkste, als geschat op de som van 17,100 gulden. Dat, waar men de gevangenis zou maken, zou bestaan uit de oude kerk, met den krocht daaronder, ter uitzondering evenwel van een deel der bidplaats die den scholieren tot kapel zou dienen; daarbij was beschikt het «verbrand huis», en een ander ten zuidkante, met den alouden toren van Geeraard-Duivelssteen.' (De Potter, 1886/4:539).

In de armenschool of het Kuldershuis in het oude klooster (A) neemt het aantal leerlingen gestaag toe. Daarom wordt in 1662 tegen de bestaande school een nieuwbouw opgetrokken en een strook van de Wijdenaard ingenomen. In de zijgevel aan de Nederschelde prijkt een gevelsteen met het wapenschild van Gent met de Maagd van Gent en de vermelding Pietatis Gandae Schola Pauperum of Liefdadige Armenschool van Gent.

illustratie 66: Wijdenaard, Jean-Baptiste Joseph Wynantz, SAG, IC, AG, W, 061

illustratie 65: Brand in het koor van de Sint Baafskathedraal op 11 september 1822, Jean-Baptiste Joseph Wynantz, SAG, IC, AG, W, 062

illustratie 64: Gezicht op de Wijngaardbrug en Bisdomplein met Kuldershuis 1831. Schilderij Pierre Francois De Noter. Museum voor Schone Kunsten Gent inventarisnr. 1975-U, beeldnr. 0020765000

illustratie 63: Gezicht op de Wijngaardbrug en Bisdomplein met Kuldershuis 1822. In de gevel het beeld van de maagd van Gent met erboven 'anno 1667'. Aquarel J.B. De Noter. Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer L-103/2a

illustratie 68: oude klederdracht van de kulder, 1778. Aquarel L. De Clercq naar L. Vlaming 1806 (SAG, AG, L-103/4b).

illustratie 69: weesjongens in nieuwe kledij. Aquarel L. De Clercq naar L. Vlaming 1806 (SAG, AG, L-103/4a).

illustratie 67: Erevandel Wezenjongens Gent, geschonken door openbare giften. Lithografie gekleurd C. T'Felt, vervaardigd door E. Melotte Brussel (SAG, AG, L-103/4c).

illustratie 70: Gevel Kuldershuis aan het Bisdomplein, gerestaureerd in 1852, tekening augustus 1853 (SAG, AG, L-103/3c).

illustratie 72: Isabella van Spanje, portret geschilderd door Frans Pourbus, geeft toestemming een tuchthuis op te richten naast de Kuldersschool. Isabella Clara Eugenia (° Segovia, 12 augustus 1566, + Brussel, 1 december 1633) was van 1598 tot 1621 vorstin en na het overlijden van haar echtgenoot Albrecht van Oostenrijk van 1621 tot haar dood in 1633 landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden.

illustratie 71: Portret van de Brabantse kunstenaar Jacques Francquart als leidend architect van de aartshertogen Albrecht en Isabella, gravure, Wenceslas Hollar, Antwerpen, 1648.

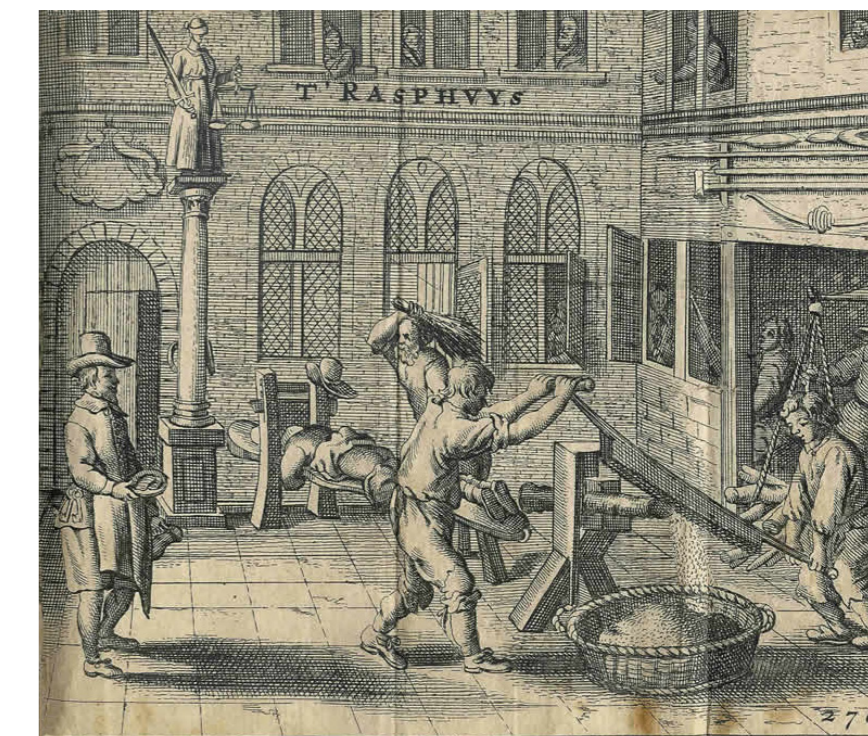
Stedelijk tuchthuis, 1623-1773

Door tussenkomst van landvoogdes Isabella komt hofarchitect Jacques Franquart naar Gent om het Geeraard de Duivelsteen (B & C) te verbouwen tot een tuchthuis. De kapel in de riviervleugel van het Duivelsteen blijft evenwel tot de armenschool in het oude klooster (A) behoren. Hoewel landvoogdes aanvankelijk bevreesd is voor de mogelijk nadelige invloed van een strafinrichting naast de school, weet Franquart haar te overtuigen. Na inzage in zijn plannen verleent ze gunstig advies en kunnen de werken van start gaan.

'Eerwaardighe edele heeren, ick lestmael van ghent ben verreijst naer Brussel soo hebbe ued gelaeten die teeckeninghen met die annotatien van 't gene men soude afbreken int oudt huijs te fraters, om daer naer te moghen het selve veranderen in een tuchthuijs ende schoole, soo ist mij nu indachtich geworden dat ick vergeten hebbe te noteeren aff te breken den heelen muer vanden gebranden refter [stadsvleugel] naer die straete, ende dien weder op te metsen voor die wooninghe van den surintendent oft meester van het tuchthuijs. Oock soo en hebbe niet gelaeten aen Ued. Het model van die poorte voor het selve tuchthuijs, het welcke ick alhier mede ben seijndende (onder corectie soo het Ued goedt dunckt) anders men daer minder ofte meerder cost aen doen, soo't ued gelieven sal te resolveeren. Ick hebbe die copijen vande teeckeninghen die in ued handen gelaeten sijn aengaende het tuchthuijs ende schole aen haer hoocheijt moeten toonen, als mij vraegende wat ick tot ghent hadde gedaen, heeft die seer goet gevonden ende wel een half ure stuck voor stuck geexamineert, ten lesten prijst seer het voorderen van het tuchthuijs, ende vindt goet die schoolen niet verre daer aff, om met het exempelman van de straffe die schoolkinders naerstigher te maecken ende in vreesse te houden, het welcke is heel teghen d'opinie die haer hoocheijt hadde over jaer, want sij geloofde dat die schoolen seer onbequaem souden geweest hebben op die plaetse, ende ongesont (ick geloove door sommighe raporten van inxperste personen) het gene ick nu met reden die prinsesse wel hebbe contrarie betoont. Voor conclusie vraegde mij haer hoocheijt oft men oock ginck wercken, ende wanneer men soude beginnen, waer op geantwoort hebbe dat die edele heeren datelijck souden affbreken hetgene noodich was, ende dit jaer noch

souden beginnen te wercken om het nieu werck te maecken ende met den eersten t'effectueren het heel concept, waer op haer hoocheijt andtworde het seer wel was. Dit heeft mij goet gedocht ued t'aviseeren ende sal verwachten t'ghene ued mij sal gelieven te gebieden, mij altijt houdende van uwer edelheijt den ootmoedighen dienaer Jacques Franquart, Vuijt Brussel desen 24 julij 1626' (SAG, AG, L103/7a).

Deze brief begeleidt een bijzondere plannenset en enkele tot dusver onbekende aannemingscontracten voor de verbouwing van het Duivelsteen tot tuchthuis door Franquart tussen 1626 en 1632. Het betreft vooreerst twee ingekleurde

illustratie 73: Om de zwervers van de straat te krijgen werd in Gent een armen-of aalmoezenershuis opgericht. De bedelaars werden tegen een laag loon aan het werk gezet in een rasphuis. In het rasphuis werden jonge mannelijke misdadigers opgesloten om eikenschors en Indisch en Braziliaans hout tot poeder te raspen voor de verfindustrie met behulp van een acht- tot twaalfbladige raspsaag. Foto: voorbeeld van een Rasphuis Melchior Fokkens 1662

pentekeningen die telkens zowel de kelder (in stippellijn) als de begane grond (in volle lijn) in grondplan weergeven.

Een eerste plan geeft de bestaande toestand en de geplande sloopwerken weer: *‘Deze teekeninghe bethoont zoo teghenwordich is het ghebauwe gheheten die fratres ofte seminare wat men apliceren sal tot een duch-huijs’* is voorzien van negen bijschriften omtrent de geplande werkzaamheden, die al vóór 13 mei 1633 zullen voltooid zijn (SAG, AG, L-103/5). Een tweede plan met letter-legende toont de gewenste toestand na verbouwing: *‘Deze teekeninghe betoont op wat mannier men een deel van het seminarion bequaem sal maecken tot een tucht-huijs’* (SAG, AG, L-103/6). De letter-legende wordt ook nog eens hernomen in een *‘Explicatie vande teekeninghe ofte gront daer men het tucht huijs macken sal’* (SAG, AG, L-103/7b, 7c). Een vervolgbrief uit 1628 geeft nadere toelichting over de verbouwing van de uitgebrande stadsvleugel tot tuchtmeestershuis (SAG, AG, L103/7d)

Het tuchthuis (B & C) en de armenschool (A) worden door een hoge scheidingsmuur strikt van elkaar gescheiden. Franquart moet echter wel een kapel voorzien toegankelijk voor de kinderen van de armenschool. Voor de inrichting van het tuchthuis zal hij ook rekening met het standenverschil binnen de 17de-eeuwse maatschappij: onhorige burgers die hun maaltijd kunnen betalen worden in ruime nieuwbouwkamers ondergebracht. Burgerkinderen die zich misdragen hebben, krijgen een kamer in de vernieuwde tuchtmeesterswoning. Arme delinquenten daarentegen verblijven in uiterst wankele en benepen koten.

De uitgebrande stadsvleugel wordt verbouwd tot tuchtmeestershuis en krijgt daarbij een nieuwe straatgevel: *‘...werd goed gevonden en geresolveerd te worden af te breken zo verre als ‘t nood wordt de muur komende langs de straat van het kwartier van de tuchtmeester getekend op de kaart met de letters bcd en de zijmuur te be[ste]den weeromme op te maken met het voorder opmaken van geheel (‘t selve) kwartier van de tuchtmeester’* (SAG, AG, L103/7d).

Het tuchtmeestershuis wordt drie verdiepen hoog. Onder de zolders worden kamers voorzien voor burgerkinderen die zich misdragen hebben: *‘Dit quartier B C D sal drij stagiën hoog wesen om camers te vinden om goede borghers kinders die misdoen hebben te stellen. Boven sullen solders wesen’*. Op het gelijkvloers komt een keuken (d), een kamer voor de tuchtmeester (c) en een

zaal of winkel met toegang vanaf de Nederscheldestraat: *‘saele ofte winkel voor den tucht meester den welken winkel met een deure op straete comen sal’*.

Franquart supprimeert één kamer in de gang naar de Nederscheldestraat: *‘desen muer sal af ghenomen worden’*. In ruil komt een nieuwe, brede toegang met zware dubbele poort waarin een klein deurlijk komt en een ruime trappenpartij: *die groote poorte daer een wincket in wesen sal* (a). Voor deze nieuwe poort tekent hij een (verdwenen) detailontwerp: *‘Het model van die poorte voor het selve tuchthuijs, het welcke ick alhier mede ben seijndende (onder corectie soo het Ued goedt dunckt) anders men daer minder ofte meerder cost aen doen, soo’t ued gelieven sal te resolveeren’* (SAG, AG, L103/7a). In de inleiding *‘totten leser’* van zijn pas verschenen *‘Premier livre d’Architecture’* uit 1617 stelt Franquart immers in Latijn, Frans en Nederlands dat *‘een poorte is eene nootsaeckelijcke opentheyd door, welcke men can ghemackelijck een Stadt, Tempel, huys &c duyt ende in gaen. De welcke men soo groot meacken sal, als men can, naeradvenant die plaetse’* (Francart 1617, z.p.).

De nieuwe poort en verbrede trappartij leiden naar de binnenplaats van het Duivelsteen (B). Het voormalige pandhof van de Hiëronymieten wordt van zijn galerijen ontdaan om plaats te maken voor een ruimere binnenkoer of *platse* (q). *‘Desen gang moet rontome afhenomen worden’* (SAG, AG, L103/5) of *‘item af te breken de galerij langs de kerk met de (ander) zijde van dezelve galerij’* (SAG, AG, L103/7d), Onder deze binnenkoer - in de kruisribbenkelder én de crypte - worden een brouwerij, bakkerij, ververij en washuis ondergebracht: *‘n o p q is den croch waer inne sal wesen die brauwerije, backerij, ververije was huijs ende anders’*.

De riviervleugel wordt grotendeels ingenomen door werkhuizen gestapeld tot drie verdiepen hoog. Slechts een derde van de kerk blijft dienstdoen als kapel (o) en sacristie (p): *‘n: is die kerke vande welke men nemen sal een cappelle ende die rest sal een warck huijs wesen, dan men sal die selve kerke bedijlen in drij stagiën om meer warck huijsen te hebben’*. Om een dienst bij te wonen in deze kapel moeten ook de kinderen van de armenschool via de grote, nieuwe poort. Het eigenlijke tuchterskwartier komt hoofdzakelijk op het voormalige vander Moure erf (C) en een aanpalend erf ten zuiden hiervan (D). Zo wordt aan de zuidzijde van het aanpalende erf een oude watersteeg ingelijfd: *‘Desen muur langs het stracken sal af ghenomen worden’*. Zowel deze muur als de

aanmeertrappen worden gesloopt om plaats te maken voor 30 kleine cellen met uiterst dunne wanden of *‘coten daer die tuchters inne slapen’* (k). Het huis van de *‘gardian ofte poortir’* (f) zal de *‘platse’* (t) verdelen in een vrouwenkwartier en een mannenkwartier.

Ten westen van het nieuwe portaal in de Nederscheldestraat komt een nieuwbouw (e) van twee verdiepingen onder een plat dak. Drie kamers op het bovenverdieping -bereikbaar via een spiltrap (s)- worden voorbehouden aan de tuchtmeesters. In de kamers op het gelijkvloers worden deugdelijke tuchters ondergebracht. Anderzijds biedt het inbrengen van een haard ook de mogelijkheid om hier een pakhuis droog te houden. *‘e: sijn camers ter eerden ende sullen boven oock camers sijn dan van die eerste stegie sal hoog wesen 9 voeten [2,47 m] ende die tweede 8 voeten [2,2 m] die dakinghe salmen vlack legghen. Dese camers boven sullen wesen voor die meesters die de tuchters leeren ende doen werken, die onderste camers voor deugdelijke tuchters diemen die costen toog, ofte voor drooge pachuijsen’*.

Door de afbraak van een scheidingsmuur wordt het meest zuidelijke erf in verbinding gesteld met het voormalige vander Moure erf (C): *‘desen schijdemuur sal oock af ghenomen worden’*. De woning op dit erf wordt verbouwd tot portiershuis *‘f: is die camer van den gardian ofte poortir den welken sal den last hebben om die tuchters den cost te coken ende die potien te deijlen’*. Daarom biedt deze portierswoning toegang tot een keuken (g) en een bottelarij (h). Vanaf deze woning leidt ook een trap (i) naar de gestapelde werkkamers in de riviervleugel en de verlaagde toren: *‘i: is den trap den welken met een galerije tot in die waerck camers vanden grooten tooren ende door die ander waerck camers layden sal’*.

Ook onder de binnenplaats van het vander Moure erf steken kelders. Ze zullen in gebruik worden genomen als pakhuis, houtkelder én dwangkelder: *‘t: is die platse waer onder men kelders heeft die dinen sullen tot packhuijsen haudt-kelders ende prang kelders’*.

Twee gevels van het vander Moure steen ten zuiden van de grote toren worden gesloopt. Met het steenpuin wordt ook de kelder van dit steen opgevuld: *‘Dit moet oock af gheworpen worden’* en *‘desen heelen ghevel sal afghenomen worden tot op die welfsels ende die selve sullen inne ghesmeten worden ende met gruijs ghevult’*. Enkel de traphal (i) van het vander Moure steen blijft

bewaard: *‘desen trap sal blijven’*, om via een galerij (l) toegang te verlenen tot *‘den grooten tooren’* (m).

Door gedeeltelijke afbraak en vernieuwing van zijn muren wordt de grote toren in lijn gebracht met de riviervleugel: *‘af te breken de westmuur van de toren met een deel van de [zuid]muur om de plaatse [van de toren] te brengen op een rechte linie jegens de muur der kerk’* en *‘te besteden een nieuwe [west] muur om de plaatse van de toren weersom te sluiten’* (SAG, AG, L103/7d). Onderin komt een rosmolens; de hogere verdiepingen worden tot werkkamers bestemd: *‘den grooten toren daer inne men beneden stellen sal die Ros meulens ende boven bedijlen in waerck camers’*. Door het weghalen van de boven- en zolderverdieping wordt de grote toren ook verlaagd, om op zelfde hoogte als *‘die kerke’* in de riviervleugel samen onder één dak te komen: *‘desen grooten toren sal afgenomen worden soo leeghe dat het dack van de kerke daer over can comen’*.

De trap onder de galerij naar de crypte, die het niveauverschil tussen het Duivelsteen en het vander Moure erf opvangt, wordt afgebroken: *‘te breken de steiger [trap] komende aan de galerij om effen vloer te geven aan de plaatse van de toren (B) - item te be[steden] de plaatse voor de toren weerom op te maken en te dekken met een top ...’* (SAG, AG, L103/7d).

Meerdere aannemingskontrakten van 1627 tot 1633 bevestigen de uitvoering van Franquart’s plan (SAG, AG, reeks 533/52). Zo voorziet een aanbesteding van mei 1627 het maken van 14 houten luiken lang 5 voet en breed 2,5 voet voor 7 kruisvensters van 135 x 67 cm op een niet nader geduide plaats; een werk dat Joost de Backer in acht dagen zal realiseren. *‘Bert van enigoutsche plancken en rijchels van hetselve enijgautsche hout geschroefd in elkander met een poeff en met een tonge van een duim breed op elke kant versteken met een alf ronde. Te leveren in ses dweersche richels en twee staenders elk breed 3,5 duim ghebrocht in de hoecken op ‘t angelet ghecavelt in elcander, de instecksels van dien ghebroecht met een wansoore. Het hout moet wesen van goet drooghe enegaunsche houdt sonder speck, (rijsgalick) quade holne ofte bukerighe weeren’* (SAG, 533/53, 6.5.1627).

In augustus 1627 wordt de afgebrande stadsvleugel verbouwd en samen met de oude galerij tegen de riviervleugel vervangen door een nieuwe galerij met middenrisaliet.

illustratie 74: Brief van Jacques Franquart, architect te Brussel, aan de stadsmagistratuur van Gent waarin hij meldt dat hij de plannen tot omvorming van het seminarie tot Tuchthuis aan hare Hoogheid Aartshertogin Isabella werden voorgelegd. Eerwaardighe edele heeren, ick lestrmael van ghent ben verreyt naer brussel soo hebbe ued gelaeten die teeckeninghen met die annotatien van 't gene men soude afbreken int oudt huys te fraters, om daer naer te moghen het selve veranderen in een tuchthuys ende schoole, soo ist mij nu indachtich geworden dat ick vergeten hebbe te noteeren aff te breken den heelen muer vanden gebranden refter naer die straete, ende dien weder op te metsen voor die wooninghe van den surintendent oft meester van het tuchthuys. Dook soo en hebbe niet gelaeten aen Ued. Het model van die poorte voor het selve tuchthuys, het welke ick alhier mede ben seijndende (onder corectie soo het Ued goetd dunckt) anders men sl daer minder ofte meerder cost aen doen, soo't ued gelieven sal te resolveeren. Ick hebbe die copijen vande teeckeninghen die in ued handen gelaeten sijn aengaende het tuchthuys ende schole aen haer hoocheijt moeten toonen, als mij vragende wat ick tot ghent hadde gedaen, heeft die seer goet gevonden ende wel een half ure stuck voor stuck geexamineert, ten lesten prijst seer het voorderen van het tuchthuys, ende vindt goet die schoolen niet verre daer aff, om met het exempel van de straffe die schoolkinders naerstigher te maecken ende in vreesse te houden, het welke is heel teghen d'opinie die haer hoocheijt hadde over jaer, want sij geloofde dat die schoolen seer onbequaem souden geweest hebben op die plaetse, ende ongesont (ick geloove door sommighe raporten van inexperte persoonen) het gene ick nu met reden die prinsesse wel hebbe contrarie betoont. Voor conclusie vragde mij haer hoocheijt oft men oock ginck wercken, ende wanneer men soude beginnen, waer op geantwoort hebbe dat die edele heeren datelijck souden affbreken hetgene noodich was, ende dit jaer noch souden beginnen te wercken om het nieu werck te maecken ende met den eersten t'effectueren het heel concept, waer op haer hoocheijt andwoorde het seer wel was. Dit heeft mij goet gedocht ued t'aviseeren ende sal verwachten t'ghene ued mij sal gelieven te gebieden, mij altijt houdende van uwer edelheijt, den ootmoedighen dienaer Jacques franquart, Vuijt brussel desen 24 julij 1626 (SAG, AG, L 103/7a, 7b).

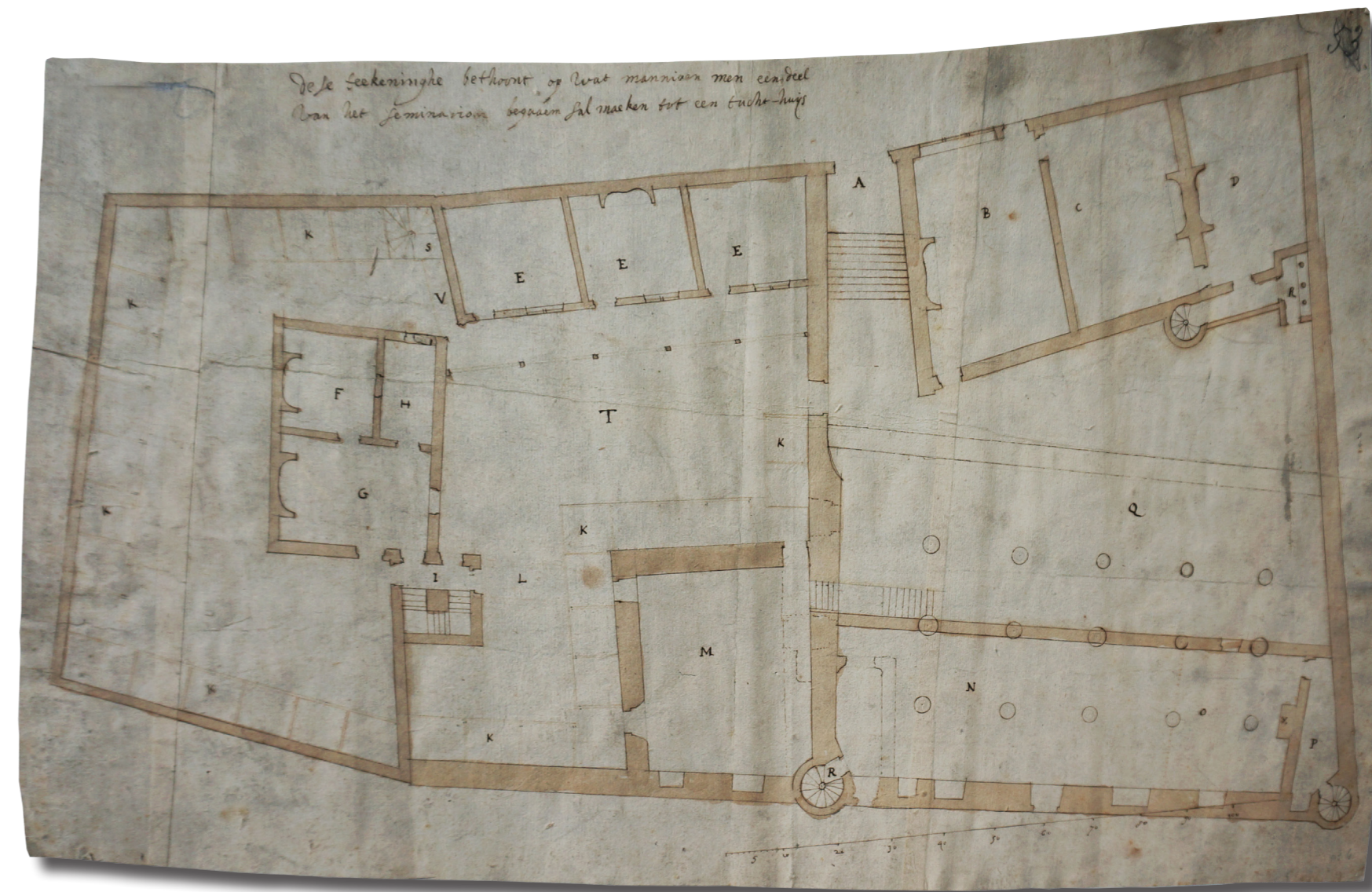
illustratie 75: Vervolgbrief, Ter visitatie op de 4e mei 1628 opgenomen van het deel van het seminarium gedestineerd tot het tuchthuis om tot tuchthuis in het werk te leggen het concept daarvan gemaakt en gevrocht bij den ingeniarius Francquart en tuchtmeester van Brussel ... werd goed gevonden en geresolveerd te worden af te breken zo verre als 't nood wordt de muur komende langs de straat van het kwartier van de tuchtmeester getekend op de kaart met de letters BCD en de zijmuur te be(st)eden weeromme op te maken met het voordere opmaken van geheel ('t selve) kwartier van de tuchtmeester, item af te breken de galerij langs de kerk met de (ander) zijde van dezelve galerij af te breken de westmuur van de (zuid)muur om de plaatse (van de toren) te brengen op een rechte linie jegens de muur der kerk (mits) te besteden een nieuwe (west) muur om de plaatse van de toren weersom te sluiten te breken de steiger komende aan de galerij om effen vloer te geven aan de plaatse van de toren: Item te be(steden) de plaatse voor de toren weerom op te maken en te dekken met een top ... (SAG, AG, L103).

Handwritten text in French, likely a continuation of the letter. Includes marginal notes: 'Lettre de Jacques Franquart', 'Bruxelles', '1626', '24 Julij 1626'.

Handwritten text in French, likely a continuation of the letter. Includes a signature: 'Jacques Franquart' and a date: '24 Julij 1626'.

Handwritten text in French, likely a continuation of the letter. Includes a signature: 'Jacques Franquart' and a date: '24 Julij 1626'.

illustratie 76: Ingekleurde plattegrond van de gelijkvloerse verdieping van het seminarie geprojecteerd op de plattegrond van de kelder (in stippelij) met vermelding van te slopen delen. Deze tekeninghe behoort zoo teghenwoordich is het ghebaue gheheten die fratres ofte seminare wat men apicieren sal tot een duch-huijs' (SAG, AG, L-103/5): plan met bijschriften van de bestaande toestand en de geplande sloopwerken; desen gang moet rontome afgenomen worden; desen muur langs het stracken sal af ghenomen worden; desen schijdemuur sal oock af ghenomen worden; desen trap sal blijven; desen heelen ghevel sal afghenomen worden tot op die welfsels ende die selve sullen inne ghesmeten worden ende met gruijs ghevult; desen grooten toren sal af ghenomen worden soo leeghe dat het dack vande kerke daer oecan comen; dit moet oock af gheworpen worden; dit wort oock al af gheworpen. Pentekening waterverf op papier, J. Francquart, 1626 (SAG, AG, L-103/5).

illustratie 77: Plattegrond met het door aartshertogin Isabella goedgekeurd ontwerp voor een Tuchthuis met lettercode (zie legende) en aanduiding van de kelderfundering (niet ingekleurd). Pentekening, gekleurd met waterverf op papier en voorzien van schaalbalk, J. Francquart, 1626 (SAG, AG, L 103/6).

illustratie 78:
Jacques
Francquart, plan
met de ingeleurde
plattegrond van
het gelijkvloers en
aanduiding van de
kelder in stippellijn,
26 juli 1626 (SAG,
AG, L 103/7).

+
 explicatie vande tekeninghe ofte goort. daer men het
 tucht huys maeken sal
 A — is die groote poorte daer een winkel in wesen sal
 B — is die saele ofte winkel voer den tucht meester
 den welken winkel met een deure op staete comen sal
 C — is een camer voer den seluen meester
 D — is die keuken. dit quartier B.C.D sal drii stagen
 hoog wesen om camer te vinden om godel boeghen
 kinders die misdaen hebben te stellen. bouen sullen dier
 wesen
 E — sijn camer ter eerden ende sullen bouen oock camer sijn
 van die eerste stagic sal hoog wesen. 9. voeten ende die
 tweede. 8. voeten die dachinge sal men black legien
 dese camer bouen sullen wesen voer die meester die de
 tuchters leeren ende doen werken die dese camer voer
 deuydelijke tuchters diemen die oeffen boot, ofte bouen enige
 gachuyken
 F — is die camer vanden gardian ofte portier den welken sal
 den last hebben om die tuchters den cost te cohen ende die
 potien te seylen
 G — is die keukel
 H — is die bottelleijde
 I — is den trap den welken met een galerye tot in die
 vuerich camer vanden grooten toren ende door die
 andren vuerich camer leyden sal
 K — sijn die coten daer die luytort inne staen
 L — beteckent dae galeryen om nae den grooten toren te gaen
 langs den trap
 M — is den grooten toren daer inne men beuden stellen
 sal die rust meulet, ende bouen bedylen in vuerich
 camer
 N — is die kerke vande welke men nemen sal een capelle ende
 die rust sal een vuerich huys wesen. daer men sal die
 selue kerke bedylen in drii stagen om nae vuerich huys
 te hebben

o — is de capelle
 p — is de sacristie
 r — is die platse
 N.O.P.R. — is den den croch waer inne sal wesen die brunnin
 bakerye vuerenijc vaf huys ende andert
 R — sijn secreten
 S — is den trap om bouen te gaen nae die camer E door het
 galeryen v ende bouen die coten
 T — is die platse waer onder men kelder heeft die
 diemen sullen tot pachtuyken handt bedert ende enige
 kelder
 men sal noteren als men het quartier B.C.D maeken
 sal datmen die stagen niet te hooghe en maeke
 om gheen locht te beneemen van die eerste muel wheel
 14. voeten wesen

illustratie 79:
Jacques
Francquart,
legende in de
brief van 26 juli
1626 (SAG, AG,
L 103/7).

‘Contrakt over het afbreken, leveren en wederom opmaken van 2 zijmuren van het werkhuis [grote toren, m] en een zijmuur komende aan de kerke om te maken van een aftreck [galerij] al binnen ‘t oude seminarium: afbreken van een zijmuur aan de straat tot de eerste stegie en de andere komende op het erf tot de borstwering van de cappelleijsters en sal oock afbrecken ‘t scherpe van den ghevel tot onder den dacke.

De twee muren [zuid- en westgevel van de grote toren] terug opmaken tot de hoogte van beide de oude cappen [dak riviervleugel en galerij] om te maken een streckwerck ter dikte van 2 grote armentiersche stenen. In de zijmuur op de eerste stegie 3 kapellevensters conform, de oude die er nu staan. En in de 2e stegie 3 kruisvensters ter hoogte en wijde van deze daarnaast staande, en boven de middelste kruisvenster een dakvenster conform de bestaande staande aan d'ander zijde der straat.

In de zijmuur ter strate maken 3 vensters gelijk aan degene daar naast staande en boven de middelste venster een dakvenster als voren [straatgevel Stadsvleugel].

Afbreken de zijmuur komende aan de kerk tot omtrent 9 à 10 voeten [2,5 m] met de schouw en de binnenscheermuur om dan te maken een aftrek van aan de steiger [trap] tot aan de kerk en opmetselen een muur hoog 12 voeten [3,3 m] en dik 1,5 steen Gentse vorm [gang]. Moet leveren de nodige Oombergse en Balegemse steen [witte zandsteen] voor de kruisvensters’ (SAG, 533/53, 21.8.1627).

Een contract van zelfde datum augustus 1627 regelt de opmaak van twee tegeldaken:

‘Contrakt tot het opmaken van een ticheldak van een kap lang 43 voeten [11,8m] en van een andere kap, komende van de steegher tot aen de kercke binnen ‘t oude seminarium in Ghendt. Moet ontdekken de kap strekkende van aan de steegher tot aan de kerk en er een aftreck maken van 73 voet [20m], wijd 15 voet [4,1m]’ (SAG, 533/53, 21.8.1627). Het houtwerk wordt geregeld via een bijbehorend contract (SAG, 533/53, 21.8.1627).

Mei 1628 volgt het contract voor de verbouwing van de uitgebrande stadsvleugel tot tuchtmeestershuis. Ook de westgevel van de grote toren wordt afgebroken. Zijn nieuwe stadsgevel komt in lijn met deze van de riviervleugel zodat de toren geïncorporeerd wordt in de riviervleugel. *‘Contrakt voor het maken van een nieuw huis [stadsvleugel] en muur tussen de [Sint-Jans]kerk en de Grote toren in het oud*

seminarium om te maken een tuchthuys. Afbreken het verbrand werk van vooren ter strate tot op de calside en wederom opbouwen ter hoogte van 28 voet [7,70 m] lang 73 voet [21,2 m] de hele hoogte verdeeld in 3 stagies, met een deur ter strate. De muur van binnen afbreken en opnieuw zetten en opnieuw zetten 73 voet lang en maken van gelijke hoogte van de muur ter strate, en hierin negen kruisvensters te voorzien en 2 deuren. Een andere muur ter noordwaarts de strate komende onder de (...) van de vouten 12 voet groot [3,3 m] en 6 dik [1,65 m].

Maken den binnensten gevel met een dobbel schuwe, tegenwoordig geschoord [binnenmuur tussen c en d].

Maken een (scheerinck) voor het separeren van de saele en de camer [binnenmuur tussen b en c].

Afbreken den zuidgevel naast de watermeulen tot de eerste stegie en de oude schouw geheel af te breken tot de grond en opnieuw op te metsen geheel naar de toegang van de cappe [gevel van de tuchtmeesterswinkel, b].

Boven, al de deuren en de vensters metsen met steekbogen met in elke steekboog 3 arduinen spekstukken niet aangekap’t (SAG, 533/53, 8.5.1628). Deze spekstukken zijn te zien op 19de-eeuwse foto’s (SAG, SCMS).

‘Den aannemer zal afbreken een gehele zij[gevel] van het vierkant van de Groote toren westwaarts en dezelve nieuwe fonderen naer het steecken van den muere vande aude keucken, uitdelven tot op de vaste grond om te fonderen ter dikte van 4 voet [1,1 m] ter hoogte van de plaetse ende boven daer versnijdende van buiten eenen voet bijvende ter dikte van 3 voet en zo opwerken tot bij het vierkant van de voorz; keuken in ‘t geheel hoog 80 voeten [22m], lang 35 voeten [9,6m].

Afbreken een andere steeghie commende teghen den tuere met al de muren die daer aan staan en ook afbreken drie zijden van de oude galerij komende met twee zijden tegen het nieuw bovenhuis.

Een contract van zelfde datum voorziet tevens in een nieuwe dakconstructie op de Grote toren en Riviervleugel: *‘Contrakt voor het maken van den (heude) van de cappe en de beuk komende boven den grooten toren, lang 88 voet [24,2 m] wijd 31 voet [8,5 m], met 5 gebinten, 3 in de onderste stegie en 2 in de bovenste met 2 halve gebinten onder en boven de strijkhouten’ [strijkbalken]*

(SAG, 533/53, 8.5.1628).

Met de betaling van een smid voor diverse gespreide leveringen van hang- en sluitwerk voor de vensters, de deuren en de poort blijkt de hele bouwcampagne afgerond tegen het voorjaar van 1632 (SAG, 533/53, mei 1632).

De voltooiing van het Tuchthuis wordt nog eens bevestigd, *‘Op het vertooch van wegghen syn eerweerdichsten heere den Bisschop deser stede aen Schepenen van der Keure ghedaen, is hedent daete deser aen de selve syne eerweerdigheyt gheconsenteert achter het huys des Bisdoms jegen de caye streckende van den grooten waeter-steegher naer het gheconcipeerde tuchtenhuys, eertydts de fraters, te laten stellen ende hauden groeien eenighe linden ofte andere boomen; ende dat in zulker vorme dat daer doore gheen intrest en gheschiede an de passaegge van de straete [dat de doorgang niet belemmerd wordt]. Actum int collegie van Schepenen voornoemt den 13 meye 1633. Aux archives de la Préfecture de l’Escaut’ (Diericx, 1815: 42).*

Na afloop toont het groot plan van Hondius uit 1641 (archive.ugent.be: 5162FFE2-CFC3-11E3-BC0C-D5D7D43445F2) het Duivelsteen (B & C & D) ommuurd en ontpit tot drie monumentale gebouwen met binnenkoeren. De toren is zowel verlaagd als versmald en geheel geïntegreerd in de riviervleugel. Boven het altaar prijkt een gotisch venster.

Het tuchthuis kent een bewogen geschiedenis met herhaalde - weliswaar tijdelijke - sluitingen en meerdere onderhoud- en herstellingswerken in zowel de late 17de eeuw als de hele 18de eeuw (SAG, 533/53, 1675-1794). Het kent ook wisselende benamingen als rasphuis (1675), stadsgevangenis (1741) of correctiehuis (1776).

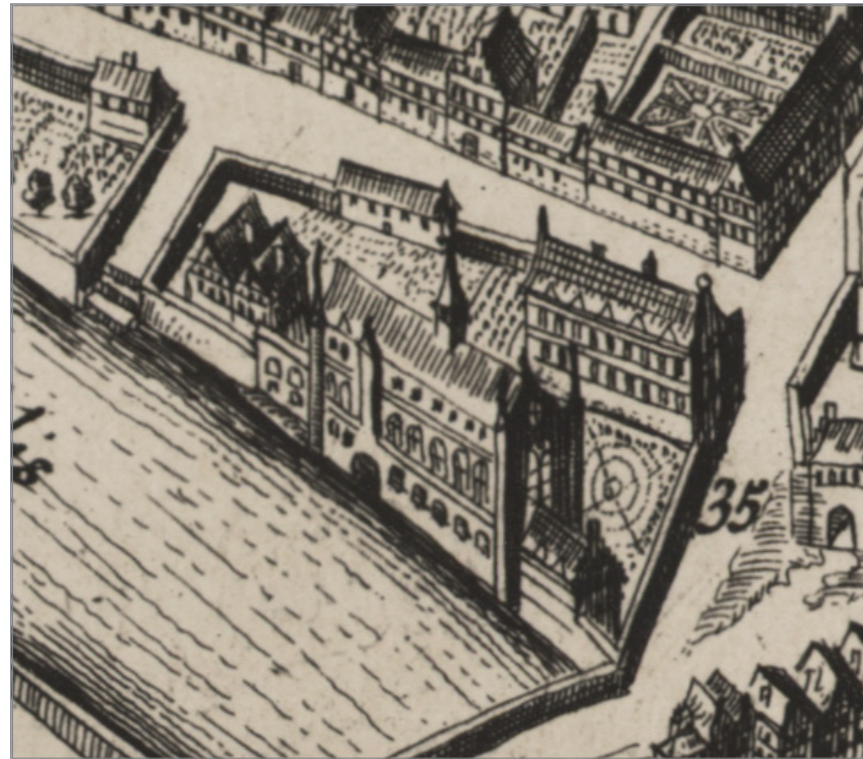
Tussen 1675 en 1679 worden uiteenlopende herstel- en verbeteringswerken uitgevoerd in zowel de armenschool als het tuchthuis. Daar wordt vooral de stadsvleugel of het tuchtmeestershuis en de aanpalende binnenplaats gemoderniseerd (SAG, 533/53, 1675-1679). Op 16 mei 1675 wordt 1020 meter populieren planken voor het dakbeschot aangekocht om er leien op te plaatsen.

Op 3 september 1675 volgen twee aanbestedingen voor de stadsvleugel: één voor metselwerken aan en bij de keuken, het *‘voorhuys van de consergie’*, de smidse en het *‘huijs van den casteleijn’* en één voor timmerwerken aan *‘den gheheelen winkel van den raspmeesters’*. In de grote keuken onder het

vrouwenkwartier wordt een waterput gemetseld tot een diepte van 1,4 m onder de zomerwatertafel zodat deze steeds water biedt. Er komt een gootsteen in de keuken en een loden pomp op de binnenplaats, waarvan de verbindingskelder tussen crypte en kruisribbenkelder wordt volgestort met steenpuin. Tegen de stadsvleugel wordt een gang gebouwd. De spiltrap tegen de achtergevel van de stadsvleugel wordt vervangen door een nieuwe keldertrap naar de twee voute kelders van het kasteleinshuis – dus de stadsvleugel - waarvan de muren na bezetting wit gekalkt worden en de vloer betegeld wordt. Ook de ramen van de grote kelderkeuken – vermoedelijk in de kruisribbenkelder - worden vernieuwd. Al het timmerwerk van de galerij (e) wordt vernieuwd en er komt een pannen afdak van 6,8 m x 2,4 m bij de mannenafdeling, *‘Item noch te maecken een afreck om in het droeghe ht gaen naer het mansquartier’*. Op 10 november maakt Norbertus Van Nuffelen 19 bedden en een biechtstoel. Op 20 november 1676 en 11 januari 1677 ontvangt Jan Van Heijlbroeck twee betalingen voor *‘leveringhe van ghelaesvensters’* voor de *‘sieckcamer ant waeter’*, aan de trap, de *‘capelle’*, *‘inden ganck ande backerije’*, *‘op [het] manne cartier’*, *‘in ‘t vrouwen cartier’*, *‘in de salette’* en de *‘knechts camer’* van het rasphuis. Op 5 april 1677 ontvangt meester metser Nieuwenhuise *‘seventhien ponden groot over het tweede ende laetste pajement van sijn aenghenomen werck van het leveren ende maecken van twee siecke camerens in het rasphuys’*. Op 15 mei 1677 wordt Guillaume Pieters vergoed voor *‘het scherpen van de meulen’*, een priemsteen en het leveren van een dakvenster. Op 3 juni 1678 levert Abraham Kimpen een fornuis op de binnenplaatst. Op 17 Juni 1678 ontvangt een timmerman 5 pond 5 schelling en 4 groten om een maand te hebben *‘gevrocht ten deijsten vande stadt int cnechtken huis [kuldershuis] ende het rasphuis’* en voor levering van planken en spijkers voor de zolder. Zowat een jaar later, op 28 mei 1679 ontvangt zijn collega Van de Walle 4 pond 6 schelling en 8 groten voor *‘het doen van diversche veranderinghen in het rasphuys ende in armeschole’* (SAG, 533/53, 1675-1679).

Volgens een betaling aan Daniel van Trappe wordt van augustus tot november 1698 een huis gebouwd in het rasphuis. De leveringen behelzen grote hoeveelheden van diverse steenformaten: *‘2600 steckens steen, 4900 grote stenen, 900 middelstenen, 2150 Hollandse stenen, 661 dubbel veertienduimers,*

illustratie 80:
'Groot plan'
Henricus Hondius
1641 (UGent).

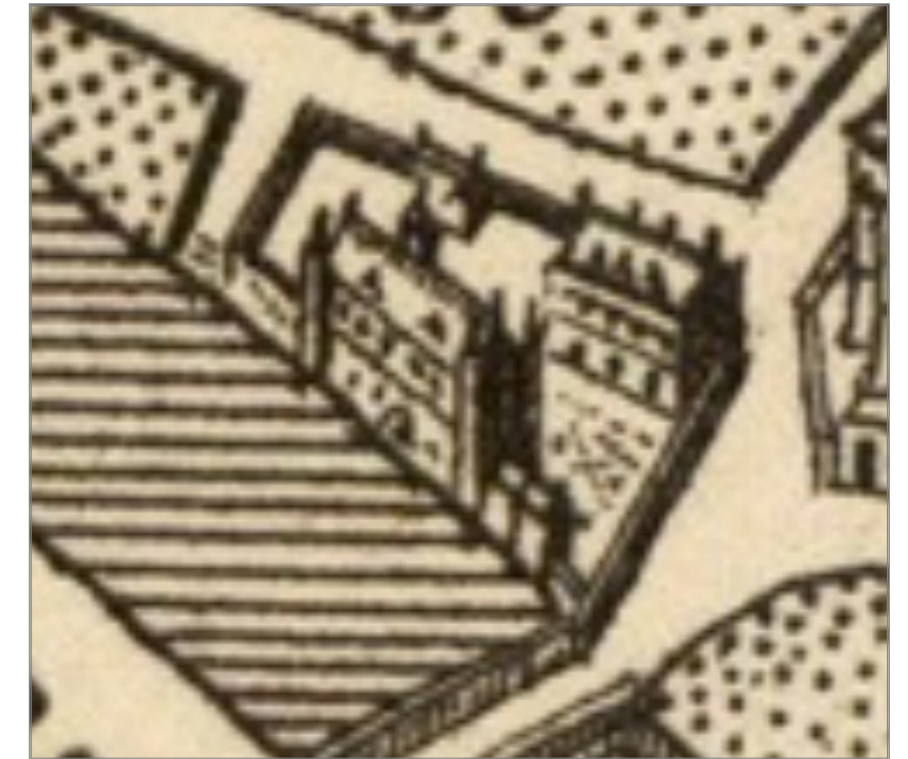
illustratie 81: 'Klein
plan' Henricus
Hondius en
Frederick de Wit,
1649. 50 is Fraters
of Knechtj. Weesh.
74 is Wieneraers
brugge.

illustratie 82: Isaac
Basire 1708 50= friars of
y servants house 74 is
Wieneraers brugge.

illustratie 83: 'Plan de
la ville et citadelle de
Gand qui fut assiger
par les hauts alliez le
18 decembre 1708.
Bruckman en Jacob
Harrewijn.

400 armentierstenen [Franse arduin uit Armentiers], 200 klompen, 125 plaveien, 949 vloertegels, 72,25 voet² bezetting [4,6 m²], 2 zakken lopelingen, 121 zakken kalk, 6.5 voet dorpels, 10 voet natuursteen deksteen en 10 voet watersteen, 125 vlakke dakpannen'. Op 15 oktober 1698 levert Nicolaes Hereman vier koperen kandelaars, een bel, een wijwatervat en een kwispel voor de kapel. Op 30 januari 1700 plaatst Cornelis De Wilde 25,5 m² (of 400 voeten²) stuckwerk in 'het haut [oud] correctiehuis' (SAG, 533/53, 30.1.1700).

Volgens De Potter woont oudschepen Jan Farrasyn - in 1708 bestuurder van het tuchthuis- in de grote toren. 't Moet eene sierlijke woning geweest zijn, te oordeelen naar de beschrijving: Een comptoir [toonbank] ter straten ... boven, voor plafon, behanghen met ghestreepde tycke. Joannes kamer (daarnevans). Wieghe camer, het plafon synde gheschildert twee portretten, staende boven de deuren, representerende Carel den tweeden [1661-1700], met de Coninghinne; boiserien in de selve camer. Spieghel camerken, comende op den hof ... met boiserie ... schilderye onder inde schauwe. Gaelderyen rontom den hof ende aen het water. Etensaelken, wesende een gloriëtte-camer, met boiserien (boven en onder). Vlaemsch salettien ... aende deure ten incomen. Keijsers camer, met schilderyen rontom de selve camer, synde seer hooghe ende groot; de boiserie aen de schauwe met het schauwstuk; een schoon plafon; mitsgaeders een uythanghenden ijseren balcon, en twee balcondeuren ... Boven de Keyzers caemer, rontom gheboiseert, met posturen, pilaersghewyse met openinghe ofte distantie van dry a vier voeten van elckanderen, ende die behanghen met een ghestreepde stoffe met eenen cleenen fabela ende een boiserie ande schauwe ... alsoock de groote balcken gheschildert. Item op de plaetse eene groote cloecke logie met pannen ghedeckt, die rust op houtewerck ... met noch eene cleene logie, onder de welcke is een kot ende penitentie-camer, de selve logie, ghedeckt met pannen als vooren. De plaetse ten incomen vande groote poorte ... met de logiën, soo koetswaeghen-huys ende andersints, stal enz. De camer ghenamt de Dwaeze Maeght, met plafons ende boiserien ... De fabelacamer. Het cnechtencamerken. Twee hanghende camerken, in welcke een van beyden de dienstmaerte slaept' (De Potter, 1886/4:574 met verwijzing naar Register ZZJ 267v).

Na de successieoorlog vinden er tussen februari en augustus 1714 opnieuw renovatiewerken plaats. Op 9 februari 1715 wordt een extraordinaire rekening

opgetekend ter waarde van 869 pond 19 schellingen en 7 groten voor verschillende betalingen 'ter causen van het repareren ende in staet doen stellen het rasphuijs deser voorn[oemde] stadt, mitsgaeders het coopen ende betaalen van diversche noodtsaekelicheden dienende tot het rasphuijs voorseijt, alles inder manieren naervolghende:

Aan Adriaen de Smet mr metsers over levering van arduin, tichelen, zavel etc, en arbeidsloon 170-0-0.

Aan dito De Smet mr ticheldekker over levering van dektichels, nagels, schalien, en arbeidsloon 34-10-0.

Aan Philip de Wilde over levering van hout, steen, kalk en pannen 145-10-0.

Aan Jooris Macqué mr steenhouwer over levering van arduin, steen, en arbeidsloon 27-0-0.

Aan Bertholomeus Vande Vijvere mr ticheldekker over levering van tichelen, met arbeidsloon 4-7-0.

Aan Nicolaes De Valckenaere mr calsjider over levering van houille, asse, zavel en arbeidsloon 37-1-1.

Aan Guilliam De Meijer over levering van olie en verf 12-0-0.

Aan Frans Van Herseke mr schilder over het marbeleren van den autaar, schouwbalcken cassen, vensters en andere noodzakelijheden 14-0-0.

Aan Peeter De Laeter mr smid en slotmaker, over levering van divers ijzerwerk, sloten, krammen, roosters van de confooren, haken enz. 81-10-0.

Aan Lucas de Coulombier mr slotmaker over levering van sloten en ijzerwerk 14-10-0.

Aan Jacques De Vliegheere mr smid over levering van ijzerwerk, ankers, roeden voor de glas vensters, 10-15-0.

Aan de wed Gheraert Macque voor levering van ijzer, nagels, deurijzers etc 12-10-0.

Aan Cornelis Soetins mr loodgieter en pompmaker over levering van lood sedure en in staat stellen van de loden pomp 15-0-0.

Aan Frans Delcourt over levering van een nieuw fornuis, nieuw tassche, twee marmitten etc 17-0-0.

Aan Francois Herman, mr glazenmaker over levering van nieuwe vensters, glas en lood 32-0-0.

Aan Francois Heijse mr glazenmaker over levering van glas en lood 1-13-0.

Aan Guilliam Du Tellier mr timmerman arbeidsloon van hem en zijn werklieden 102-0-0.

Aan Michiel Bogaert over levering van balkdelen, gezaagde delen, en ander hout 90-10-0.

Aan Peeter Claijssens over levering van kalk, lakmoes en arbeidsloon 35-10-0.

Aan Peeter Van der Ghuchte stadsvoerman over met zijn wagen en paarden gevoerd te hebben alle materialennaar het rasphuis en het voeren van gruis 7-6-0.

Aan Lieven De Maeght over een ton bier gedronken door de werklieden waneer het rasphuis volmaakt was, gegeven door de heer voorschepen als een mei 2-0-0.

Aan Jaecques De Somer over levering van een block 0-11-8.

Aan Margarita Wauters over 7 dagen geschuurd te hebben 1-1-1.

Aan Frans Periauw over 8 vernieren gemaakt te hebben en Frans Rosel en Louis Genof over het helpen opdoen van het hout binnen het rasphuis 1-2-0.

Aan diverse personen over hunnen arbeid zo van prepareren van het hout, het schuern en kuisen van het rasphuis 0-13-0.

Totaal: 869 pond 19 schellingen 7 groten.' (SAG, 533/53, 9.2.1715)

Frans Hermaen levert '15 vensters groot 58 voet' voor de stadsvleugel of 'in't huijs van mr [mijnheer]'. Hij bezet dagkanten, levert en plaatst doken met lood, reinigt ruiten en stopt kieren, op de zolder, de kamers op de verdieping, de gang, de traphal, de benedenverdieping met gang. Hij levert 10 vensters voor de kapel en het washuis en verloodt 4 vensters in het kleine kamerke naast de kapel. Hij levert gerecupereerde vensters met oud glas in de spinnerij, 12 vensters voor de gevangenkamer vermoedelijk in een gedeelte van crypte. Ook in het vrouwenkwartier worden de vensters gereinigd, hersteld of vernieuwd. Op de eerste verdieping worden 3 vensters geplaatst; de andere worden gereinigd en met stopverf vernieuwd. Op de tweede verdieping worden 12 vensters verlood en 60 ruiten gestopt. Op de eerste kamer boven de trap worden 8 nieuwe vensters met lood geplaatst. Boven de achterdeur en de bijkeuken maakt hij vier vensters 'van tau ghelae groot 22 voet, daer toe ghedaen 22 ruijten. Item in de lanteren lueke en in het alcove camerken verloodt 8 vensters groot 35 voet ende schoon ghemaect alle de vensters' (SAG, 533/53, 6.2.1714).

Pieter De Latter vernieuwt overal waar nodig het hang en sluitwerk. Het gaat om

grendels, winkelhaken, ankers, sloten, handvaten, grepen, slot en sleutels en tralies. Meester Jacques De Vliegheere vordert op zijn beurt het hang- en sluitwerk waaraan hij van 12 februari 1714 tot eind april aan werkte. Hij levert dunne en dikke glasroeden, handvaten, klouwen met veren, ankers van oud ijzer uit het Prinsenhof, staken van oud ijzer, gurdels, ijzere gespen, bouten, plat ijzer en ijzerwerk voor de klok (SAG, 533/53, 8.2.1714).

Ook de kapel van het tuchthuis wordt opnieuw gedecoreerd. Jan Franck ontvingt op 24 maart 1714 zijn loon voor het leveren van drie kleine altaarschilderijen, waaronder het evangelie van Sint-Jan, en vier koperen kanderlaars, drie wijwatervaatjes, een kruisbeeld en een bel. Hij wordt ook 'betaelt voor eene schilderije representerende den ghecruijsten Christus om te hanghen in de rifter [refter] van het tuchthuijs' (SAG, 533/53, 24.3.1714). Vervolgens krijgt Frans van Herseke - lid is van de Sint-Lucasgilde te Gent en een bekwaam trompe-l'oeil schilder - op 25 mei 1714 een order om het altaar te marbreren en de lambrisering te schilderen van de kapel: 'Door order van mijn edel heer den voorschepene heer van Hoedenhove ende mijn heer masthove heeft francois van hersecke gheschildert het autaar stuck ende ghemarbuleert den autaar inde cappelle van het Fratershuijs nu ghenampt de fransche scholle ghe(re)l) colleurt het lambersersel dienende in deselve cappelle ende noch gheschildert den lanterre dienende in hetselve huijs met eenen schoumantel portalen deuren ende eenighe cassenvijsters ende oock het plaversel inde keijsers camer gherepareert daer mede besigh gheweest vijfenwintigh daghen ende alf met mijnen jonghen daer over verdient de somme van veerthien pondt thien schellingen groote met het verschodt; toirconden deser 25 meije 1714. Daer op ben supplierende om te moghen vercrijghen ordonnantie. 5 junij 1714. Ontfaen den inhoud deser. Francois van Herseke' (SAG, 533/53, 25.5.1714).

Op 9 juni 1714 ontvangt Michiel Bogaert een vergoeding (91-19-8) voor het vervaardigen van een houten gebinte. Hij levert en verwerkt 40 lange [11 m] 'duims balckdelen rechtcandt 12 a 13 duijmen, 20 vijfquaers latten van 14 voet [3,8 m], 8 bree dicke delen, 30 roo gesaeghde delen van 13 voet [3,5 m], 4 iffer balcken, een swaer balck van 20 voet [5,5 m], 4 Jffer balcken en nog eenen iffer balck'. Dan verwerkt hij hoogwaardiger hout voor de interieurafwerking zoals '2 dicke delen sonder weeren, ses drijqts waghenschodt [zijn rechtdraats gladde eiken planken uit het hart van de boom], twee drijqt waghenschodt, 12

duijms balckdelen rechtcandt sonder weere 12 drijuarts pijphout [gezaagd taai eikenhout om buizen op te ronden of vaten te maken], 8 jffer balcxkens, 30 roo ghesaegde delen, van 13 voedt, 2 schoone dicke geele delen, 4 drijuarts pijphout, 4 jffers, dertigh roo versch gesaegde delen van 12 voet, idem met nog lange tweeduijms tweesneden, drooghe roo gesaegde delen, drooghe drijuarts vathout, duimplanck wagenschot, en 2 korte 2,5 duim, zolderijzers, panlatten' (SAG, 533/53, 9.6.1714). Op 1 augustus 1714 wordt ook een ton bier betaald genuttigd tijdens de werken (SAG, 533/53, 1.8.1714).

Tussen 1734 en 1744 blijken er andermaal werken aan de gang. Zo wordt in oktober 1734 Jacques Du Rieu, 'meester tegheldecker en schaelliedecker' vergoed voor 'het erdecken van de capelle in de stadt vangenisse'. Hij levert 96 rode panlatten van 6,6 m lang, 1728 tegels, 600 rode Hollandse pannen en soldeerijzer (SAG, 533/53, 23.10.1734). In maart 1741 volgt een aanbesteding voor een half schildak op de grote toren: 'het timmeren ende schaliedecken vande cappe boven de keijzers caemer inde stadtvanghenisse aen drij canten tot minsten eenen voet op den muer separerende het knechtiens huijs' (SAG, 533/53, 15.3.1741). Van augustus 1741 tot juli 1744 doet metsers Pieter De Smet 'de noodighe wercken ende reparatien in het rasphuijs' en ontvangt daarvoor 77 pond 9 schellingen en 4 groten. (SAG, 533/53, 1741-1744).

In augustus 1755 echter vindt de Gentse bouwmeester én inspecteur David 't Kindt het tuchthuis in bedenkelijke staat: 'Alvooren bevonden dat alle de buijsen van de vertrecken lancxt de straete van de camers van het selve tuchthuijs soodanigh verstoppen dat den dreck ende vuilgheijt lancxt boven moet uijtgehaelt ende geweert worden 't sij door de inligghende roosters ofte anderssints te ondersoecken. Item bevonden datter alsnoch in den ganck voor de ondercamers op de plaetse sijn diversche crujsvijsters waer aen hanghen watervijsters [watervenster of luiken], om te sluijten, de gone noodigh soude wesen te voorsien met ijsere staecken, waer van eenighe souden moghen de dichte van den muer toeghemetst worden, het gone voorgaendelijck bij ued

gheresolveert is. Voorders bevonden in hetselve tuchthuijs als aen het huijs vanden cipier diversche cleijne reparatien soo aen de daecken, gotten ende buijsen als anderssints' (SAG, 533/53, 6.8.1755).

Kennelijk slepen de problemen aan want een jaar later in juli 1756 noteert 't Kindt opnieuw de nodige werken: 'noodigh te wesen gherepareert te worden diversche kotten in de kelders soo aen het hautewerck, sloten, als ander ijserwerck, item diversche reparatien van metselwerck soo aen de pijpen van de schouwen als anderssints, item het repareren van diversche loden gotten soo aen de lanterne [lantaarn, de opengewerkte dakbekroning van de rivier vleugel] als de plaetsen daer nevens in het logement van den cipier [B, stads vleugel], oock iser noodigh reparatie aen de dacken van het selve huijs, voorders het repareren vanden hoven [oven], de pompe in de backerije als anderssints, mitsgaders het forneijs [fornuis], het repareren van diversche deuren en veijnsters, het cuijsschen ende repareren vande gelaeseveijnsters, het maecken van eenen groenselback, item het witten van gheheel het tuchthuijs ende het olieverven van diene' (SAG, 533/53, 12.7.1756).

Met behoorlijk wat vertraging levert Pieter Andries Bracq in januari 1759 48 en een halve voet arduinen [13,3 m blauwen steen] hoekstukken voor werken in het rasphuis (SAG, 533/53, 29.1.1759). Nog eens drie jaar later in april 1762 worden 'duijst pannen' geleverd. Met 1000 oude holle pannen wordt bij benadering 62 m² dak bedekt (SAG, 533/53, 13.5.1759). In januari 1764 echter voert Jan De Wilde meester tigel ende schaliedecker 300 kleine, middelgrote en grote tichels aan om het door storm beschadigde rasphuis te herstellen (SAG, 533/53, 30.1.1764). Op order van stadsontvanger, Davidt Kint, levert Jacques Vander Beken op 3 oktober 1764 een koperen ketel in het tuchthuis, hersteld hij een ovalen ketel, twee koperen ketels en een oude met koperband. Hij herstelt het bakkerijfornuis en een koperen bluspot (SAG, 533/53, 3.10.1764). Op 6 Augustus 1768 ontvangt kunstschilder Pieter Snouck (Snoeck) zijn gage van 4 pond voor het leveren van een altaarschilderij (SAG, 533/53, 6.8.1768).

Gasthuis, 1773

illustratie 85:
Kabinetskaart van
de Oostenrijkse
Nederlanden door
graaf Joseph de
Ferraris, 1778 (NGI).

illustratie 84: Aquarel
Ernest Joseph Bailly,
1791, SAG, AG,
L-103/32b

Stedelijk krankzinnigengesticht, 1773-1829

Na de bouw van het nieuwe provinciaal correctiehuis of rasphuis aan de Coupure in 1773 blijft het Duivelsteen minstens tot 1829 in gebruik als opvang voor mannelijke geesteszieken. *'Toen in 1773 het Rasphuys by de Coupure was gebouwd, werden de misdadigers aldaer overgebracht, en Geeraerd Duyvelsteen werd gebruykt tot opsluyting der krankzinnigen van 't mannelyk geslacht, en daerom het Mannen Zothuys geheeten'* (Steylaert, 1838:116).

Uit de levering van grote hoeveelheden vier ponders [nagels], schailien en tiggelen blijkt in oktober 1775 andermaal het dak aan de beurt (SAG, 533/53, 29.10.1775). In januari 1776 wordt Cornelis De Wilde vergoed voor *'het plafonwerck gedaen in het haut corectiehuys'* [oude tuchthuis] (SAG, 533/53, 30.1.1776).

Een menswaardiger opvang voor geesteszieken komt er dankzij de Broeders van Liefde, eerst in het voormalige Alexianenklooster op de Oude Houtlei, nadien in het Dr. Guislain Instituut, dat tussen 1853 en 1875 gebouwd wordt naar ontwerp van stadsarchitect architect Adolphe Pauli.

illustratie 86: Lithogravure Puttaert en Weber. Stadsarchief Gent, Reeks DK17 /3d

*Vue du Château de Gérard Vilain
dit le Diable.*

illustratie 87: April 1832, Stadsarchief Gent, Reeks DK 17/3

illustratie 91: Duivelsteen rond 1820, Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer L-103/32a

illustratie 89: Jean-Baptiste Joseph Wynantz, SAG, IC, AG, W, 063

illustratie 93: Jean-Baptiste Joseph Wynantz, SAG, IC, AG, W, 065

illustratie 92: Jean-Baptiste Joseph Wynantz, SAG, IC, AG, W, 064

illustratie 88: Lithogravure Lacoste Jeune en L. Gheman, voor 1844, Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer L-103/32

illustratie 90: Lithogravure H. Borremans, SAG, AG, L103/35

illustratie 95: Joseph van Haerde, olieverf op doek, Museum Dr. Guislain te Gent

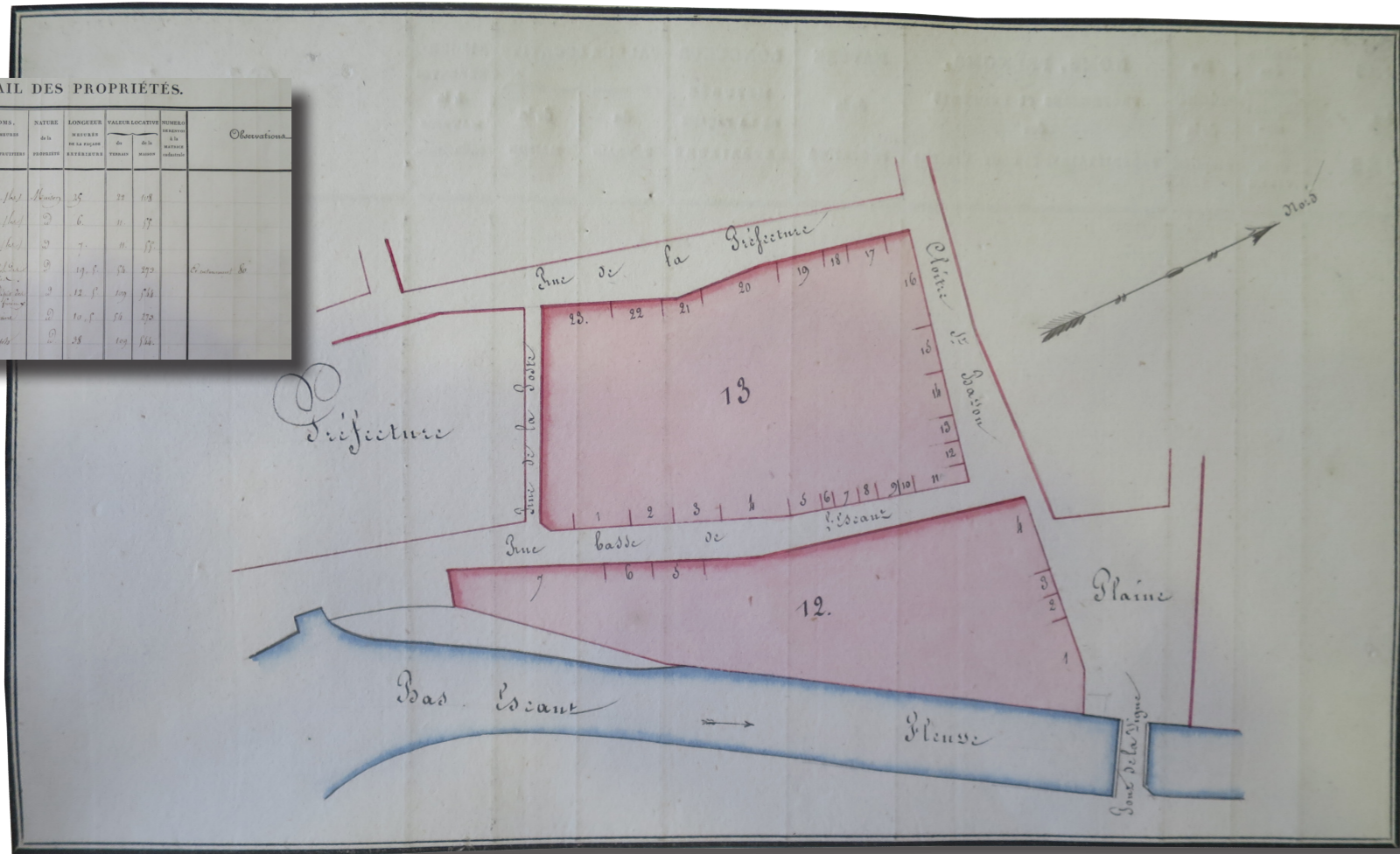

illustratie 94: Beeldbank stad Gent

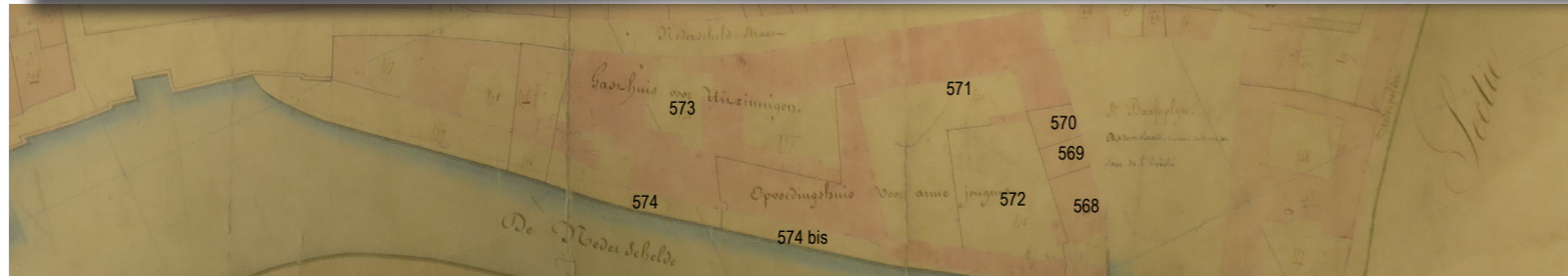

Hôtel de Gérard le Diable, à Gand.

DETAIL DES PROPRIÉTÉS.									
NOMS des RUES	N° des maisons	N° des parcelles	NOMS, PRÉNOMS, PROFESIONS DE PROPRIÉTAIRES DES PROPRIÉTAIRES ET CÔNTRIBUTIFS	NATURE des BÂTIMENTS	LONGUEUR des PARCELLES	VALUEUR LOCATIVE des PARCELLES	NOMBRE des MÈTRES CARRÉS	REMARQUES	Observations
12	1	1	Bouquet, Jean-Baptiste	Maison	25	22	118		
	2	2	Bouquet, Jean-Baptiste	Maison	20	16	117		
	3	3	Bouquet, Jean-Baptiste	Maison	22	17	117		
	4	4	Bouquet, Jean-Baptiste	Maison	20	16	117		
	5	5	Bouquet, Jean-Baptiste	Maison	20	16	117		
	6	6	Bouquet, Jean-Baptiste	Maison	20	16	117		
	7	7	Bouquet, Jean-Baptiste	Maison	20	16	117		

illustratie 96:
Kadastrale Atlas van Gent door Boudelot, Centrum Sectie C, kaartblad 9 (Ugent-HS.3066) Deze atlas met verzamelkaart en sectiebladen uit 1807-1808 is de oudste kadastratlas van Gent. Sectieblad met aanduiding van bouwblok 12 met aanduiding van de gevelbreedte en de huisnummers.

illustratie 97:
Primitief kadasterplan, 1830-36 (KAG, Gent, Sectie C, 568-574). Het langgerekte bouwblok met zijn binnenkoeren langs de Schelde.

illustratie 98:
Kadastrale Atlas van Gent, Pieton en Boutique, 1809, Sectie C, kaartblad 8 (RAG-VZ1-nr. 2770)

Het Duivelsteen bouwblok in de 19de eeuw

De pre-kadastrale Atlas Napoléon door baron d’Boudelot & Van der Haeghen (1807-1808) toont de situatie bij de start van de 19de eeuw (Ugent-HS.3066). Het Duivelsteen situeert zich in sectie C bouwblok 12, hetwelk afgebakend wordt door de ‘Bas Escaut Fleuve’ [Nederschelde], de ‘Rue Basse de l’Escaut’ [Nederscheldestraat] en het ‘Plaine’ bij de ‘Pont dela Vigne’ [Wijngaardbrug] (UGent, HS 3066, 1808). Het weeshuis of ‘Ecole des Orphelins’ in nummer 4 (het latere huisnummer 203) behoort tot de Burgerlijke Godshuizen of ‘Les Hospicea Civile’. Het Gasthuis voor Uitzinnigen of ‘Dépôt des Foux et Furieux’ is gevestigd in nummer 5, (het latere huisnummer 224). Kaartblad 8 van de kadastrale Atlas van Piéton en Boutique uit 1809 (RAG, kaarten en plannen nr. 2770) bevestigt deze situatie.

illustratie 99:
Louis Roelandt,
stadsarchitect
van Gent.

Onuitgevoerd plan voor de bouw van een Rijkslagere school, 1828

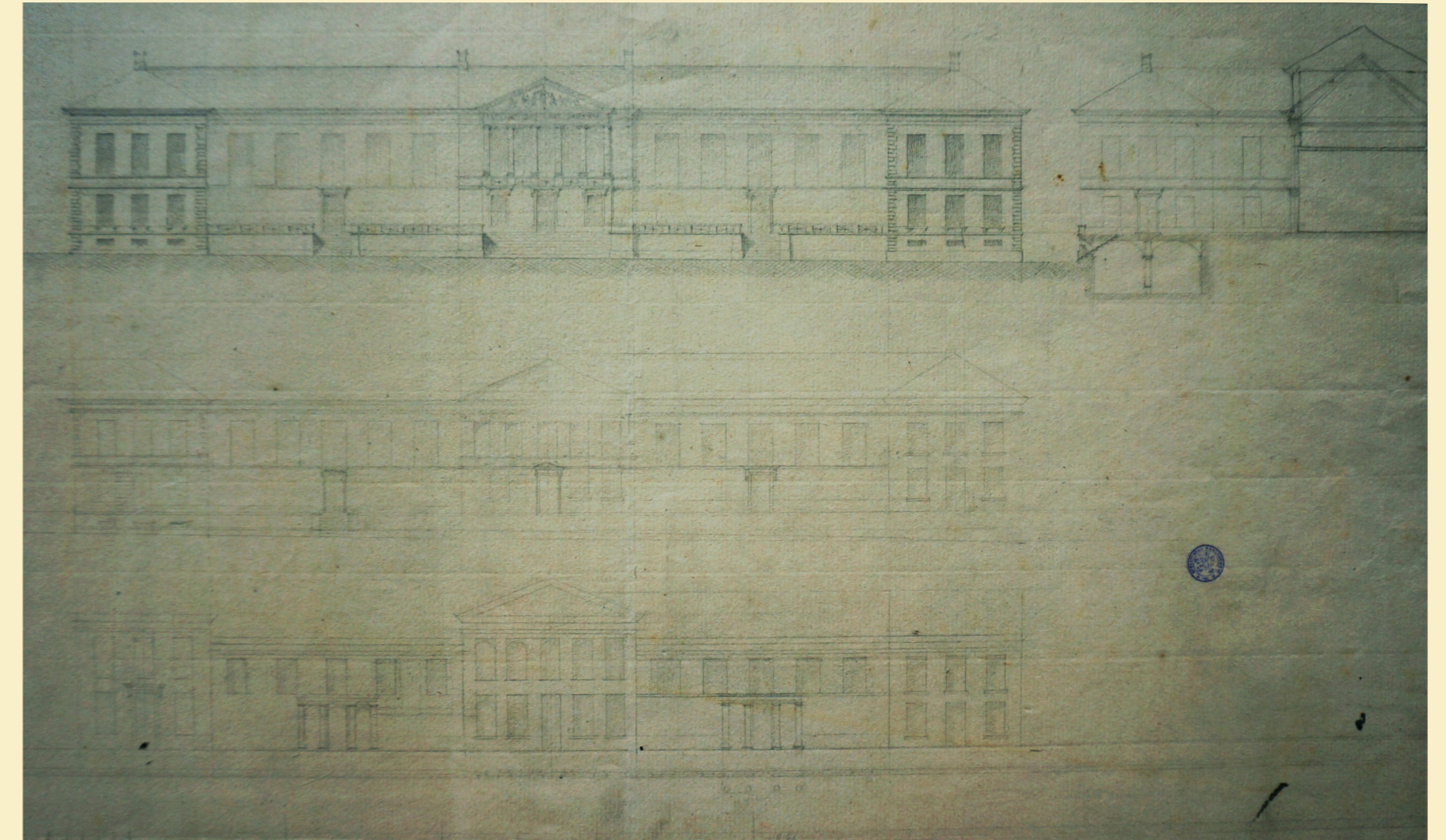
Plannen voor een Rijkslagere school, 1828

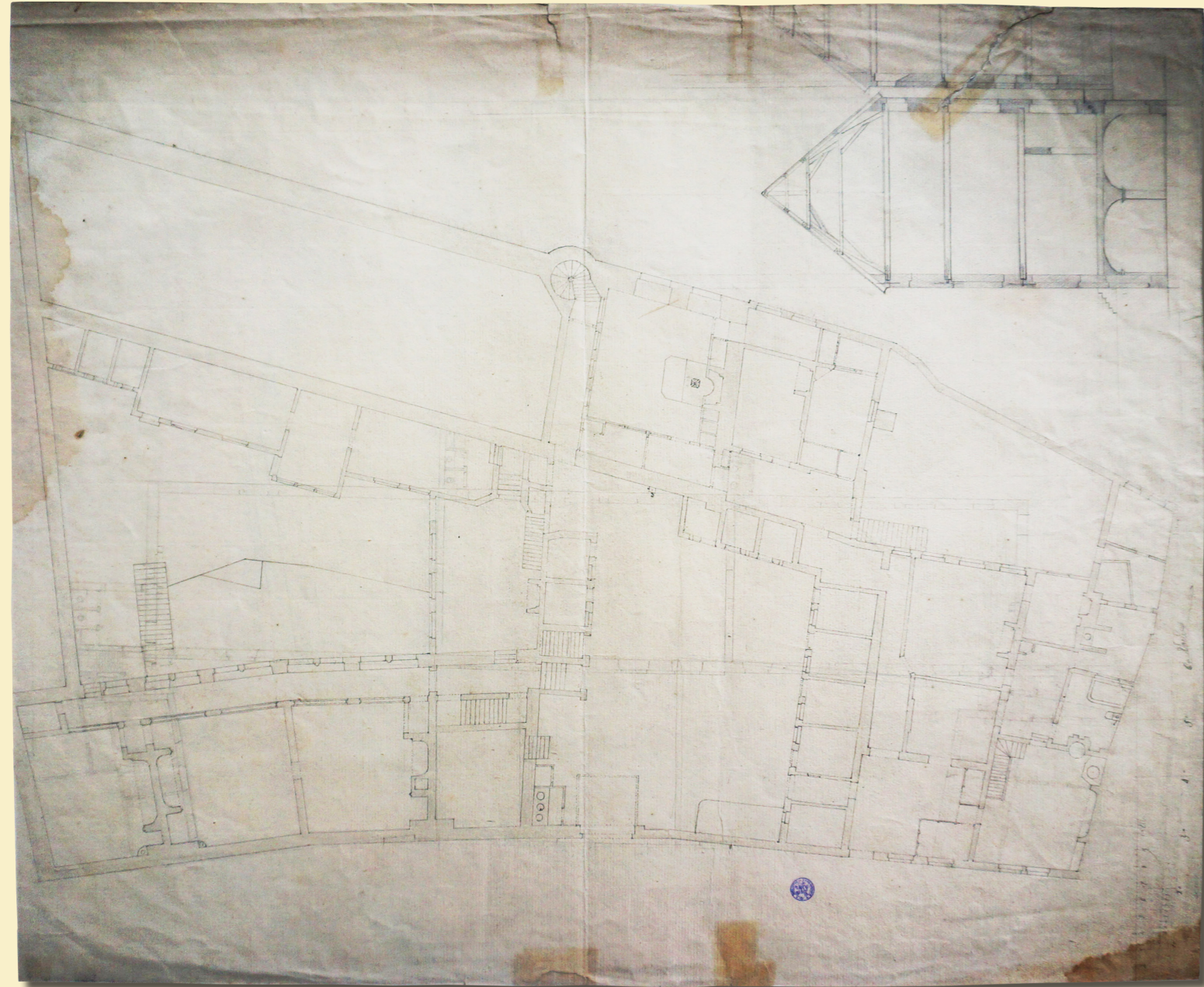
Het stadsbestuur heeft de intentie om het krankzinnigengesticht naast de armenschool te verbouwen tot een Rijkslagere school. Omstreeks 1828 laat stadsarchitect Louis Roelandt het gesticht daarom opmeten (SAG, L103/18). Het kapelinterieur van de armenschool wordt echter niet opgetekend omdat het geen deel uitmaakt van de geplande site.

Hetzelfde jaar nog op 30 september 1828 tekent Roelandt een ontwerp voor een Rijkslagere school, dat uit meerdere plannen bestaat: vier grondplannen (SAG, AG, L103/19, 20, 21 en RAG-VZ1-226), negen vooraanzichten (SAG, AG, L103/22, 23, 24, 25, 26), twee zijaanzichten (SAG, AG, L103/25, 26) en een dwarsdoorsnede (SAG, AG, L103/25). Dit voorontwerp voorziet de stadsvleugel van een nieuwe classicistische voorgevel. Een nieuwbouw wordt dwars over de gewelven van de binnenplaats en de crypte gepland. Dit laat vermoeden dat de kelder onder de voormalige middenvleugel dan reeds buiten gebruik gesteld en opgevuld is. Op het gelijkvloers worden lokalen voor jongens voorzien; op de bovenverdieping worden de meisjes ondergebracht. De Belgische omwenteling belet echter de uitvoering van dit ontwerp. Kort nadien neemt de brandweer zijn intrek in het oude krankzinnigengesticht.

Het primitief kadasterplan uit 1830-1836 geeft de situatie in de vroege 19de eeuw weer (KAG, Gent, Sectie C, 3de blad). Het 'Gasthuis voor Uitzinnigen' bestaat uit een huis (perceelnummer 573) met lusttuin (perceelnummer 574), 4 binnenkoeren en de grote toren. Het 'Opvoedingshuis voor arme jongens' bestaat uit 4 huizen waarvan één met binnenkoer, één met lusttuin en één met inbegrip van de riviervleugel (perceelnummers 568, 569, 570, 571, 572, 574 bis).

illustratie 100:
Ontwerp voorgevel
en doorsnede,
ongedateerd (SAG, AG,
L-103/25).

illustratie 107:
Opmetingsplan
van de
bestaande
toestand van
het tuchthuis in
1828. SAG, AG,
L103/18.

illustratie 108: Eerste
verdieping 'school lokalen
voor meisjes'. Ontwerp
Louis Roelandt 30 september
1828, RAG, VZ1-226.

illustratie 111: Onuitgevoerd
ontwerpplan Rijkslager Onderwijs
te Gent' Gelijkvloers 'school lokalen
voor jongens'. Ontwerp Louis
Roelandt 30 september 1828, RAG,
VZ1-226.

illustratie 109:
SAG, AG,
L-103/19

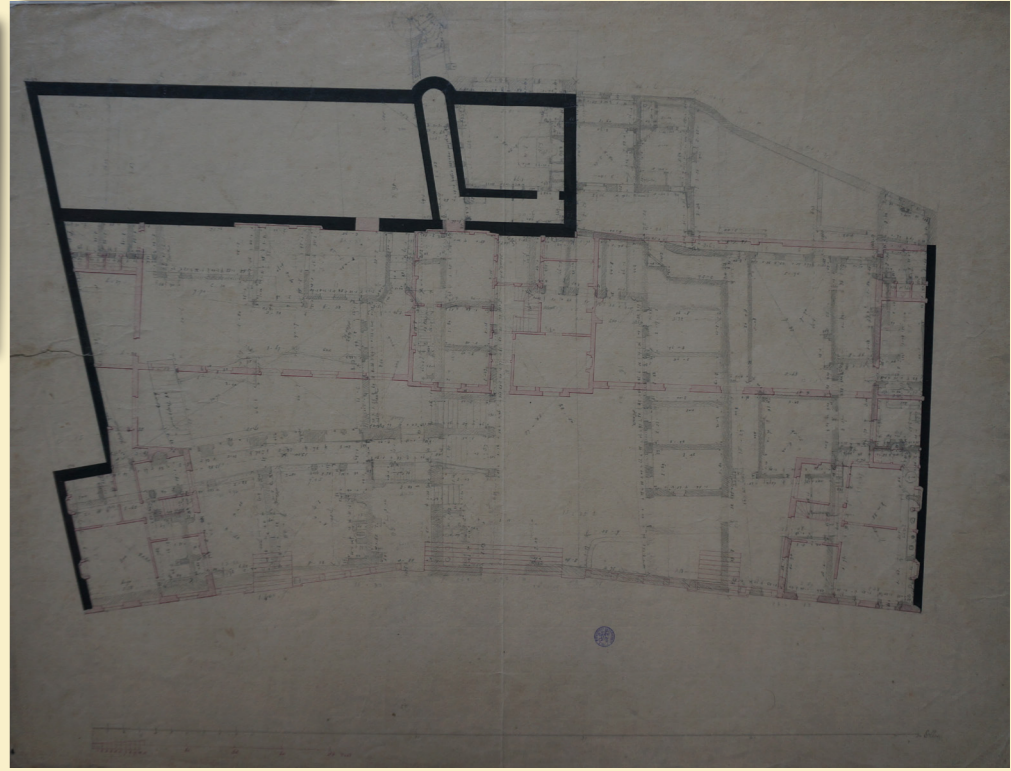
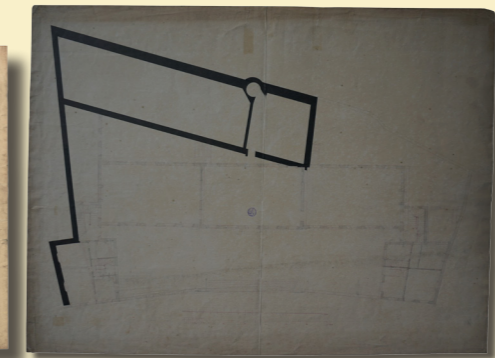
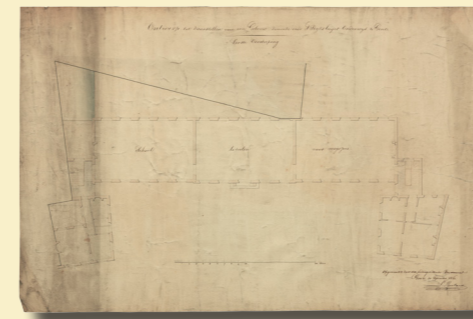
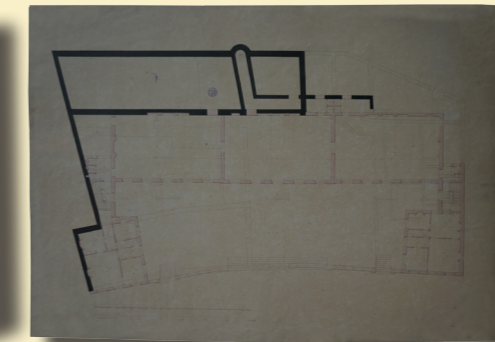
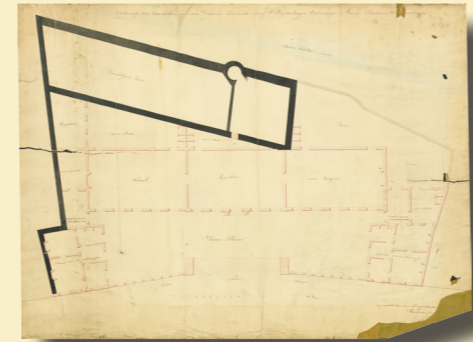
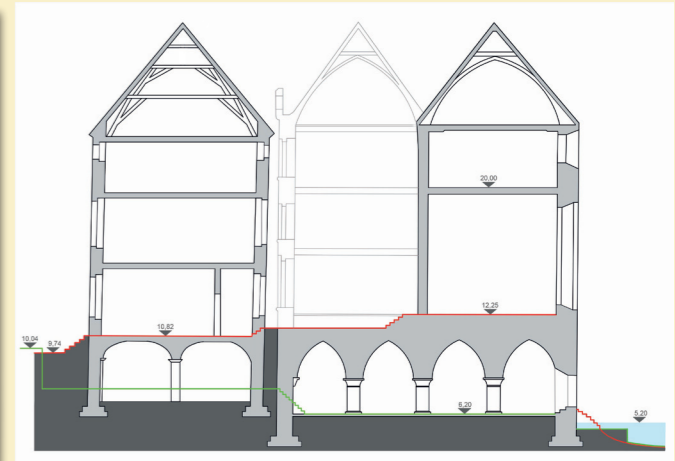
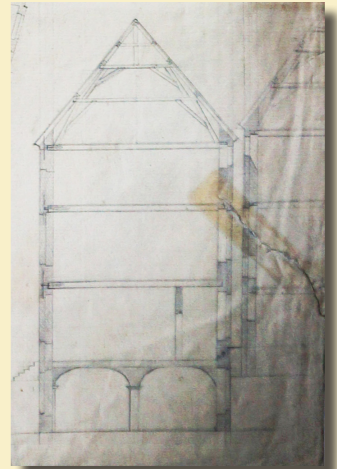
illustratie 113:
Ontwerp van
de school
getekend op
de bestaande
toestand.

illustratie 110:
SAG, AG,
L-103/20

ongedateerd.
SAG, AG,
L103/21.

illustratie 112: Dwarse
snede door het
onderkelderde van
Meerlaer-huis en
de middenvleugel
waarvan de crypte
niet getekend is
omdat deze in 1828
gedempt was. SAG,
AG, L103/18.

illustratie 114: De
reconstructie-
tekening toont de
stads- midden- en
riviervleugel. Het
vloerniveau van het
Duivelsteen ligt 7 meter
boven rivierniveau
en 2,5 meter boven
straatniveau.

Gentse Brandweerkazerne 1829-1891

Brandweerkazerne, 1829

Na 1829 doet de binnenplaats van het voormalige tuchterskwartier en de grote toren dienst als brandweerkazerne. De Gentse 'Gardes-Pompiers' werd op 15 mei 1808 opgericht. Nadat de geesteszieken 'in 1829 naer 't gewezen Cellebroers-klooster verplaetst zynde, dient dit kasteel sedert tot kazerne der Sapeurs-Pompiers. – Het corps der Pompiers, die de stadssoldaten de Pandouren vervangen hadden, telde tot 1830 maer 40 man, die in 't geboow op de Hoogpoort op den hoek der Saeystege waren gekazerneerd. Toen met den titel van Sapeurs-Pompiers tot 150 man vermeerderd, kregen zy dit kasteel ten verblyve. Dit corps is met het blusschen van brand, en 't helpen handhaven der politie gelast; maer sedert 1835 op honderd man vastgesteld' (Steylaert, 1838:117). 'Op de binnenplaats van de 'kazerne der Sapeurs-Pompiers ziet men het steen of kasteel van Geerard den Duyvel, dat van achter langs de Nederschelde staet, en dus veel beter van op den Reep kan gezien worden. Een gedeelte daarvan dient nu tot kazerne, het overige [riviervleugel] is met de Kulderschool vereenigd' (Steylaert, 1838:112). In 1844 wordt ook de crypte onder de riviervleugel overdragen aan de pompiers (De Potter, 1886/4:522).

Aanpalende constructies tegen de grote toren en de riviervleugel worden nog in hetzelfde jaar gesloopt (KAG, Sectie C, 1845/5). De 17de-eeuwse galerij tegen de riviervleugel maakt plaats voor een nieuwe dwarsverbinding die de riviervleugel met de stadsvleugel verbindt. Een deel van het 'Gasthuis voor Uitzinnigen', met name het huis met lusttuin aan de Nederscheldekaai naast de grote toren wordt afgebroken en gesplitst in vier percelen (573a, 573b, 573c en 573d).

illustratie 115:
Openbare
aanbesteding
voor het verhuren
van drie paarden
voor het trekken
van het materieel
van de Gentse
brandweer, 18
oktober 1880.
Stadsarchief Gent,
Reeks N nr. 25/1

In 1880 beschikt het brandweercorps al over vrij grote installaties: 'les installations déjà assez importantes de notre corps de pompiers' (Heins, 1908:243). Op 18 oktober 1880 wordt ook een openbare aanbesteding uitgeschreven voor de huur van drie trekpaarden voor het sjouwen van brandweermaterieel. De komst van deze dieren verklaart mogelijk waarom de crypte na 1882 nog 'de stal' wordt genoemd (SAG, SCMS 1495).

Vergroting van het Kuldershuis, 1844

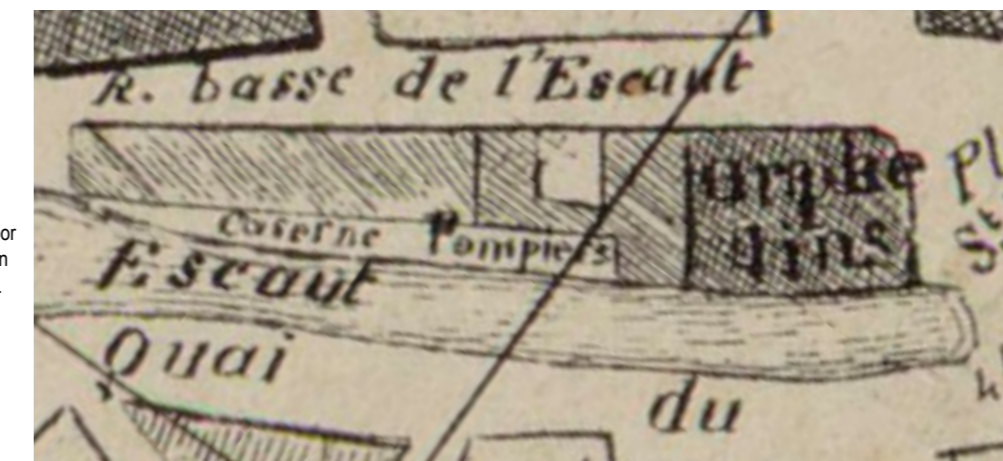
Een plan zonder datum betreft de reorganisatie en uitbreiding van het Kuldershuis (A): 'grond en stand teckening dienende tot het verplaatsen en vergrooten van een der slaepzaelen der kinders, alsmede den lees- en schrijfklassen en der warmkamers alle in het stigt der kulders, competerende de burgerlijke Godshuyzen deze stad Gend' (SAG, AG, 103/1). Dit plan dateert vermoedelijk van 1844, daar een kadastrale mutatieschets uit 1845 de voorgenomen wijzigingen bevestigt (KAG, Sectie C, mutatieschets 1845/5).

In doorsneden en grondplannen wordt hier weergegeven hoe de kapel en de riviervleugel herbestemd worden tot een magazijn en een aanpalend kamer met haard. Daarboven wordt een slaapzaal voor 92 kinderen voorzien. Elf van de kapelvensters worden daarbij verkleind. Een gang langs het magazijn leidt naar de verwarmde kamer én de ziekenkamers in de aanpalende kuldervleugel. Deze vleugel aan de Nederschelde wordt met een bouwlaag verhoogd om er lees- en schrijfklassen in onder te brengen. De grote koer van de Kulderschool krijgt een galerij.

illustratie 117:
Crypte caserne
pompiers
benoemd als
stal. SCMS
nummer 1495.

illustratie 116:
Orphelins
& Caserne
pompiers
aangeduid op
het 'Nouveau
plan de la
ville de Gand'
uitgegeven door
Tessaro tussen
1862 en 1885.

Stedelijk conservatorium 1873-1897

Van Kuldershuis tot Conservatorium, 1873

In 1873 verhuizen de kuldertjes naar een nieuwe school ontworpen door stadsarchitect Adolphe Pauli en gelegen aan de Martelaarslaan (De Bleecker 2010: 68-71). Het voormalige Kuldershuis wordt herbestemd tot conservatorium.

illustratie 118: Hoekgevel van het Kuldershuis in de Nederscheldestraat en het Bisdomplein, SAG, SCMS, 476.

illustratie 121: Zicht op conservatorium / kuldershuis vanuit het Geeraard Duivelsteen, oktober 1897. SAG, SCMS, 488.

illustratie 122: Binnenkoer conservatorium december 1897. SAG, SCMS, 484.

illustratie 123: Staatsarchief - Depot des archives de l'etat - aan Bisdomplein kort voor sloop in 1899. Foto oktober 1897. SAG, SCMS, 4836.

illustratie 120: De gevels van het Kuldershuis op het Bisdomplein. SAG, SCMS, 491.

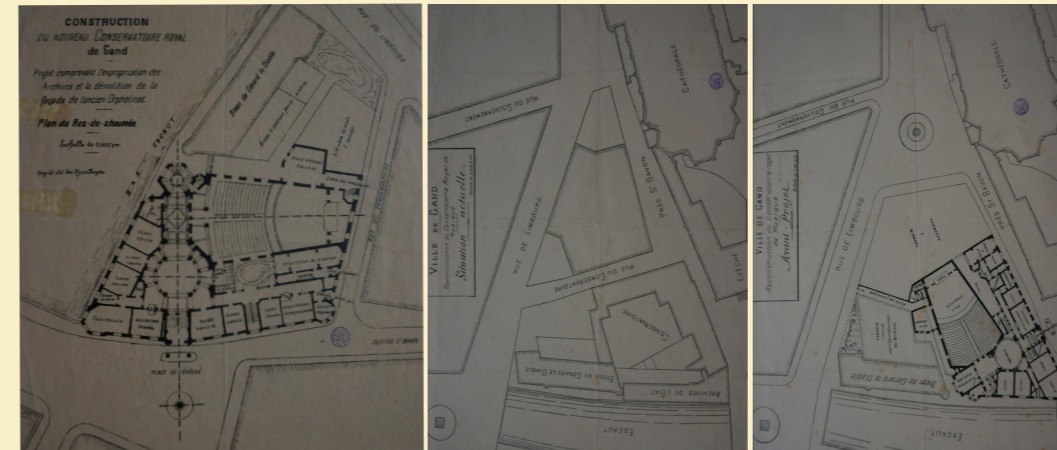
illustratie 124: 17de-eeuwse trapgevel van het voormalig kuldershuis gebouwd in 1662 en gerestaureerd in 1852, SAG, SCMS, 485.

illustratie 119: Nederscheldestraat, gevel conservatorium oktober 1897. SAG, SCMS, 487.

Ontwerpvoorstel conservatorium 1894-1896

illustratie 125:
Grondplan
gelijkvloers en
perspectieftekening
nieuw
conservatorium.
Onuitgevoerd
ontwerp Octave Van
Rijsselberghe 1896.
SAG, AG, L103/29
a en b.

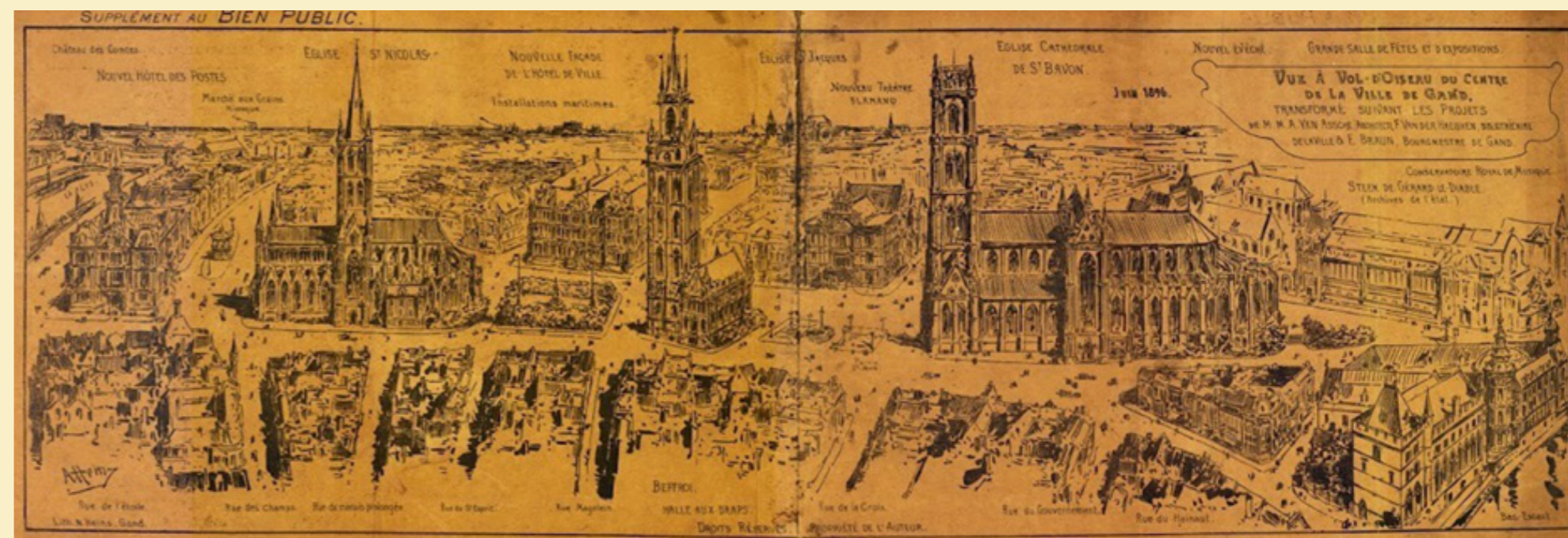
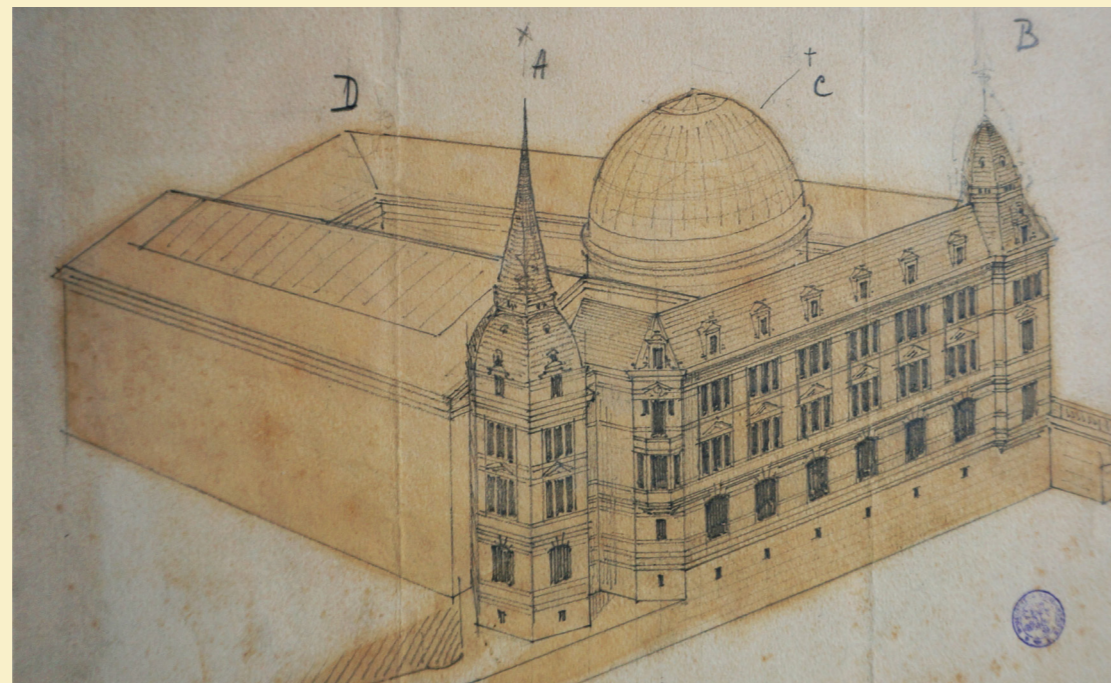

illustratie 127:
Het
conservatorium
verhuist
uiteindelijk naar
de Hoogpoort
te Gent. De
'Grote Sikkel'
werd hiervoor
verbouwd door
Octave Van
Rijsselberghe.
SAG, SCMS
PBK 1030.

illustratie 126:
Vogelvlucht
perspectief-
tekening
Armand Heins
met het ontwerp
voor het nieuw
conservatorium.
Bijvoegsel
Gazet van
Octave Van
Rijsselberghe.
1896. SAG, AG,
L103/30

Op 3 maart 1894 maakt architect Charles Octave Van Rijsselberghe een ontwerp voor een nieuw conservatorium (SAG, AG, L103/27, 28 en 29), dat op 24 mei 1896 gepresenteerd wordt in de *Gazette van Gent* (SAG, AG, L103/16). Dit ontwerp zal niet gerealiseerd worden, want een jaar later reeds verhuist het conservatorium naar de Grote Sikkel, de Achtersikkel en de Zwarte Moor in de Hoogpoort en de Biezenkapelstraat. Kort voor de sloop in oktober en december 1897 worden nog opnamen gemaakt van het vervallen conservatorium en zijn binnenkoer (SAG, SCMS 476, 484, 485, 487, 488).

Na sloop van het conservatorium in 1897 (KAG, Sectie C, 1898/7; SAG, SCMS 1469) wordt een oppervlakte van 1645,66 m² ten noorden van het Geeraard de Duivelsteen verkocht (SAG, AG, L103/38). Op deze plek zal in 1904 het neoclassicistische gebouw van de Nationale Bank verrijzen naar ontwerp van architect L. De Ryckere.

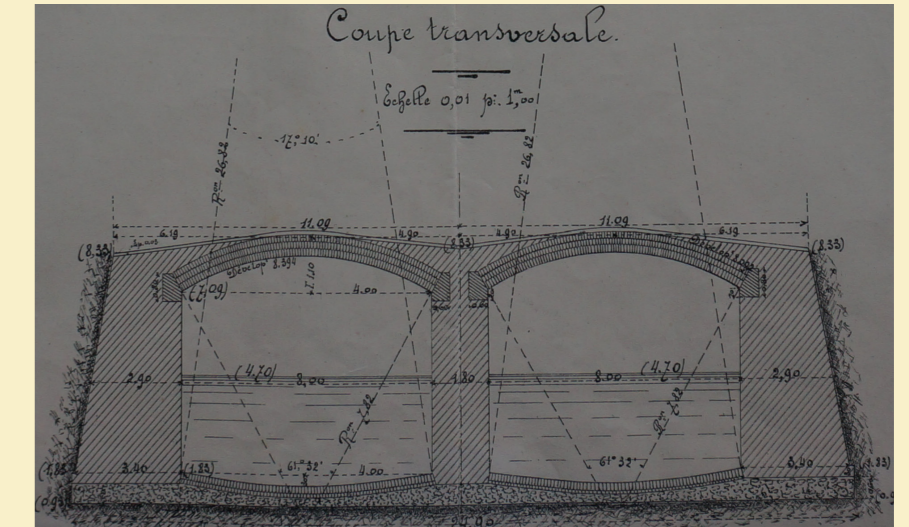
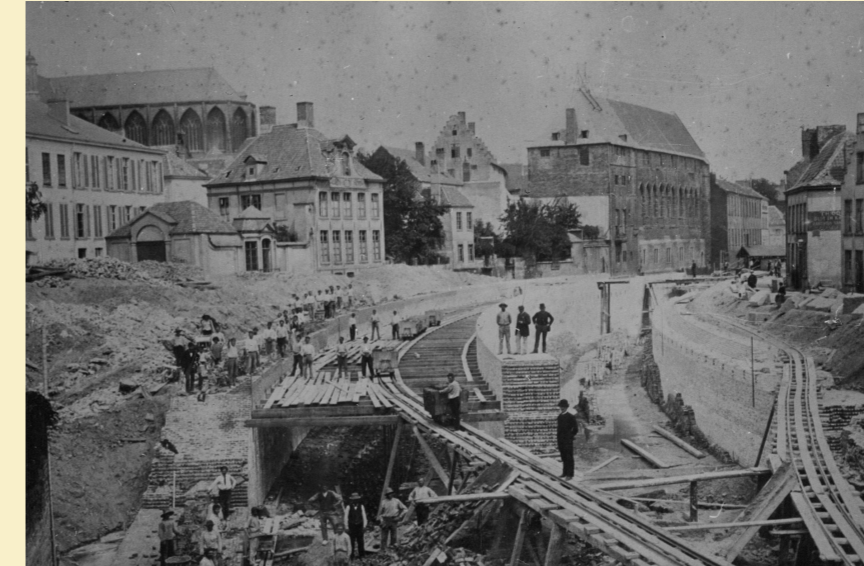
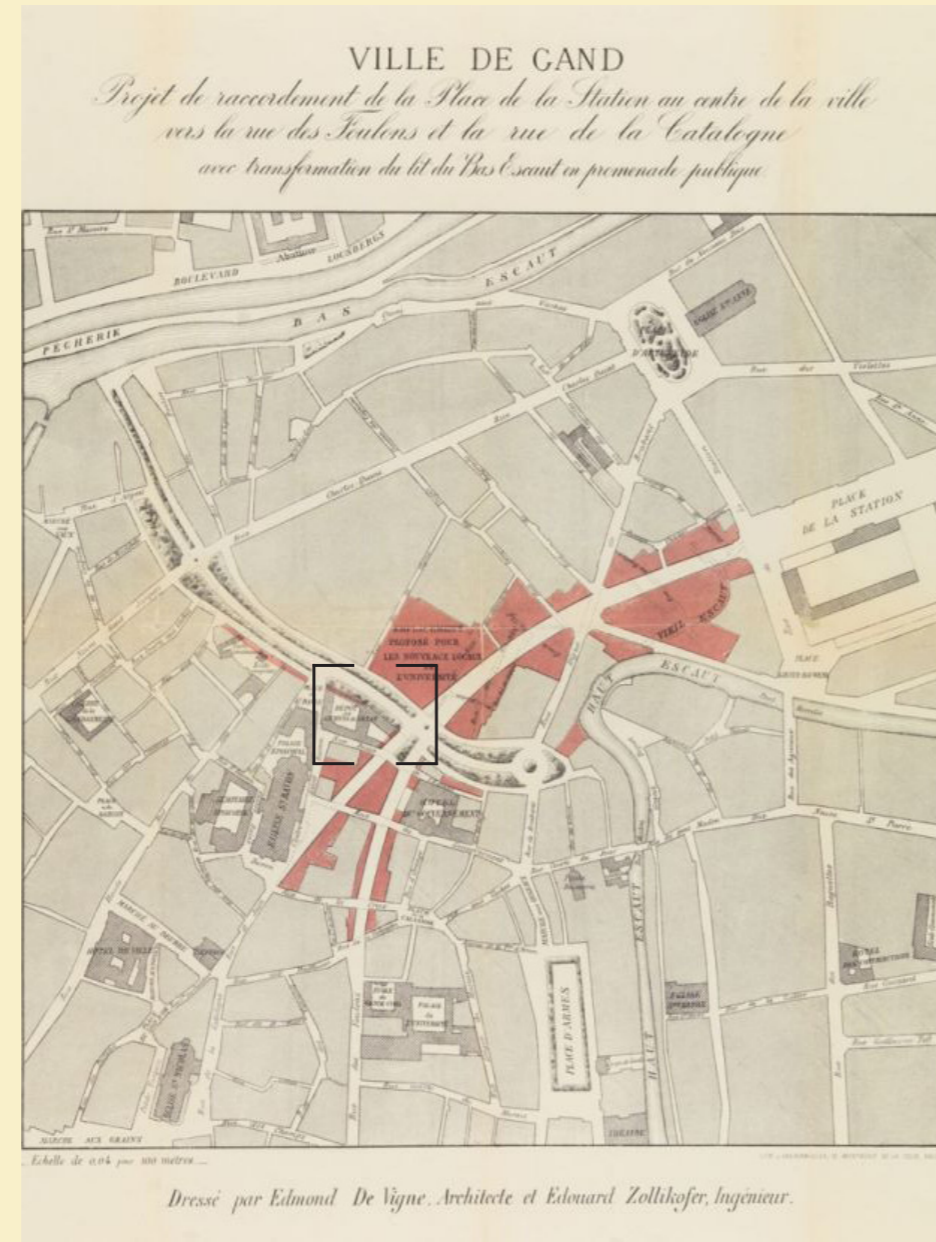

Zollikoffer - De Vigne-project

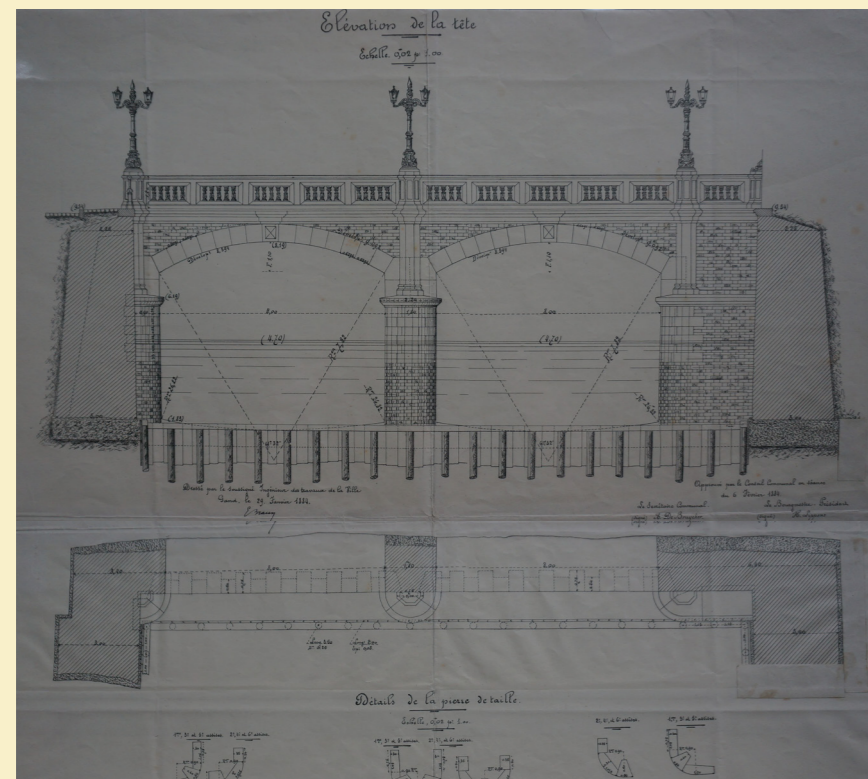
Het Zollikoffer- de Vigne plan, 1880

In juni 1880 stellen ingenieur Edouard Zollikoffer en architect Edmond de Vigne aan het schepencollege hun 'Projet de raccordement de la Place de la station de la ville vers la Rue Des Foulons et la Rue De La Catalogne avec transformation du lit du Bas Escaut en promenade' voor (lib.ugent.be/catalog/rug01:000822745). Dit project zal het toenmalige Zuidstation via de Vlaanderenstraat, Volderstraat en Cataloniëstraat verbinden met het centrum van de stad. Het wordt bij Koninklijk Besluit van 1 april 1883 goedgekeurd en gaat de volgende vijf jaar in uitvoering.

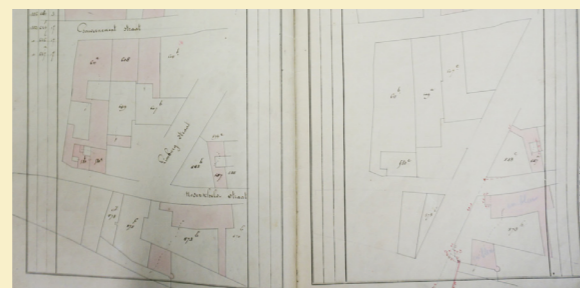
In het verpauperde havenkwartier aan de Nederschelde wordt massaal onteigend en gesloopt. In januari 1884 ontwerpt Emile Braun, hoofdingenieur van de stad Gent, de gedeeltelijke overwelling van de Nederschelde. Een maand later wordt zijn uitvoeringsplan goedgekeurd (SAG, AG, L133/7, 8 en 9). Enerzijds komen het Laurentplein en het Lieven Bauwensplein tot stand; anderzijds wordt in het verlengde van de Vlaanderenstraat, de tweevork van de Henegouwen- en de Limburgstraat aangelegd. Braun ontwerpt in 1884 ook de Limburgbrug, in eerste fase getooid met een hardstenen leuning en monumentale straatlantarens. Sinds 1886 scheert het verkeer in de Limburgstraat langs de toren van het Duivelsteen met nieuwe toegangsdeur op hoogte van zijn eerste verdieping (KAG, Sectie C, 1887/6). Naar aanleiding van dit stadssaneringsproject verhuist de brandweer in 1891 naar de voormalige meisjesschool in de Academiestraat 6, ontworpen door J. Hofman (IOE: ID. 18822).

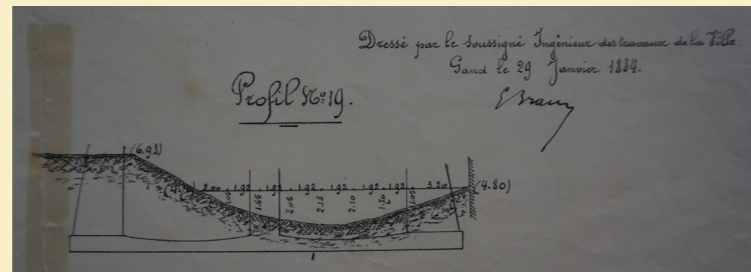
illustratie 130: 'Ville de Gand, projet de raccordement de la Place de la Station de la ville vers la rue des Foulons et la rue de la Catalogne avec transformation du lit du Bas Escaut en promenade publique / Dressé par Edmond De Vigne et Edouard Zollikoffer'. Steendruk, gekleurd 39,7x39cm. Uitgave Gobbaerts, Brussel 1880.UGent, bib.

illustratie 131: Plan de voutement d'une partie du Bas-Escaut et du mur de quai à l'aval, opgemaakt door Emile Braun op 29-01-1884. Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebeur L133/7 en 133/8

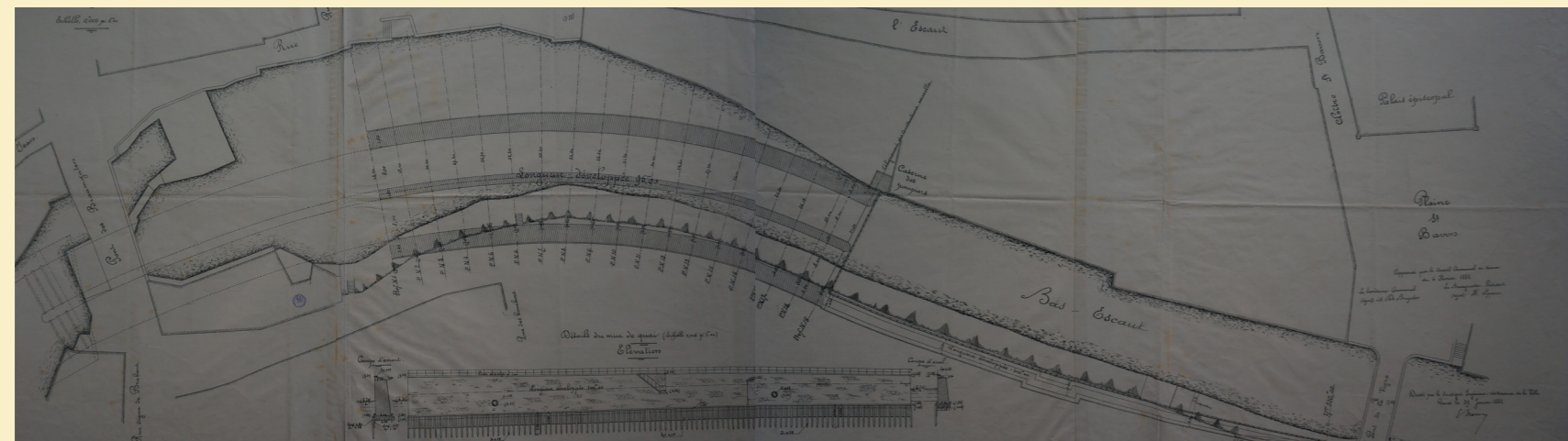

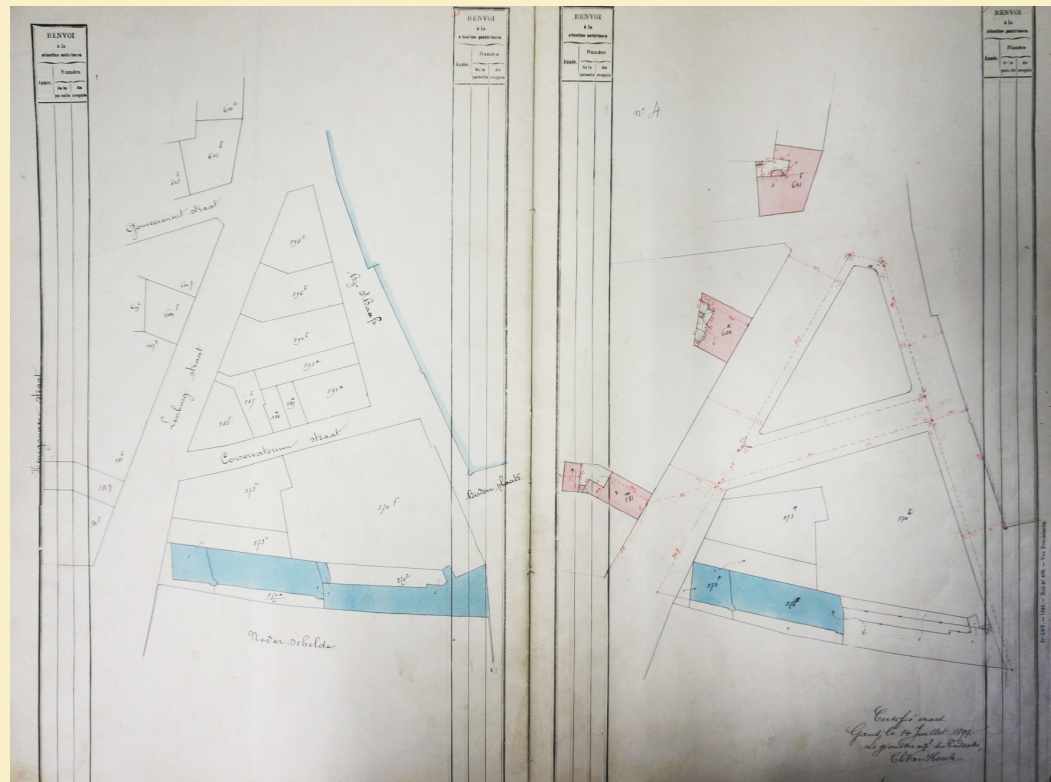
illustratie 132: Uitvergroting snede Nederschedle ter hoogte van het Geeraard Duivelsteen. Tekening Emile Braun, 29-01-1884.

illustratie 134: Aanleg Limburgstraat en 'Place Laurent' met bronzen beeld van Lieven Bauwens door Pieter De Vigne. Ongedateerd, tussen 1885 en 1895. Stadsarchief Gent, SCMS nr. 1475

illustratie 133: (KAG, 207, Gent, sectie C, mutatieschets 1887) De Limburgstraat doorsnijdt het bouwblok.

illustratie 136:
(KAG, mutatieschets
1899). woningen
wijken voor de
aanleg van een
plantsoen. Afbraak
staatsarchief.
Datering bijschrift:
14 juli 1899.

illustratie 137:
Kaart met
aanduiding te 'grond
te verkopen',
oppervlakte
1645,66m².
Ongedateerd. SAG,
AG, L103/38.

illustratie 135:
Vrijzetting
monumentale
gebouwen in
de binnenstad.
SAG, AG,
L-103/16.

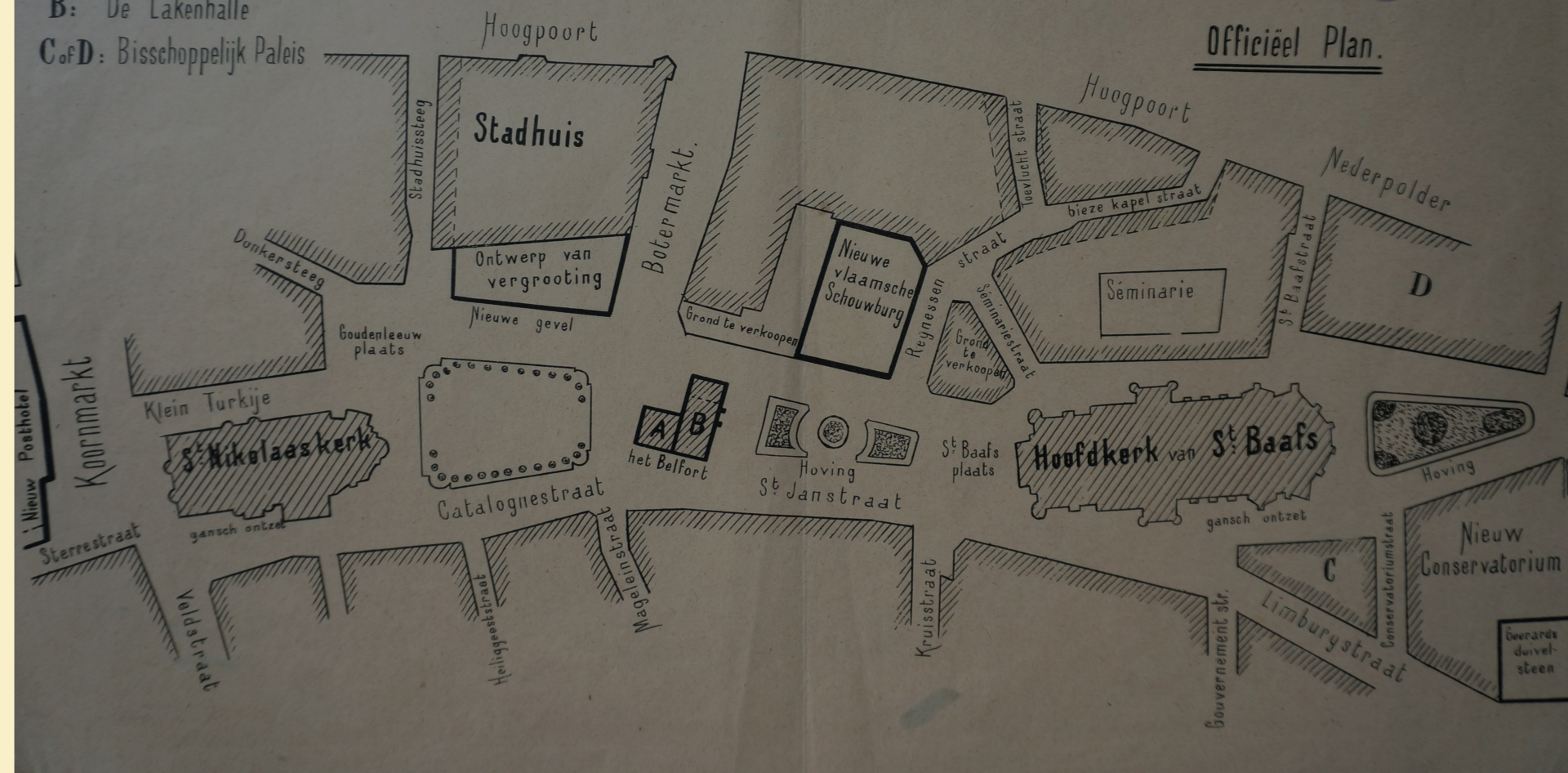
Bijvoegsel der GAZETTE VAN GENT van 24 Mei 1896.

Ontwerp van hervorming van
't middengedeelte
der Stad Gent.

Officiëel Plan.

- A: Het Belfort
- B: De Lakenhalle
- C & D: Bisschoppelijk Paleis

illustratie 138: Limburgstraat gezien vanuit het Duivelsteen voor afbraak bouwblok. Stadsarchief Gent, SCMS 3762

illustratie 140: Stadsarchief Gent, SCMS 3762

illustratie 139: Plantsoen Geeraard de Duivelstraat in 1910.

illustratie 141: Adolphe Pauli (°1820, +1895), opvolger van Louis Roelandt (°1786, +1864). Gedenkplaat hangt in de bibliotheek van de faculteit ingenieurs-wetenschappen en architectuur, Jozef Plateastraat 22 in Gent.

Restauratie Adolphe Pauli, 1882

Volgens literatuurbronnen restaureert stadsarchitect Adolphe Pauli (1820-1895) in 1882 driekwart van de crypte en de plint van de riviervleugel van het Duivelsteen. Zo meldt De Potter dat Pauli het deel in eigendom van de Commissie der Burgerlijke Godshuizen restaureert; het overige was immers eigendom van de staat. Het betreft zowel de crypte als 'het onderste deel van de gevel' (De Potter 1886/4: 522). Volgens Verhaegen is op dat moment alleen de oude donjon in eigendom van de stad en in gebruik als brandweerkazerne. Hij bevestigt tevens hoe: 'Toute cette partie de l'édifice, ainsi que la portion de façade qui y correspond, du côté de l'Escaut, a été remise en état, il y a peu d'années, par l'architecte Pauli, membre de la Commission Royale des Monuments'. (Verhaegen, 1886: 10). De Gentse fotograaf Edmond Sacré fotografeert het Duivelsteen in 1881 en dus kort voor deze restauratiewerken aanvatten (SAG, SCMS, 1462).

illustratie 142: Prentbriefkaarten nieuw Jongensweeshuis, Martelaarslaan 13 Gent, ontworpen door stadsarchitect Adolphe Pauli voltooid in 1873.

illustratie 145:
Overstroming
Reep 1870-71.
SAG, SCMS,
4839.

illustratie 143:
Lithogravure
Lacoste naar
tekening H.V. uit
1872. Graveerder
A. Doms 1891.
SAG, AG,
L-103/33b.

illustratie 144:
Duivelsteen
in 1881, een
jaar voor de
restauratie van
de gevelplint
door architect
Adolphe Pauli,
foto E. Sacré,
SAG, SCMS nr.
1462.

Belgische Staat 1891-2015

illustratie 146:
Stadsarchief
Gent,
fototheek,
negatief
nummer 877.

De Staat, 1891-2015

Restauratie & nieuwbouw door Verhaegen, 1887-1902

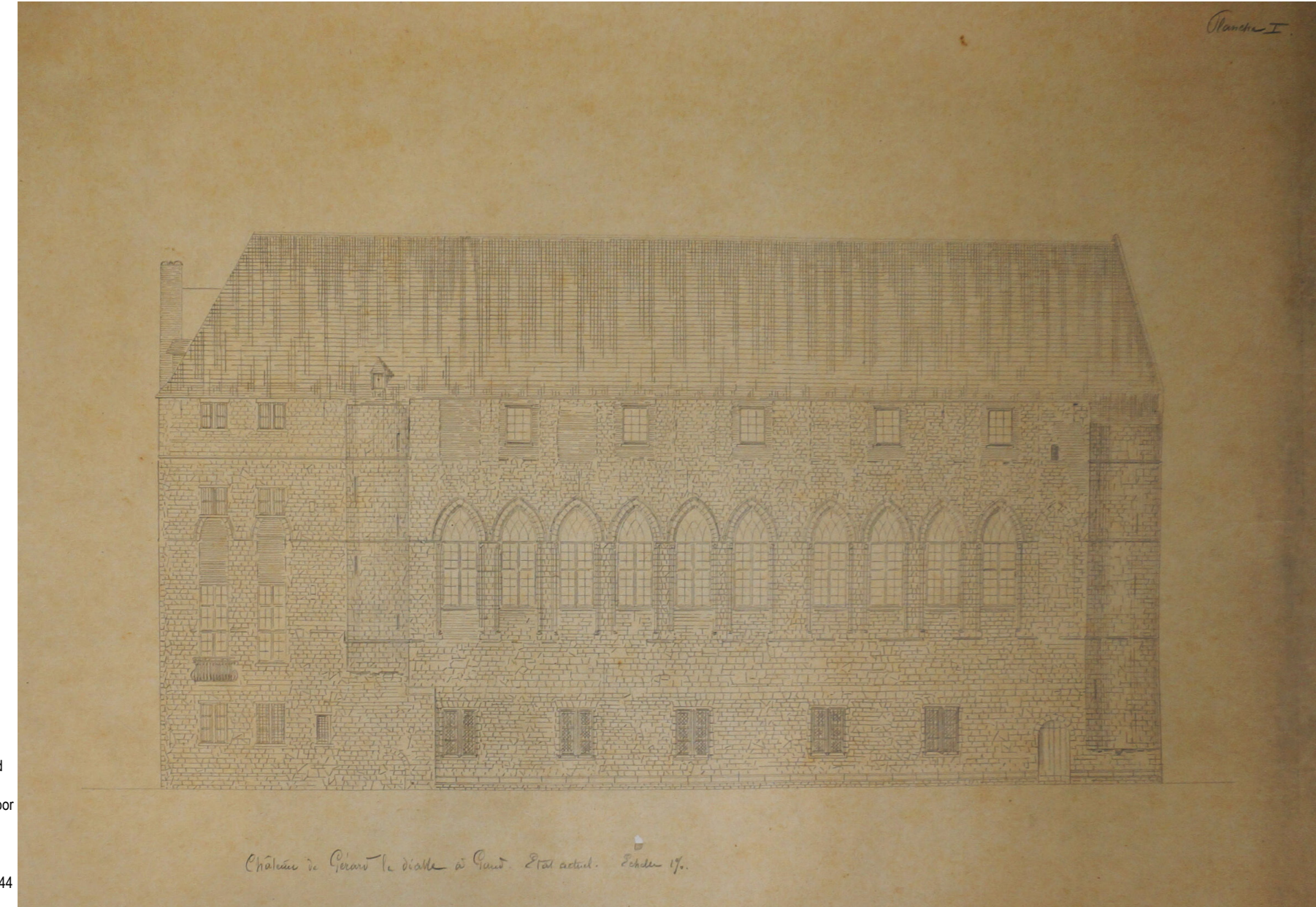
Al in januari 1886 - vier jaar vóór de eigenlijke werken van start gaan - lanceert architect Arthur Verhaegen (1847-1917) in de *Messenger des sciences historiques* zijn restauratievoorstel voor 'Le chateau de Gérard-le-diable a Gand' (Verhaegen 1886:1-17). Bij dit artikel worden zowel de bestaande als gewenste toestand van het Duivelsteen weergegeven. De originelen hiervan - getekend door Verhaegen - worden vandaag bewaard in het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum te Leuven (Kadoc, LV, BE942855 1544 134.5).

Ondanks zijn staat van verval beschouwt Verhaegen het Duivelsteen als één van de meest interessante gebouwen in België uit het begin van de 13de eeuw. Het toont naar zijn mening de unieke combinatie van burgerlijke en militaire architectuur, bewoond en gebouwd door rijke burgers ter bescherming tegen aanslagen. Verhaegen verdiept zich dan ook in de (bouw)geschiedenis van het Duivelsteen en leunt daarbij op de bevindingen van De Potter, Diericx, Sanderus en Duchesne. De crypte beschouwt hij als het interessantste en meest authentieke gedeelte. Tevens interpreteert hij de afbraak van de *staghe* in 1419 (SAG, 400/12, 1419, f°292r) als de sloop - in opdracht van de stad - van een zwaar beschadigde muur met kantelen boven de kroonlijst. Door de stadsanering vormt het Duivelsteen nu de voorgrond van de Sint-Baafskathedraal, maar het uitzicht van dit immense en duistere gebouw vindt Verhaegen onbevredigend. Hoewel velen deze vormeloze massa liever gesloopt zouden zien, bepleit hij de conservatie van het steen én de grote toren, die hij van meet af aan als donjon interpreteert. Hij zal daarbij de restauratie door Pauli en de voorgestelde kaaihoogte respecteren omdat de oude oever niet meer te herstellen is. Het eindresultaat na restauratie van de donjon, torens, ramen en kantelen zal zeer monumentaal ogen en een aanzienlijke verfraaiing betekenen voor de stad Gent. Verhaegen beoogt geen interieurrestauratie, ook niet van de grote toren. Hij veronderstelt dat de stad de toren - in gebruik door de brandweer - aan de staat zal overdragen, om als bijkomende depot- en studieruimte met toegang vanaf de nieuwe Limburgstraat in te richten. Wel wil Verhaegen de toren tot zijn oorspronkelijke verhoudingen teruggebracht zien. Het panoramisch zicht op Gent uit 1534 en de ingrepen door Francquart zijn hem bekend; de 16de-eeuwse prent met zicht op de Reep nog niet (Heins, 1908:244). Verhaegen's

restauratievoorstel beperkt zich voorlopig tot het exterieur en met name de zuidelijke en noordoostelijke gevel, die door de aanleg van de Vlaanderenstraat en de Limburgstraat nu bijzonder in de kijker staan. Twee illustraties bewaard in Archief. Zijn artikel toont echter alleen de noordoostelijke gevel langs de waterkant, voor en na restauratie (Verhaegen 1886:2-3 & 6-7; Kadoc, LV, BE942855 1544 134.5).

Uit de tekst blijkt evenwel hoe Verhaegen in de zuidgevel van de toren een nieuwe toegangsdeur op hoogte van het nieuwe straatniveau wil voorzien. Tegelijkertijd wil hij bijkomende (binnen)deuren inbrengen om alle verdiepingen van de donjon te verbinden met de riviervleugel. Verhaegen wil ook een verdieping toevoegen, waarvan de hoogte ongeveer zou overeenstemmen met het hoogteverschil tussen de twee flanketorens. Voor het torendak van de donjon en de kegeldaken van de traptorens vindt hij inspiratie in het panoramisch zicht op Gent uit 1534. Een hekwerk en een driehoekig plantsoen zal de vreemde uitlijning van de donjon maskeren. Klimop zal een pittoresk effect geven aan de grijze steen.

De kapelarchitectuur van de riviervleugel moet volgens Verhaegen slechts gedeeltelijk gerestaureerd worden. Het oorspronkelijke materiaal bevindt zich immers in goede staat en verzekert de pittoreske uitstraling van het eerbiedwaardige steen. Wel wil hij de aanwezige ramen, die overvloedige licht geven aan deze vleugel tot hun oorspronkelijk formaat vergroot zien, maar met een neogotische invulling. Op basis van bouwsporen vermoedt hij bovendien dat onder de volgens hem verwijderde muur met kantelen nog een reeks kleinere ramen stak. Beide elementen wil Verhaegen dan ook hersteld zien. Voor het herstel van de muur met kantelen kan het kasteel van Laarne tot model dienen. Plaat III welk in het artikel ontbreekt toont naar verluidt de laatste restanten van het enige, bewaarde spitsboograam maar het gaat hier duidelijk om een raamontwerp (KADOC, LV, BE 942855 1544 134.5). Als onderdorpel voor de gereconstrueerde ramen zal de hoogte van de stenen zitbanken in de gotische zaal gelden. Ter hoogte van de kapitelen zal over de hele breedte van de riviergevel een horizontale regel komen. Fijn maaswerk in het timpaan van elk venster zal een oculus vormen. Aan de hand van sporen

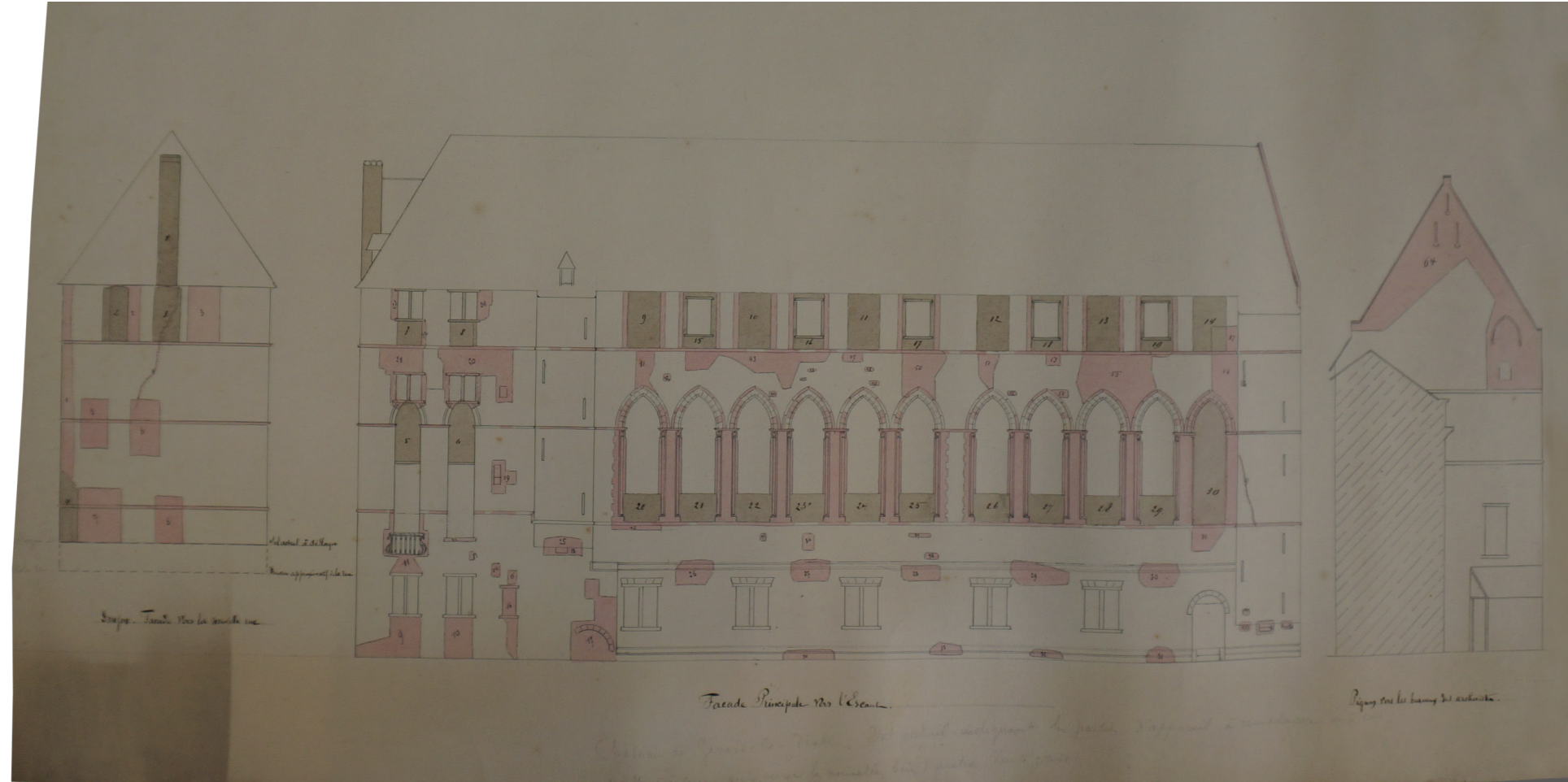
illustratie 148:
 'Plache I,
 chateau de
 Gerard le
 Diable a Gand
 etat actuel'
 opgemaakt door
 Verhaegen.
 Ongedateerd.
 (Kadoc,
 BE942855 1544
 134.5.)

illustratie 149:
 'Plache
 II, facade
 restaurée'
 opgemaakt door
 Verhaegen.
 Ongedateerd
 (Kadoc,
 BE942855 1544
 134.5.)

illustratie 150:
 Uitvoeringstekening
 Verhaegen. Rood 'les parties
 d'appareil à remplacer'
 Grijs 'celles à enlever pour
 percer les nouvelles fenêtres'
 Ongedateerd, +/- 1890.
 Kadoc, BE942855 1544
 134.5.

illustratie 151:
 Gevelrestauratie
 Verhaegen. Het
 kleurverschil in gevelsteen
 en mortel bakent duidelijk
 het oude en nieuwe
 metselwerk af. In rood is
 het nieuwe werk aangeduid.
 SAG, SCMS, 1459.

illustratie 152:
Duivelsteen na
restauratie en
partiele reconstructie.
SAG, SCMS, 1498.

illustratie 153:
Duivelsteen op 24
september 1895 na
restauratie en partiele
reconstructie. SAG,
SCMS, 8048.

in het metselwerk kan volgens Verhaegen ook de breedte van de ramen op de bovenste verdieping bepaald worden. Door het herstel van deze vensters en de afbraak van recente toevoegingen hoopt hij meer licht en lucht in het archief te brengen. Door waterinfiltratie staat de dakspant er echter slecht bij. Met het oog op brandpreventie voorziet Verhaegen een nieuwe, ijzeren dakspant. Daarboven komt een geheel nieuw dak met leien en een nok in steen. De lantaarn op het dak van de riviervleugel interpreteert Verhaegen als de restant van een uitkijktoren. Het brede gevelvlak tussen de zesde en zevende travee zou daarvan getuige zijn. De stelling van collegae oudheidkundigen dat het hier om een klokkentoren gaat, wijst hij van de hand. Meer zelfs voor Verhaegen wordt dit aanleiding om bij de reconstructie van de middenvleugel de oorspronkelijk ontworpen hoektoren (KADOC, LV, BE942855 1544 134.5) centraal in de gevel als traptoren op te trekken (KADOC, LV, BE942855 1544 134.5). De restauratie van het Duivelsteen verloopt gefaseerd volgens vier openbare aanbestedingen.

Aanbesteding gevelrestauratie riviervleugel, 1887

Op 14 april 1890 wordt het uitvoeringsplan van 29 januari 1887 goedgekeurd door de Koninklijke Commissie voor Monumenten; 3 dagen later volgt ook het Ministerie van Landbouw en Openbare Werken (KADOC, LV, BE942855 1544 134.5). Op een grondplan, een dwarsdoorsnede, een oostelijk en noordelijk gevelaanzicht van de bestaande toestand worden de voorziene restauratie-ingrepen weergegeven. Een bijkomende uitvoeringstekening zonder datum geeft in kleur de werken aan de grote toren en de riviervleugel weer. Rood toont 'les parties d'appareil a remplacer', grijs 'celles a enlever pour percer les nouvelles fenêtres'. Verder geven detailtekeningen in potlood de nieuwe gevelbekroning met kantelen, de nieuwe vensters voor de zolder, het gelijkvloers en de kelder en de nieuwe voordeur aan de Limburgstraat weer. Op 14 april 1890 is het constructieplan voor de archiefrekken klaar; op 29 augustus 1891 volgt de detaillering van een schoorsteen die centraal tegen de oostgevel van de riviervleugel komt te staan. (KADOC, LV, BE942855 1544 134.5). Foto's van kort na de restauratie tonen een uitvoering conform deze plannen (SAG, SCMS 1459, z.d. en SCMS 8048, dd. 24.9.1895).

Aanbesteding gevelrestauratie grote toren, 1892

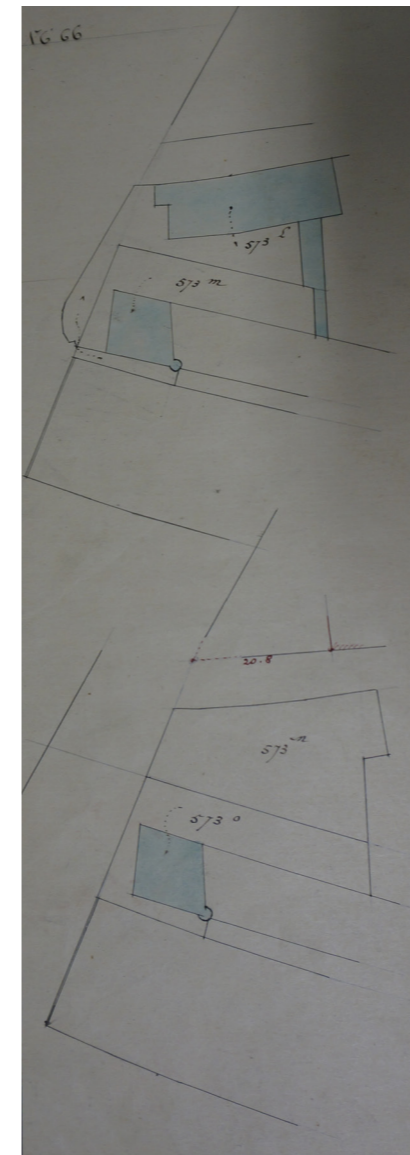
Aansluitend vangt de gevelrestauratie van de grote toren aan volgens grondplannen, aanzichten, langs- en dwarsdoorsneden. Detailtekeningen van de dakconstructie, de dakkapellen, de smeedijzeren bekroning en de uitkragende flankeertoren dateren van februari 1893 (KADOC, Lammens Verhaegen, BE942855 1544 134.5). Ook het bestek bleef bewaard of de '*Devis et cahier des charges relatif à l'entreprise des travaux de reconstruction partielle et de restauration du donjon de l'ancien Chateau de Gerard-le-Diable à Gand*' (KADOC, Lammens Verhaegen, BE942855154473.167).

Aanbesteding interieurrestauratie grote toren, 1894

Van januari tot november 1883 wordt het interieur van de grote toren gerestaureerd. Daartoe zijn de samengestelde balkenlagen met consoles, de kroonlijsten, de troggewelven, de binnendeuren en de schouwmantels van de kelder en de begane grond naargelang de detaillering op ware grootte, op schaal 1/10 of 1/100 uitgetekend (KADOC, LV, BE942855 1544 134.5). De hele restauratie wordt nauwgezet uitgevoerd volgens het bestek of '*Devis et cahier des charges relatif à l'entreprise des travaux d'aménagement et d'achèvement interieur du donjon de l'ancien Chateau de Gerard-le-Diable, à Gand*' (KADOC, LV, BE942855154473.167).

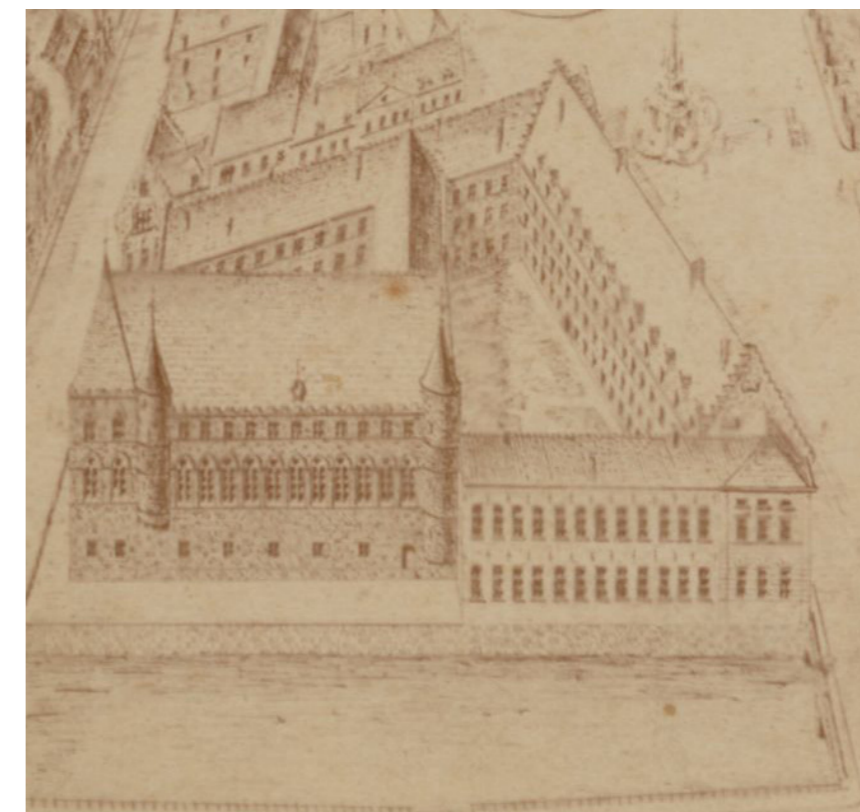
Aanbesteding restauratie crypte, 1897

Op 9 april 1897 bekomt Verhaegen de toestemming om de ontbrekende kruisribgewelven van de crypte te reconstrueren. Het oorspronkelijk volume van de crypte wordt aldus hersteld. Het uitvoeringsplan bevat een grondplan en een doorsnede (KADOC, LV, BE942855 1544 490). Het bestek draagt als titel '*Devis et cahier des charges relatif à l'entreprise des travaux de restauration et d'achèvement de la crypte de l'ancien Chateau de Gerard-le-Diable, à Gand*' (KADOC, LV, BE942855154473.167). Een foto uit december 1897 toont de werf (SAG, SCMS, 1503). Om de ontbrekende gewelven te reconstrueren laat Verhaegen een met puin gevulde ruimte wegbreken. Het tijdschrift *Jadis*, dat handelt over Belgische archeologische en historische vondsten, brengt in 1898 verslag uit over de aan gang zijnde restauratie van de

illustratie 154:
Vogelvlucht
perspectief omgeving
Bisdomplein,
ongedateerd, na
1887, voor 1899,
SAG, SCMS, 5369.

illustratie 155:
Afbraak
stadsveugel
in 1891. KAG,
Gent, sectie C,
opmetingschets
66, 1892.

crypte: 'Les travaux de Gand: Une importante restauration se pratique aussi au Steen de Gérard le Diable. Le déblaiement y avance rapidement. On sait qu'une partie de la voute de la crypte de ce château avait été defoncée, que la crypte avait été partiellement comblée et que sur cet emplacement on avait construit l'ancienne caserne des pompiers. Pendant les déblais on a retrouvé une partie des anciens matériaux et déjà la voûte est presque totalement reconstruite. Dans cette partie de la crypte restaurée existaient des ouvertures de fenêtres fermées au moyen de moellons. Ces baies ont été ouvertes et l'on s'est trouvé dans une petite salle de quelques mètres carrés et remblayée jusqu'au seuil de la baie. Avec la main on pouvait toucher à la voûte. Celle-ci est en moellons, avec les mêmes culs-de-lampe et les mêmes nervures, comme celle de la crypte. On a percé également le mur du fond de cette petite salle; on en a trouvé une seconde et une troisième. Dans la première pièce on lit le mot Prison tracé on rouge. La division de cette salle souterraine en petits compartiments au moyen de murs de refend en briques fait croire avec raison qu'elle avait été appropriée pour des cachots. Ce qui est remarquable encore c'est que les découvertes effectuées semblent autoriser la supposition que ce qu'on est convenu d'appeler aujourd'hui la crypte aurait bien pu être le rez-de-chaussée primitif de l'édifice, Il est certain que quand les entrées seront ouvertes du côté du conservatoire on entrera à peu près de plein pied dans les cryptes. Il faut donc croire qu'elles étaient jadis au niveau du sol. Peut-être les déblais réservent-ils encore d'autres surprises. Souhaitons-le.' (Jadis, 1898/14).

Tijdens deze gewelfrestauratie ontpopt zich de vraag of de crypte niet de primitieve begane grond van het gebouw kan zijn? Aanleiding is de blootlegging van een zogenoemde Romeinse muur met ondergrondse schietgaten tijdens de aanleg van de Limburgstraat. Zo schrijft Het Volksbelang op 6 oktober 1900: 'Schietgaten onder de grond - Onlangs besproken wij terloops de ontdekking van eenen Romeinschen muur aan het Geeraardduivelsteen, met schietgaten onder het tegenwoordigen peil der aanpalende Vlaanderenstraat. Hetzelfde verschijnsel doet zich ook voor in het Gravenkasteel. Daar ziet men in de muren van de tegenwoordige krochten van de slottoren eene reeks schietgaten onder het peil van den hedendaagschen grond. In beide gevallen is dit natuurlijk het bewijs, dat de tegenwoordige oppervlakte van de bodem veel hoger ligt dan toen die muren met schietgaten werden gebouwd; (...) In het geval van het

Geeraardduivelsteen schijnt men de zaak anders te moeten opvatten. Daar geeft natuurlijk de muur met schietgaten ook het peil van den vroegeren bodem aan; maar daar schijnt de verhoging van den openbare weg trapsgewijze in de loop der eeuwen geschied te zijn.' (SAG, SCMS doos GDS, Het Volksbelang, 6.10.1900). De idee vindt al snel aanhang onder historici; het zet Verhaegen ook aan om tijdens de reconstructie van de middenvleugel in 1900 het hele maaiveld rond het gebouw af te graven tot op het kelderniveau.

Sinds 1895 voorziet de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent alle belangrijke historische gebouwen van een herdenkingsteken. Ook het Duivelsteen krijgt in 1898 een bronzen herdenkingsplaket naar ontwerp van Armand Heins.

Aanbesteding middenvleugel & administratief centrum, 1900

De uitbreiding van het Rijksarchief zal in totaal vier jaar in beslag nemen. Pas na twee voorontwerpen en een definitief ontwerp volgt de aanbesteding.

Op 17 september 1897 wordt een eerste voorontwerp gepresenteerd voor het herstel van het oorspronkelijk bouwvolume boven de crypte (KADOC, LV, BE942855 1544 134.5). Verhaegen stelt hierin voor om de grote toren zijn historische breedte terug te geven en de middenvleugel met inbegrip van zijn flanketorens te reconstrueren. Schuin hier tegenover - maar diagonaal anders georiënteerd dan de voormalige stads vleugel - brengt hij een nieuw administratief centrum in. De grondplannen, gevelaanzichten en dwarsdoorsneden tonen een vrijstaand geheel. Dit voorstel impliceert de sloop van de aangrenzende kloostervleugel langs de kade (KAG, Sectie C, mutatieschets 1899/4). Het ontwerp respecteert de historische toegang in de westgevel. Een keermuur op een meter van de gevel laat toe om de kelder muur vrij te zetten en ook deze van ramen te voorzien. Een verdiept pad - overwelfd door een 'gallerie' - leidt naar het administratief centrum, waarin de burelen en de openbare leeszaal van het rijksarchief worden ondergebracht.

Met behulp van voorzettekeningen wordt een alternatieve gevel voor het administratief centrum gepresenteerd. Het voorstel leidt tot een tweede voorontwerp op datum van 21 mei 1898. Op 11 juni 1898 wordt het goedgekeurd door de minister. In dit tweede voorontwerp brengt Verhaegen een verdiepte

illustratie 158: Kantelen op het Geeraard de Duivelsteen.

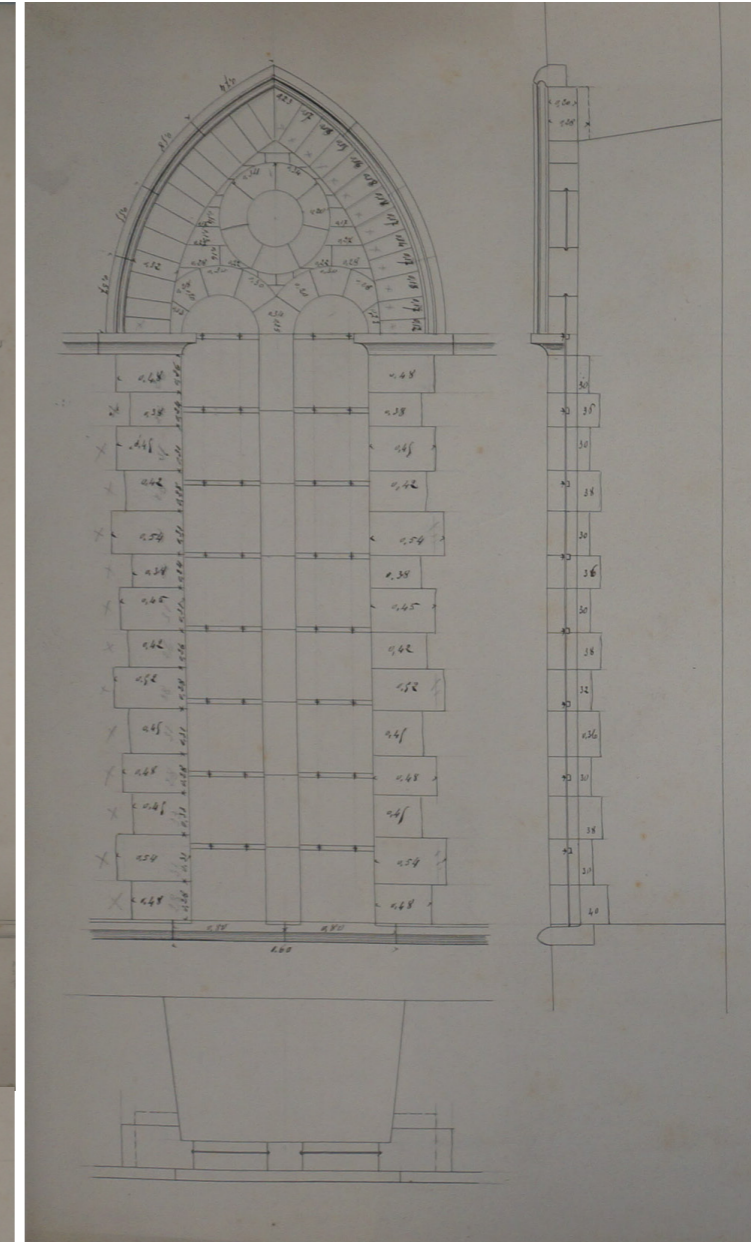
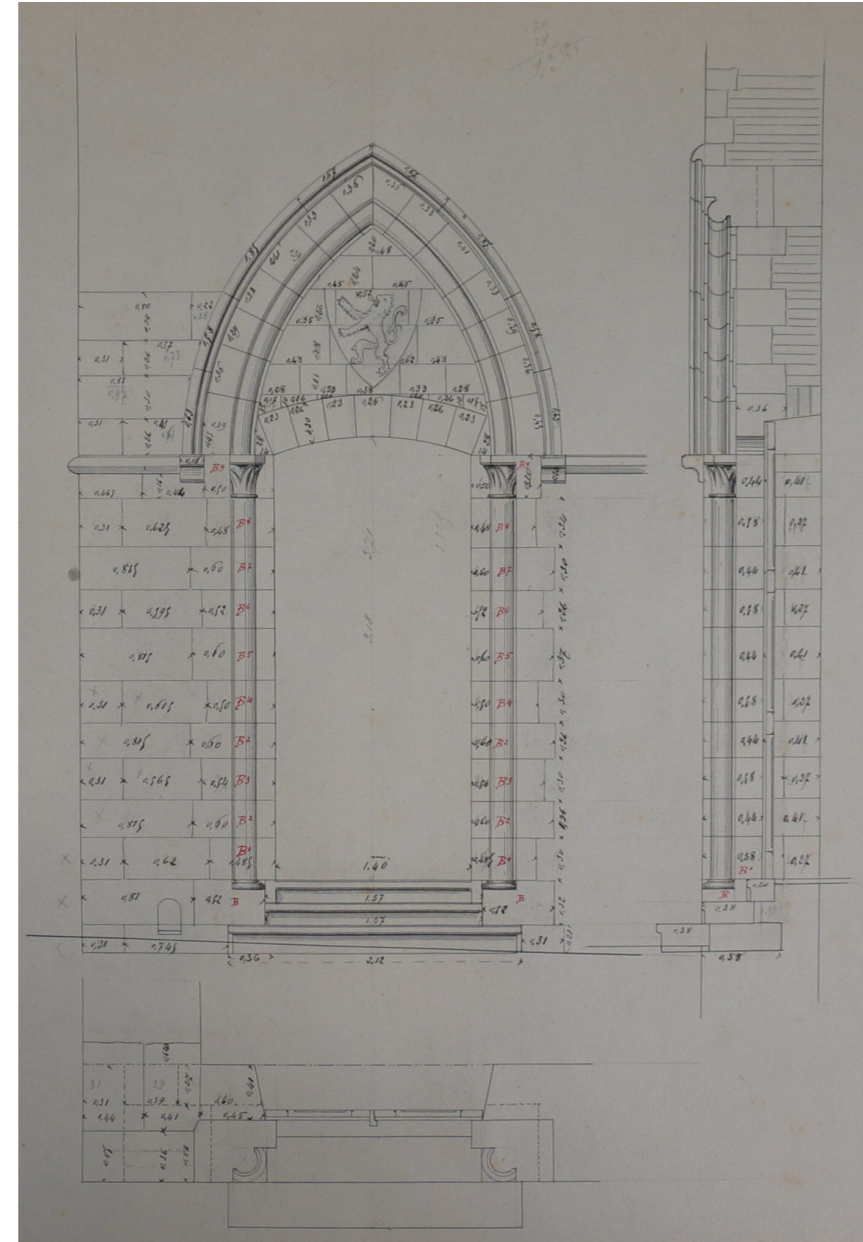

illustratie 156: De kantelen van het kasteel van Laarne dienden als voorbeeld.

illustratie 157: Ontwerpplan kantelen en verdiepingvensters Verhaegen. Schelle 4%
Ongedateerd. Archief Kadoc Leuven, BE942855 1544 134.5.

illustratie 159:
Ontwerpplan
incomdeur
Limburgstraat
Verhaegen.
Ongedateerd. Kadoc,
BE942855 1544
134.5.

illustratie 160:
Ontwerpplan
vensters 'grote
zaal' Verhaegen.
17 oktober
1890. Kadoc,
BE942855 1544
134.5.

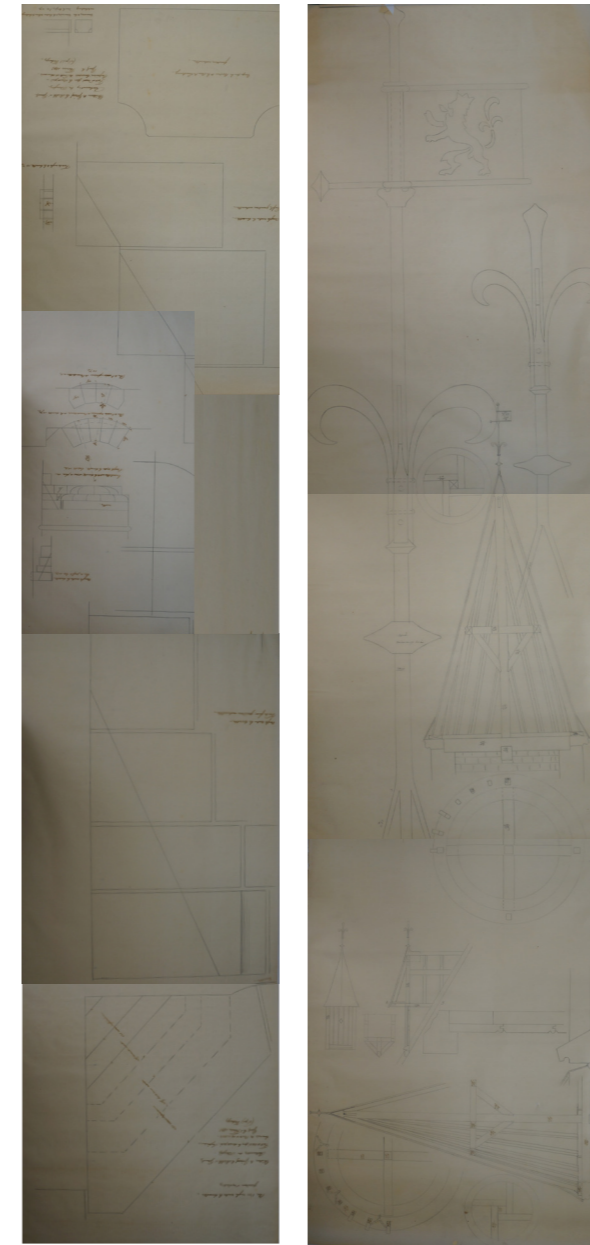
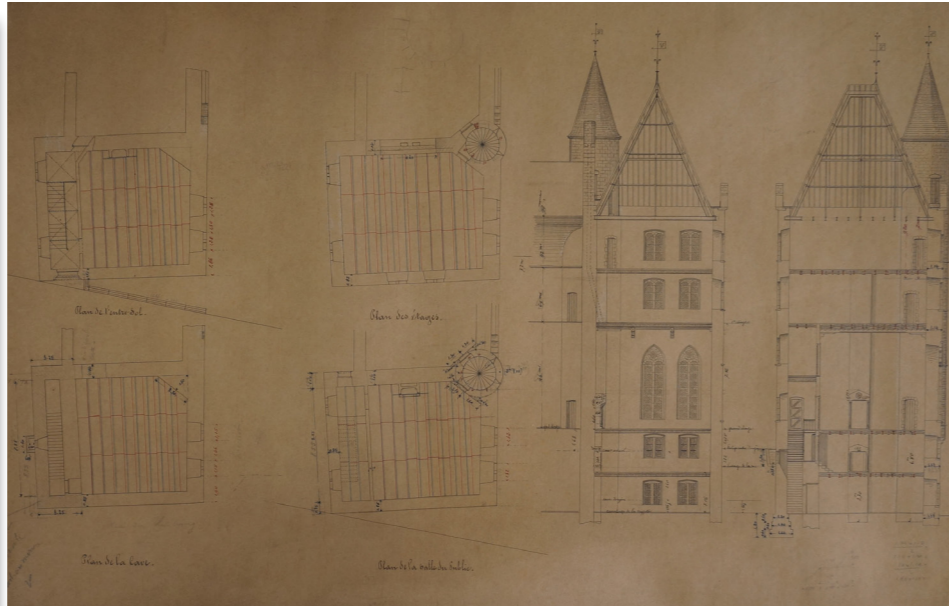
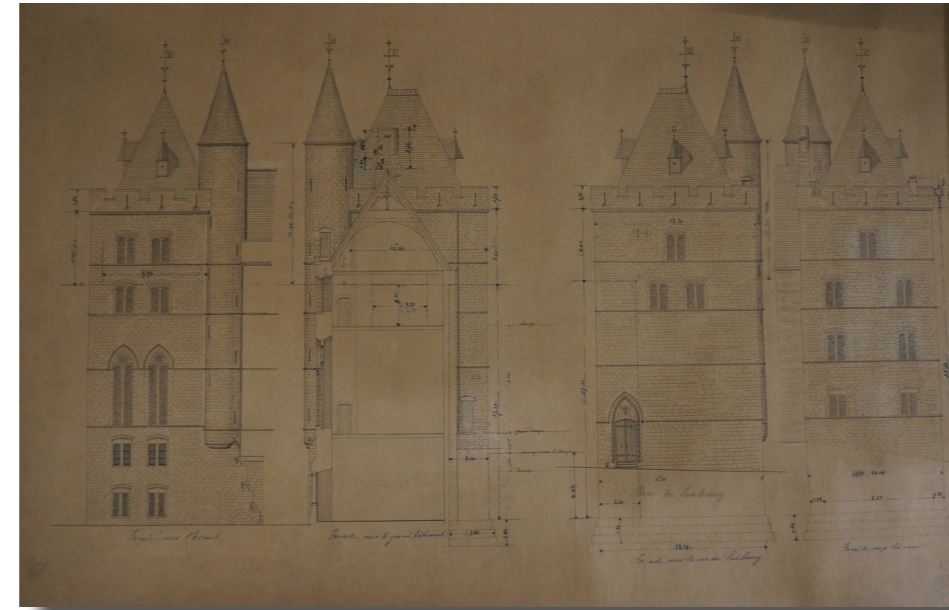
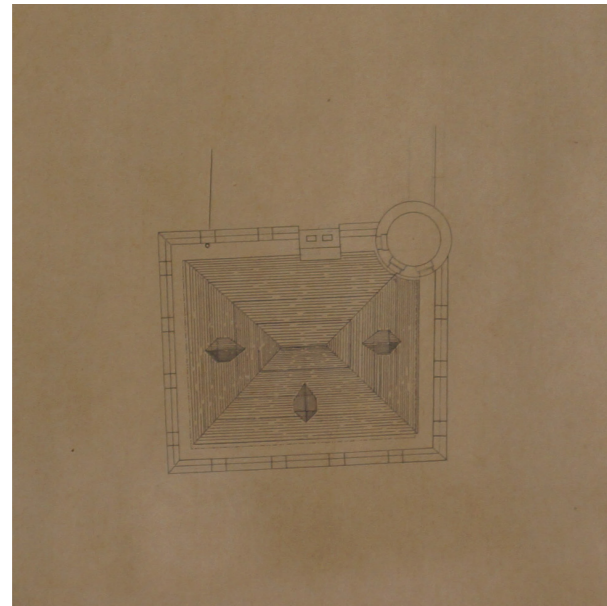
illustratie 161:
Ontwerpplan
vensters 'grote
zaal' Verhaegen.
ongedateerd,
+/- april 1890?
Kadoc, BE942855
1544134.5.

restauratie Grote toren, 1893

illustratie 163:
Gevelaanzichten,
langs- en
dwarsdoorsneden
en grondplannen.
Verhaegen,
ongedateerd. Kadoc,
BE942855 1544
134.5.

illustratie 162:
Ontwerpplan toren
met detaillering van de
uitkraging en de trap,
detail eindborduur van de
Limburgstraat. Verhaegen
februari 1893. Archief
Kadoc Leuven, BE942855
1544 134.5.

illustratie 164:
Ontwerpplan
dakkapellen,
kapconstructie toren
en details smeedwerk
torenbekroningen
Verhaegen ongedateerd.
Archief Kadoc Leuven,
BE942855 1544 134.5.

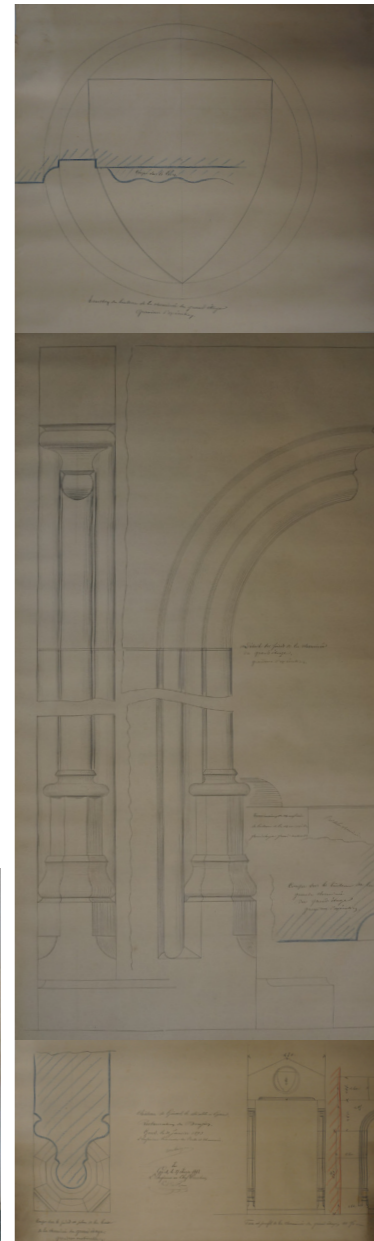
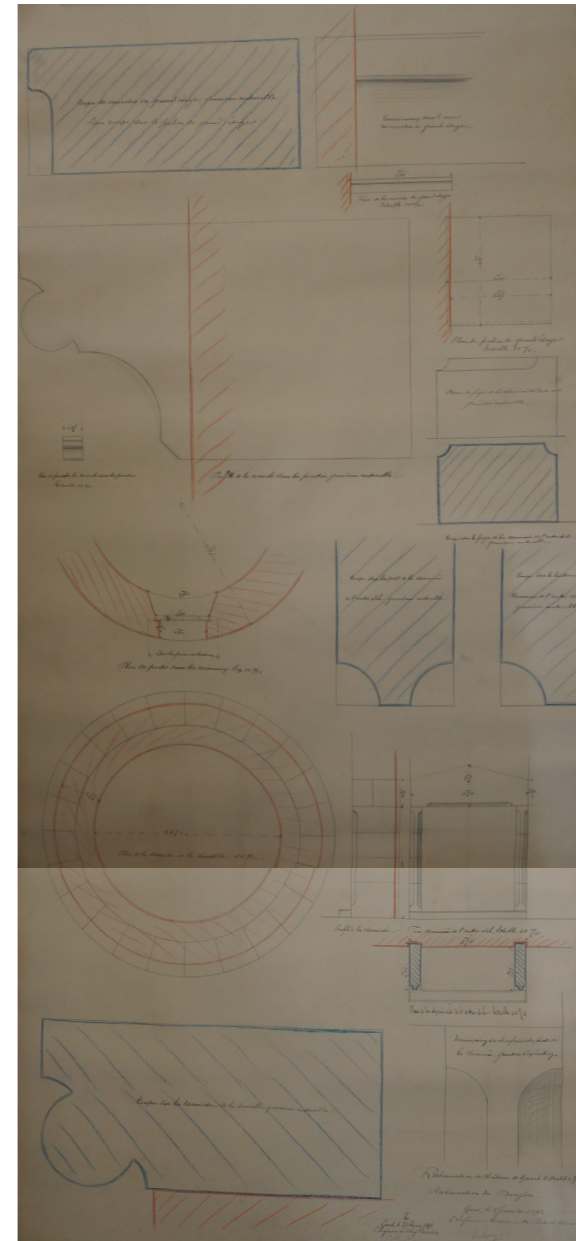
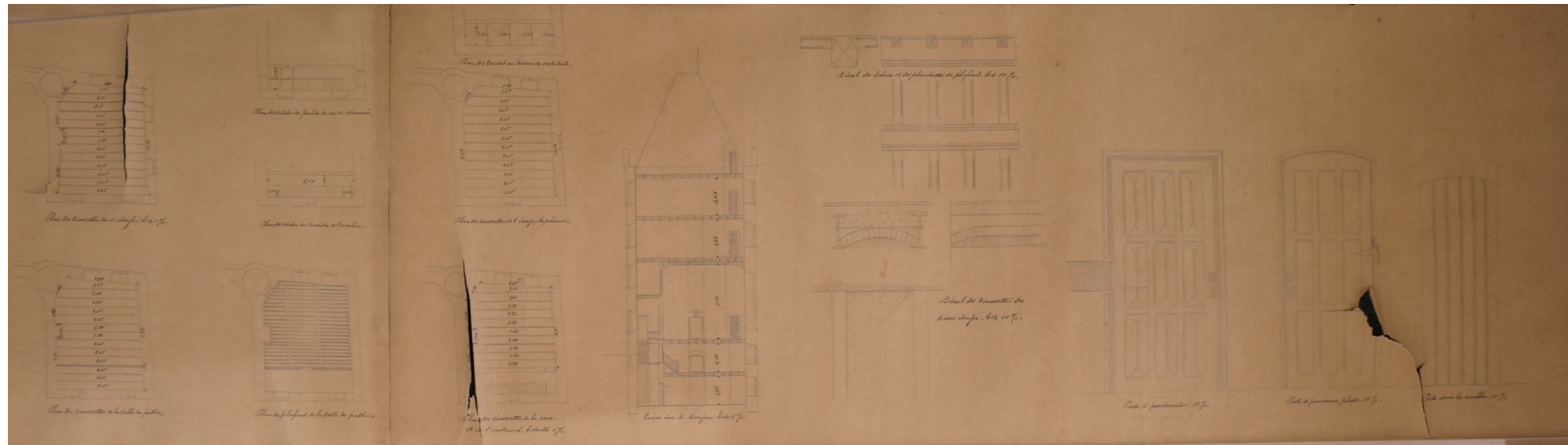
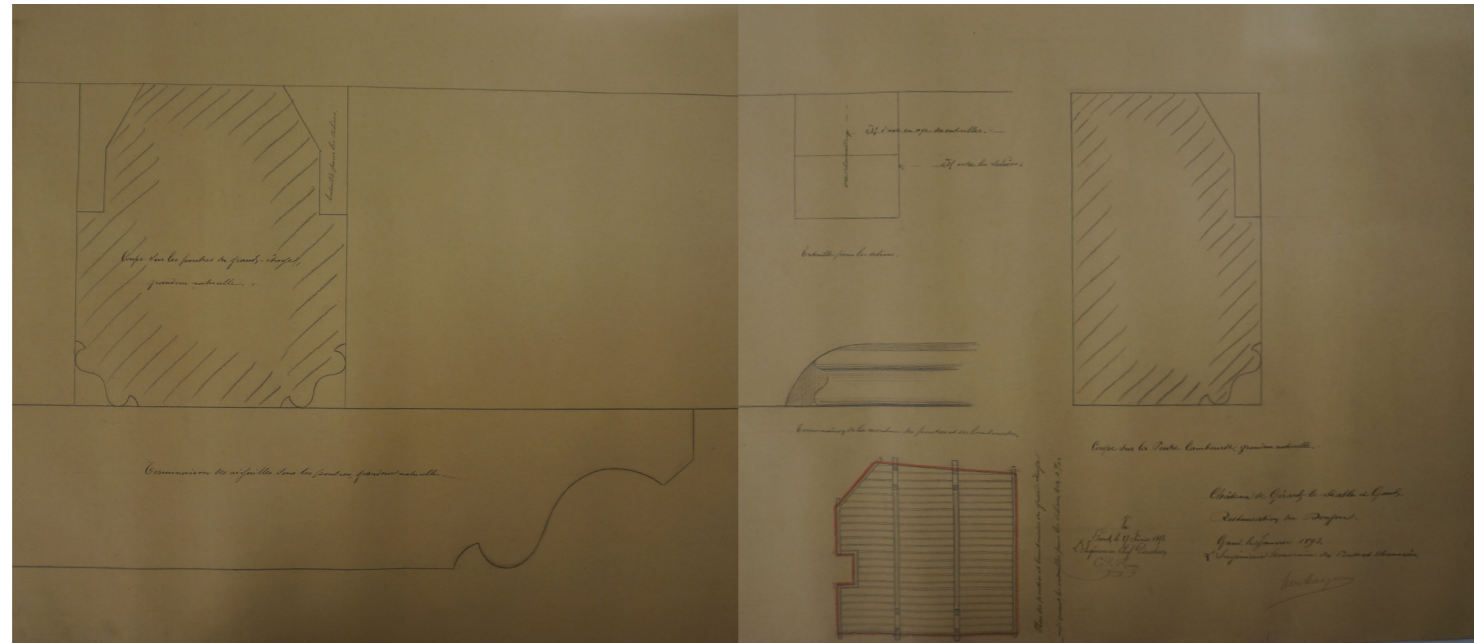

tuin in, waarvan het maaiveld drie treden boven de vloer van de crypte ligt. Rondom het hele gebouw wordt het maaiveld afgegraven tot op het niveau van de kaai. Zo kunnen nu ook in de noordmuur van crypte vensters worden geplaatst.

Op 31 maart 1899 wordt het definitieve ontwerpplan goedgekeurd. Een jaar later op 29 maart 1900 wordt het door de minister bekrachtigd. Heins heeft dan al een perspectieftekening van het geheel klaar (SAG, AG, L/103/37b). Het administratief centrum wordt naar de noordgrens van het perceel verplaatst, waardoor een L-vormig gebouw de tuin omsluit en de gereconstrueerde middenvleugel ook meer in beeld komt. Een centrale toren vervangt een hoekflankeertoren. Hoewel Verhaegen tussen de midden- en riviervleugel een nieuwe muur voorzag, blijft de 15de-eeuwse gevel van Hiëronymieten behouden. Aan de basis ligt de ontdekking van de muurschildering met de apostelfiguren. Drie daarvan, H. Johannes de Evangelist, H. Mattheus en H. Petrus, worden tijdens de restauratie in 1891 gekopieerd door Leon Bressers (Gent STAM objectnr. 661, 795 en 4085). Een foto genomen tijdens de reconversie tot Rijksarchief in 1902, brengt de drie apostelen in beeld (SAG, SCMS 1490). Kort na deze opname wordt het pleisterwerk verwijderd waardoor de schildering op de westelijke muur met de H. Petrus verloren gaat. Maar verstopt achter de archiefrekken zullen de twee overige apostels overleven. Na 1902 neemt Camille Tulpinck twee apostelfiguren over in aquarel (Brussel, KMKG). Doorsneden geven aan dat Verhaegen al in 1901 de middenvleugel van dakvlakvensters voorziet (KADOC, LV, BE942855 1544 134.5). Stadsingenieur G. van Houte voorziet in de stabiliteitsstudie daartoe (VDC 1901 01 08).

De bouwwerken verlopen volgens het bestek of '*Cahier des charges objet de l'entreprise a pour objet l'exécution des travaux d'agrandissement du dépôt des archives de l'Etat a Gand, ainsi que les travaux de construction d'un bâtiment pour les archivistes et de restauration complète de la crypte du chateau de Gérard-le-Diable*' (KADOC, Lammens Verhaegen, BE942855154473.167). Als de metsers de derde bouwlaag klaar hebben, worden werffoto's genomen (SAG, SCMS, 1469). De verbreding van de grote toren, de reconstructie van de middenvleugel en de bouw van het administratief centrum worden in 1902 geregistreerd ten kadaster (KAG, Sectie C, mutatieschets 1902/3).

Tijdens de reconstructie van de middenvleugel en de bouw van het administratief centrum wordt rond de verdiepte tuin een smeedijzeren balustrade voorzien. Ter vervanging van de stenen leuning op de Limburgbrug naar ontwerp van Emiel Braun uit 1884 tekent Verhaegen op 24 december 1901 een smeedijzeren brugleuning, om alzo een geheel te vormen met de balustrade rond de verdiepte tuin (KADOC, LV, BE942855 1544 134.5).

illustratie 170: Ontwerpplan deuren zaalbouw. Verhaegen 2 november 1893. Kadoc, BE942855 1544 134.5.

illustratie 167: Ontwerpplan samengestelde balkenlaag van de 'grande etage', details consoles, sleutelstukken en moerbalken. Verhaegen 21 januari 1893. Kadoc, BE942855 1544 134.5.

illustratie 169: Constructieplan voor donjon, details samengestelde balkenlaag, troggewelven en deuren. Verhaegen, ongedateerd. Kadoc, BE942855 1544 134.5.

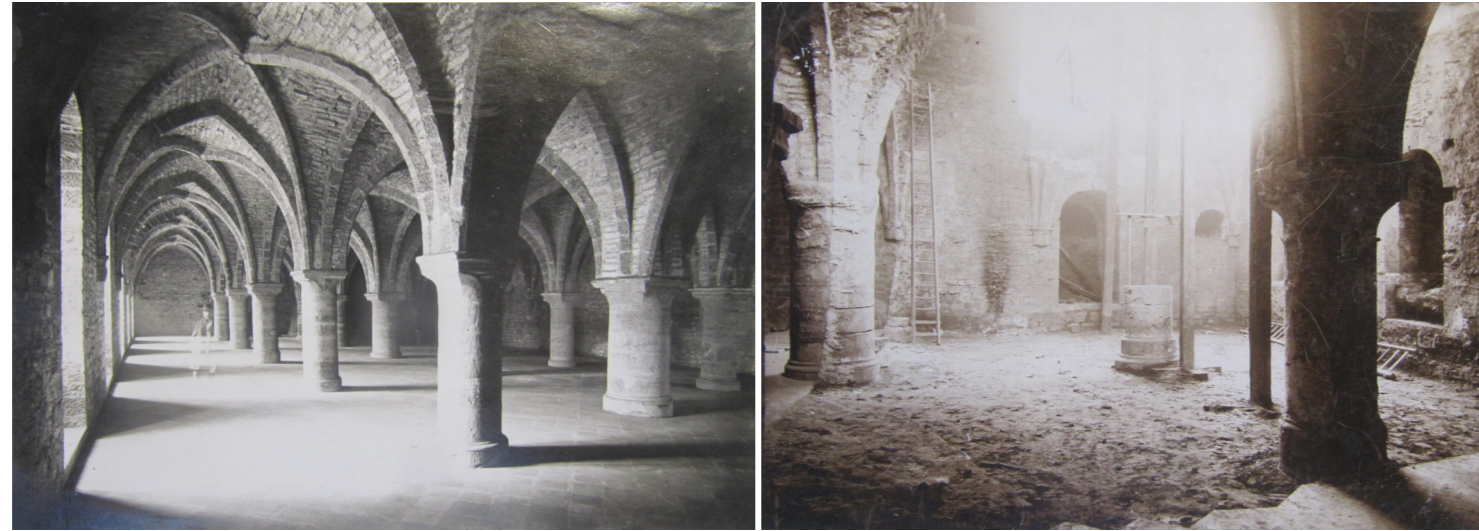
illustratie 168: Ontwerpplan rookkanaal donjon, Verhaegen 21 januari 1893. Kadoc, BE942855 1544 134.5.

illustratie 166: Ontwerpplan schouwmantel 'de l'entresol' van de donjon, details consoles, corniches en toren. Verhaegen 21 januari 1893. Kadoc, BE942855 1544 134.5.

illustratie 165: Ontwerpplan schouwmantel met schild 'du grand etage' van de donjon, Verhaegen 21 januari 1893. Kadoc, BE942855 1544 134.5.

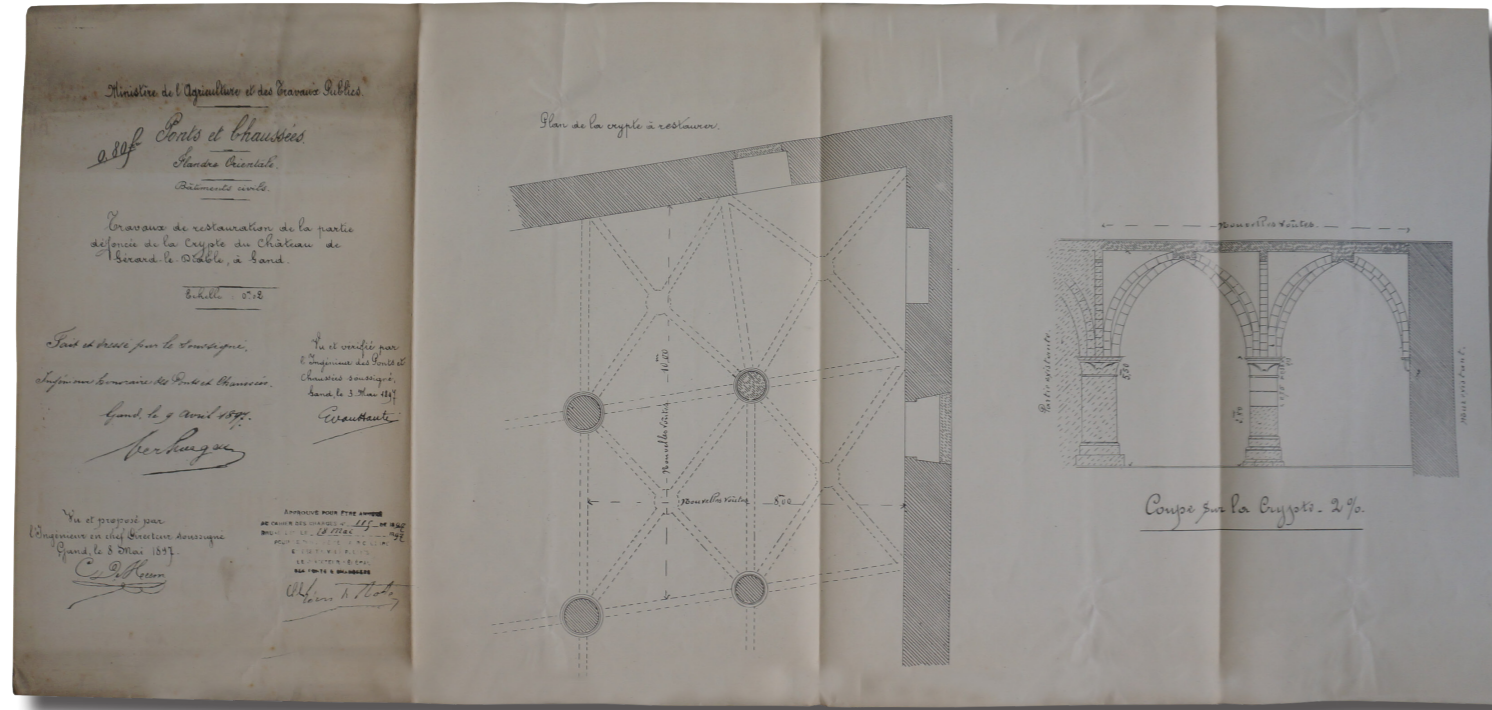
restauratie crypte, 1897

illustratie 172: Foto tijdens de restauratie van de crypte, december 1897. SAG, SCMS, 1502.

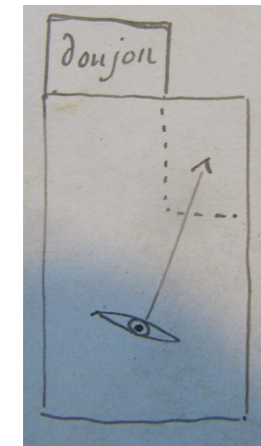

illustratie 173: Crypte voor de restauratie met tegelvloer en interne indeling. Zicht naar donjon, ongedateerd, voor december 1897. SAG, SCMS, 1503.

illustratie 171: Restauratieplan crypte Verhaegen, 9 april 1897, Kadoc BE942855 1544 490.

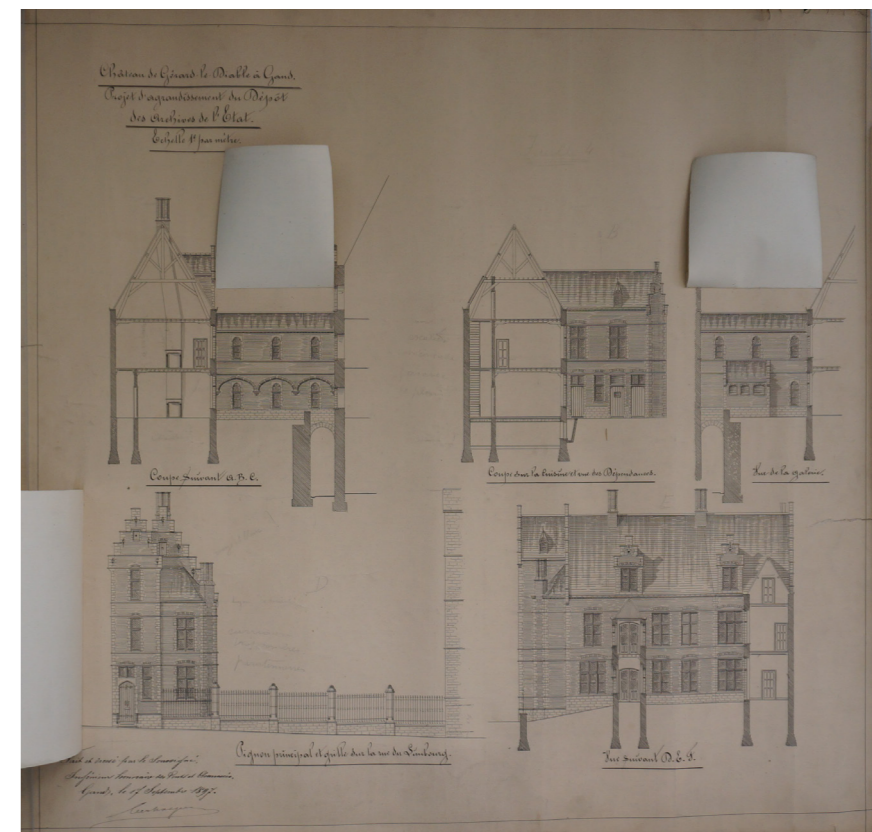
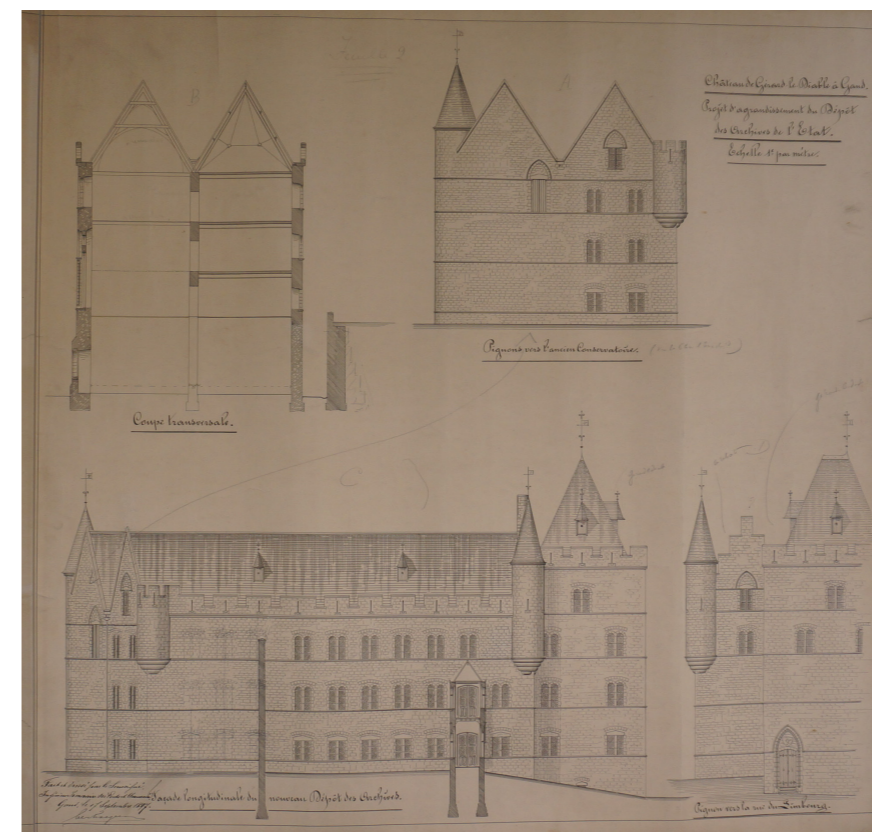
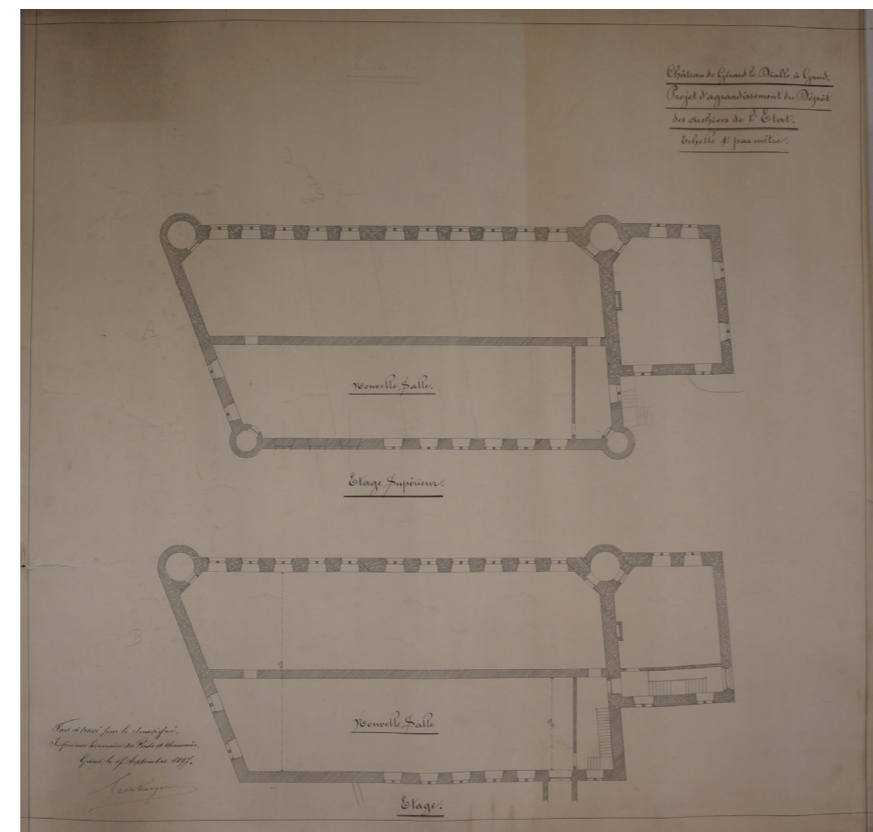
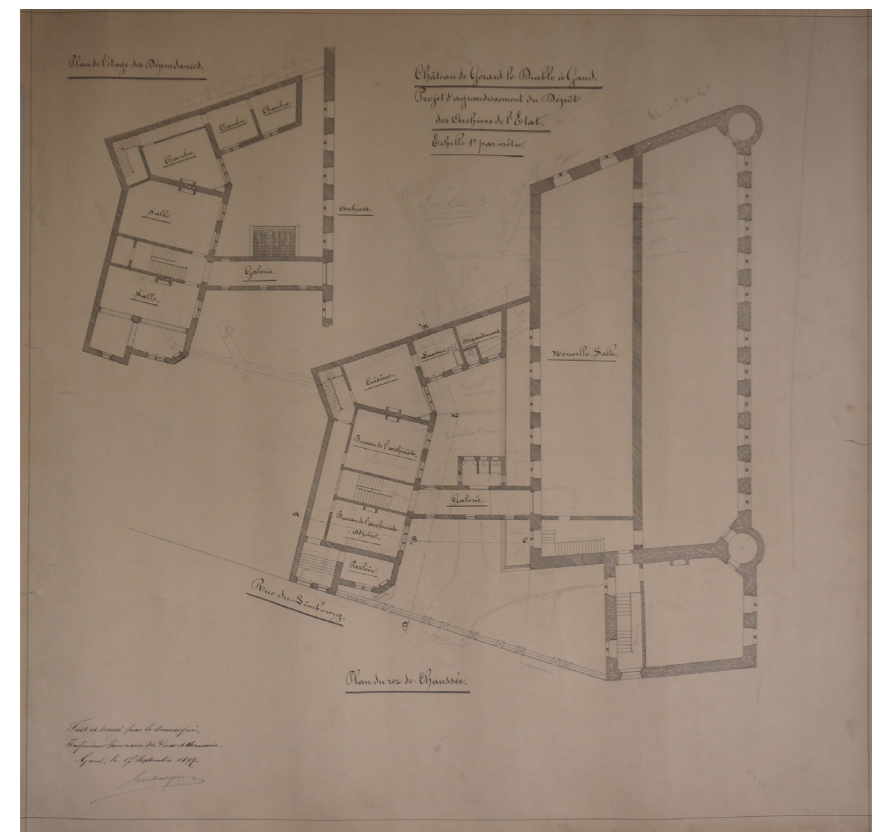

illustratie 174: Crypte na restauratie op 25 augustus 1898. SAG, SCMS, 8052.

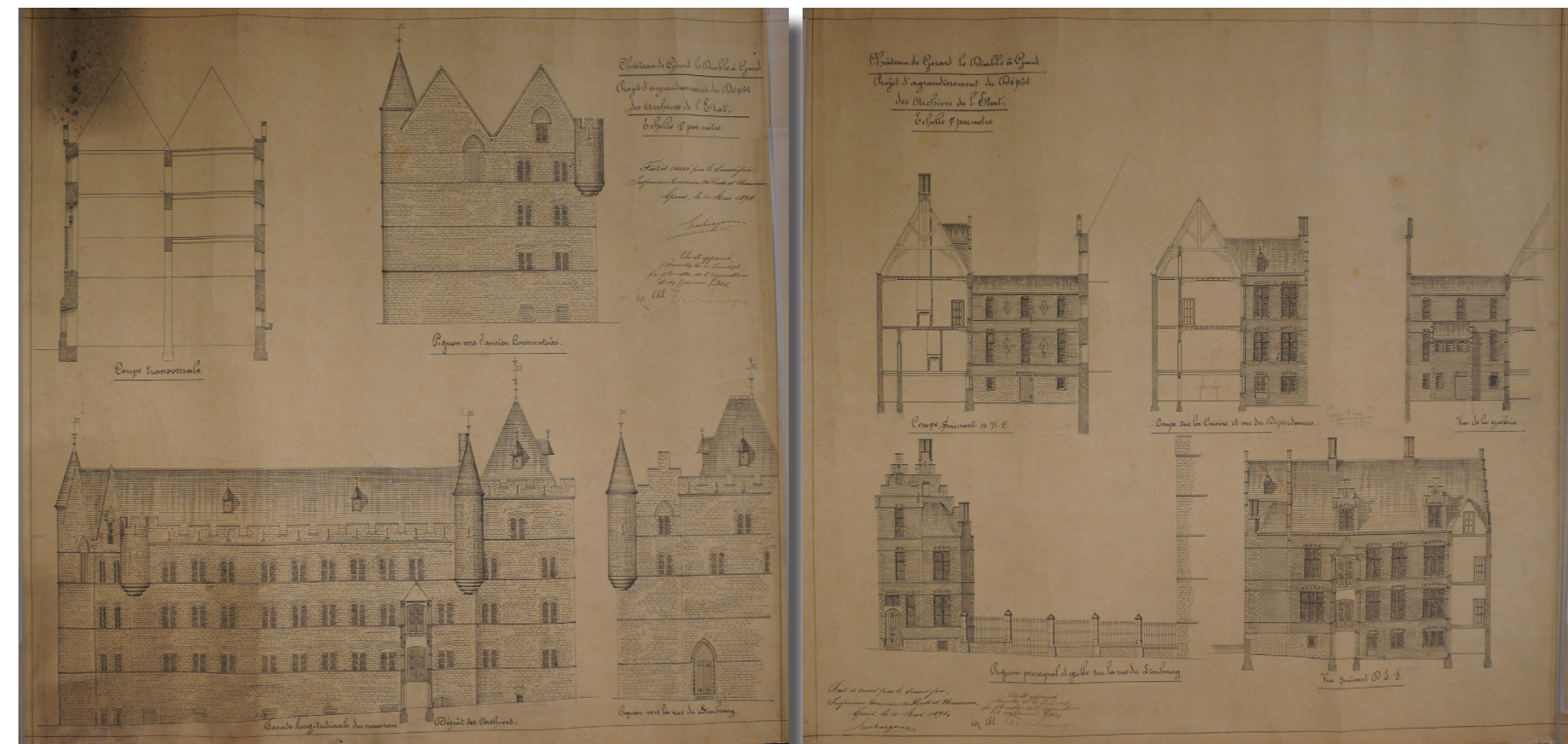
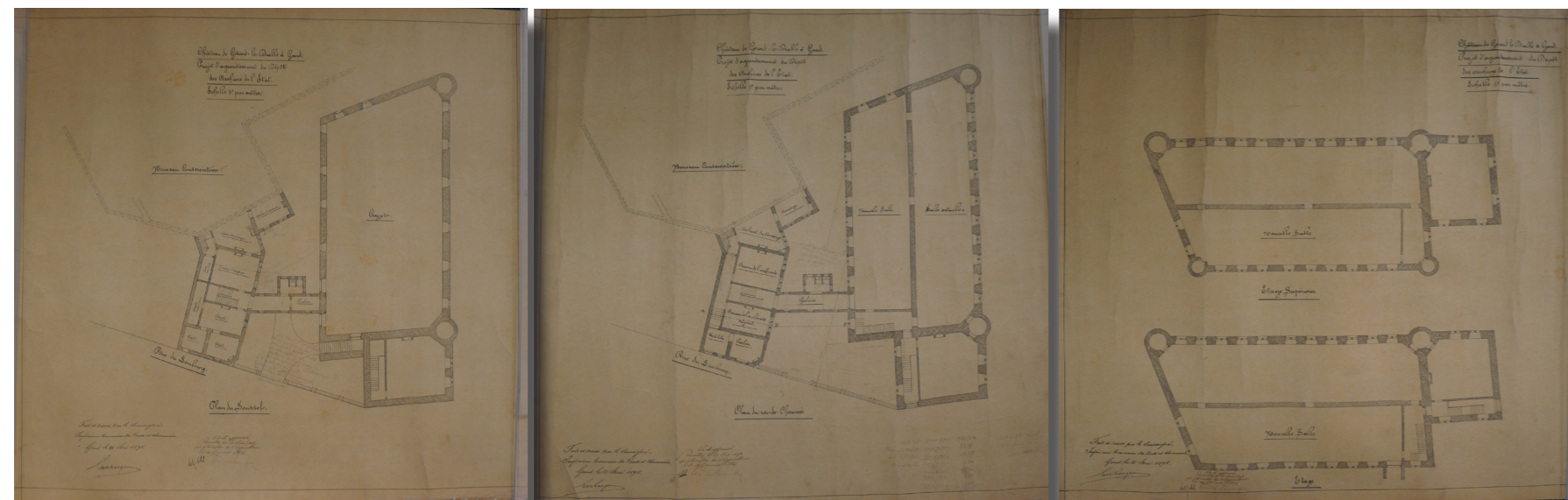
Eerste voorontwerp ter vergroting van het archief,
1897

illustratie 175:
Schetsontwerp 'Project
d'agrandissement du
Dépot des archives
de l'Etat' opgemaakt
door Verhaegen op
17 september 1897.
Kadoc, BE942855 1544
134.5.

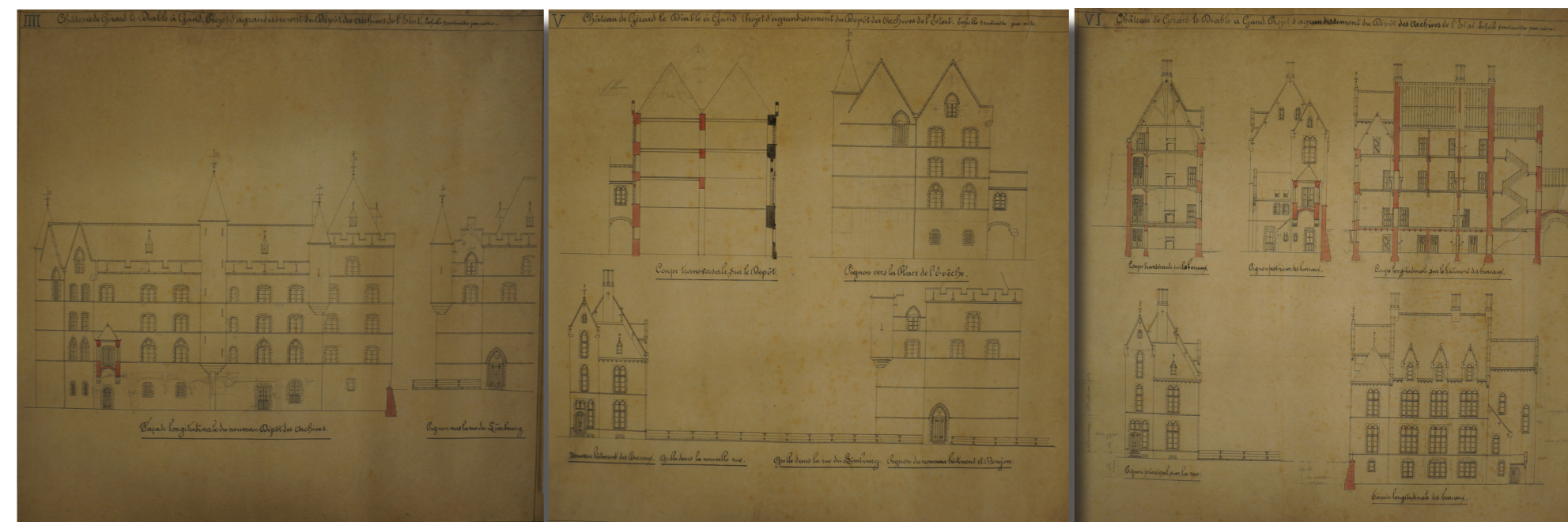
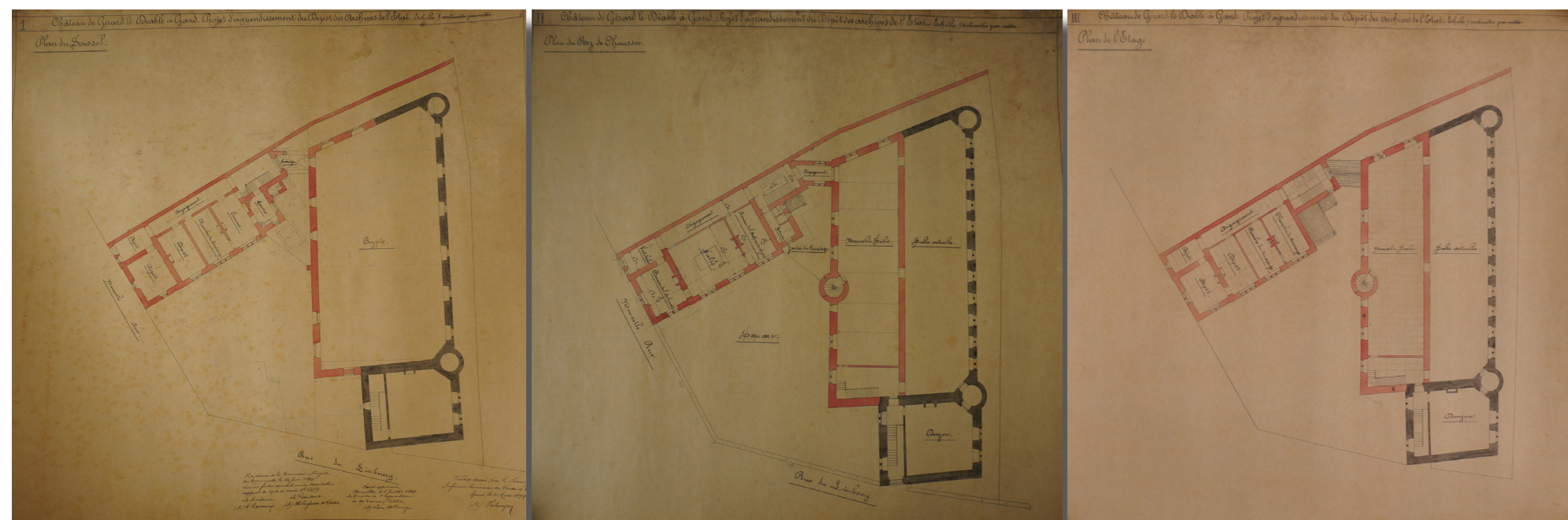
Tweede voorontwerp ter vergroting van het archief,
1898

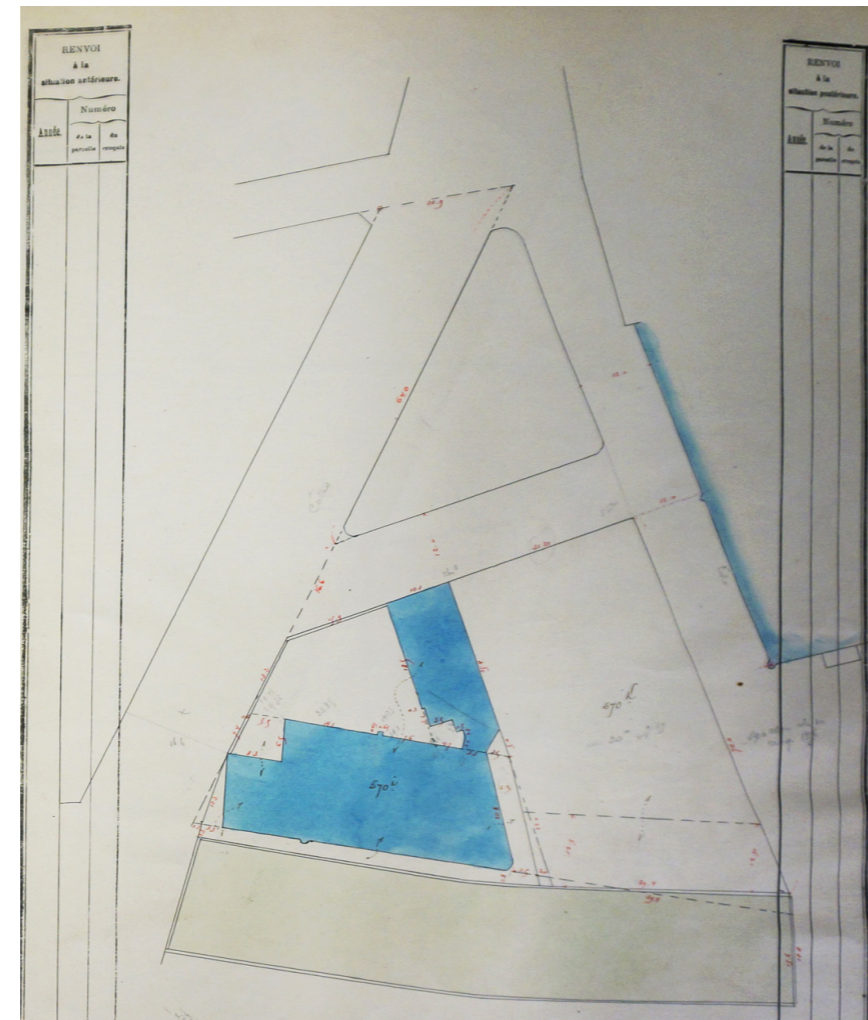
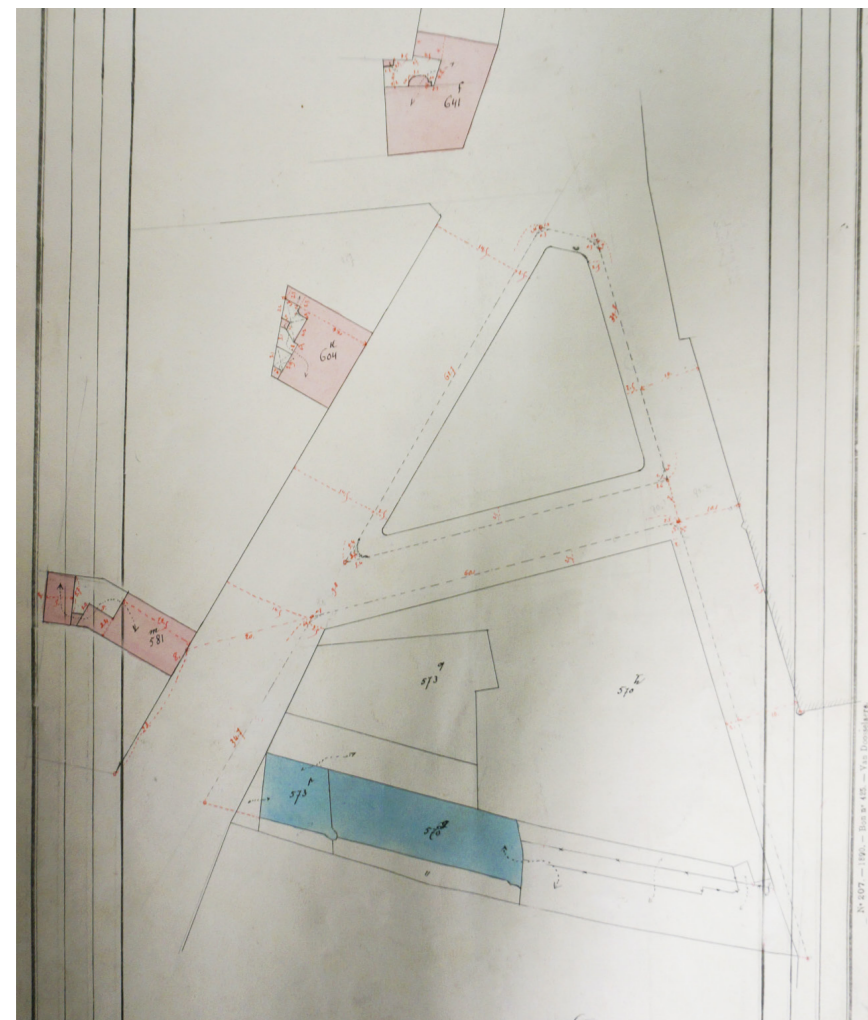
illustratie 176: Voorontwerp
'Project d'agrandissement du
Dépot des archives de l'Etat'
opgemaakt door Verhaegen
op 21 mei 1898, Ministeriële
goedkeuring op 11 juni 1898.
Kadoc, BE942855 1544
134.5.

Definitief ontwerp tot vergroting archief, 1899

illustratie 177: Voorontwerp 'Project d'agrandissement du Dépôt des archives de l'Etat' opgemaakt door Verhaegen op 31 maart 1899, gezien door l'ingenieur en chef directeur De Heem op 29 december 1899, goedgekeurd door l'ingenieur des ponts et chaussées sousigné op 15 december 1899, door het Ministerie op 29 maart 1900. Kadoc, BE942855 1544 134.5.

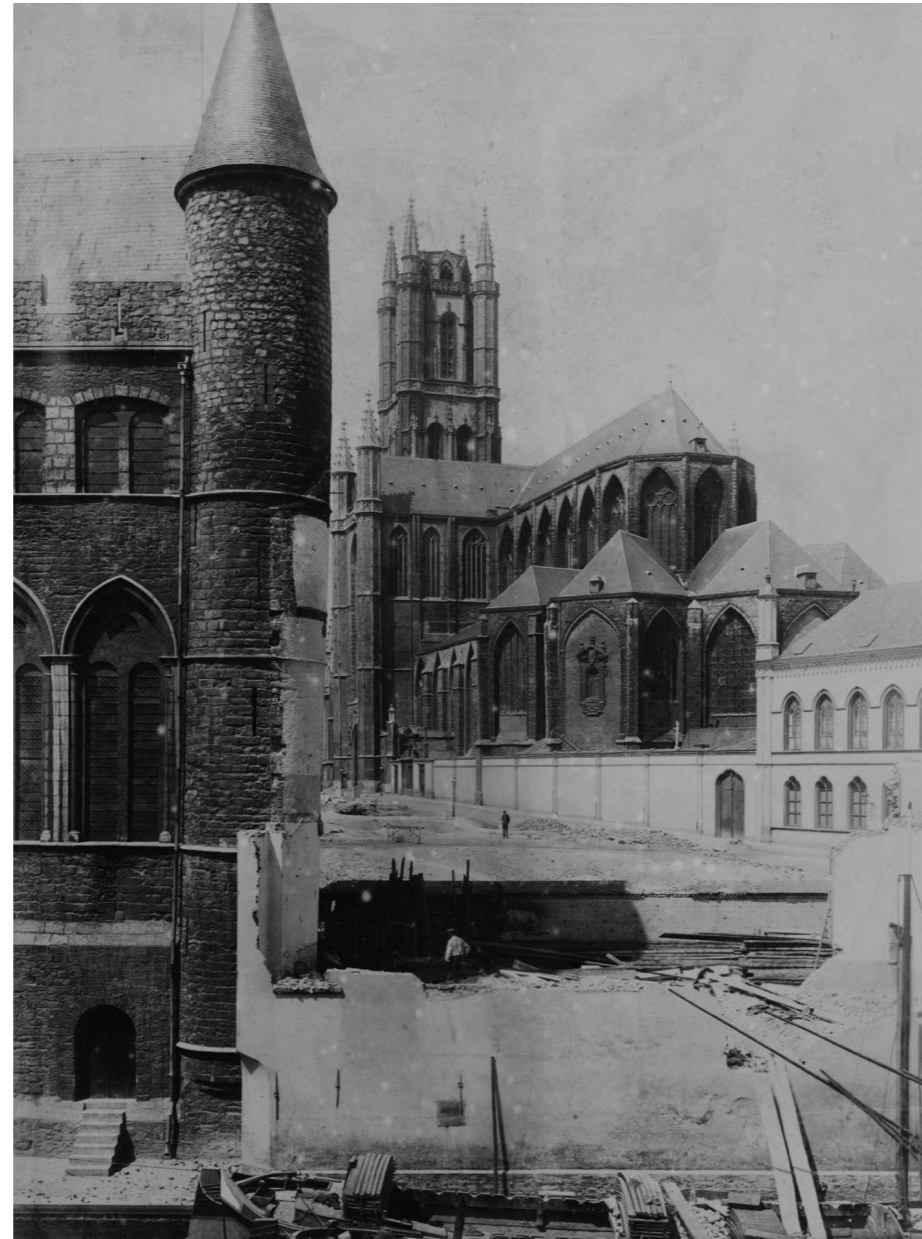

illustratie 178:
Kadastermutatie
verbreding Grote
toren, reconstructie
middenleugel
en bouw
administratief
centrum. (KAG,
Gent, sectie C,
207, 1902).

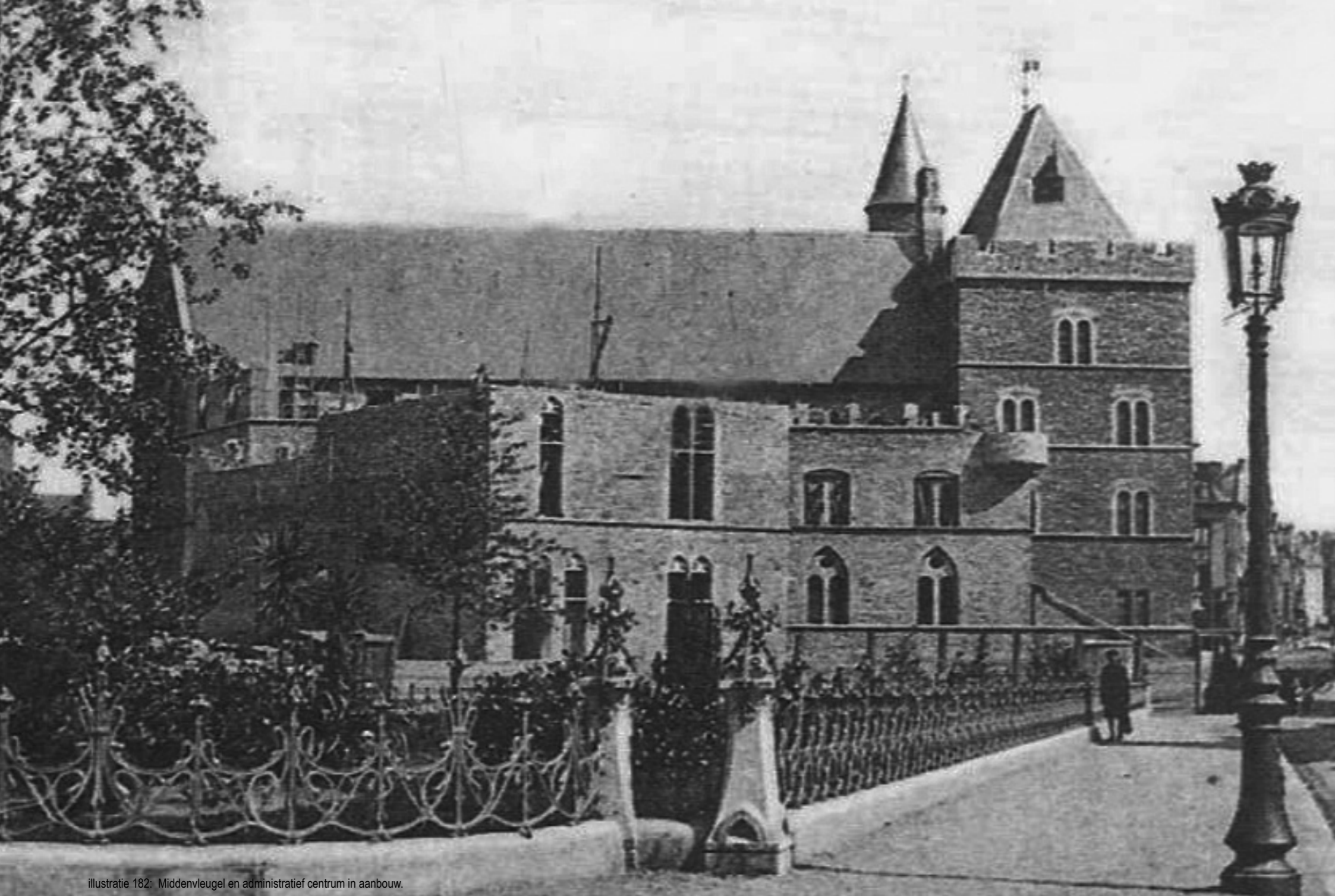
illustratie 179:
Vogelvlucht-
perspectief
uitbreiding
Staatsarchief.
Litho Armand
Heins, 1900.
SAG, AG,
L103/37b.

illustratie 181:
Afbraak
Staatsarchief. Foto
SAG, SCMS, 5360,
omstreeks 1899.

illustratie 180:
Middenvleugel
Geraard de
Duivelsteen in
aanbouw. SAG,
SCMS, 1469.

illustratie 182: Middenvleugel en administratief centrum in aanbouw.

illustratie 183: Middenvleugel en administratief centrum rijksarchief in aanbouw.

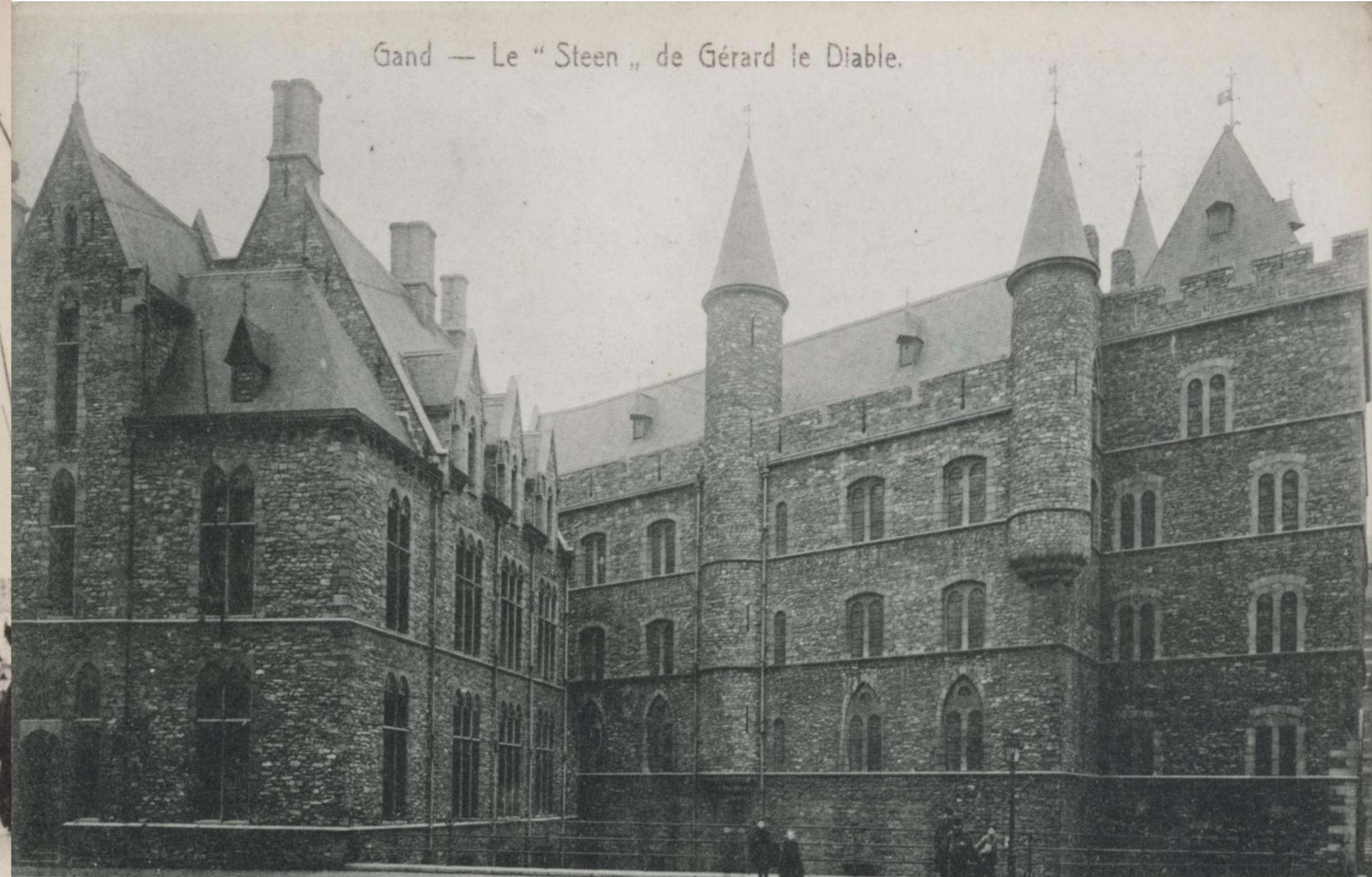

GAND. - Steen de Gérard-le-Diable (XIIIe siècle) restauré en 1902

Série 1 N. 231

Editeur Albert Sugg, à Gand.

illustratie 184: Prentbriefkaart kort na 1902. Beeldbank stad Gent, SCMS, PBK, 715

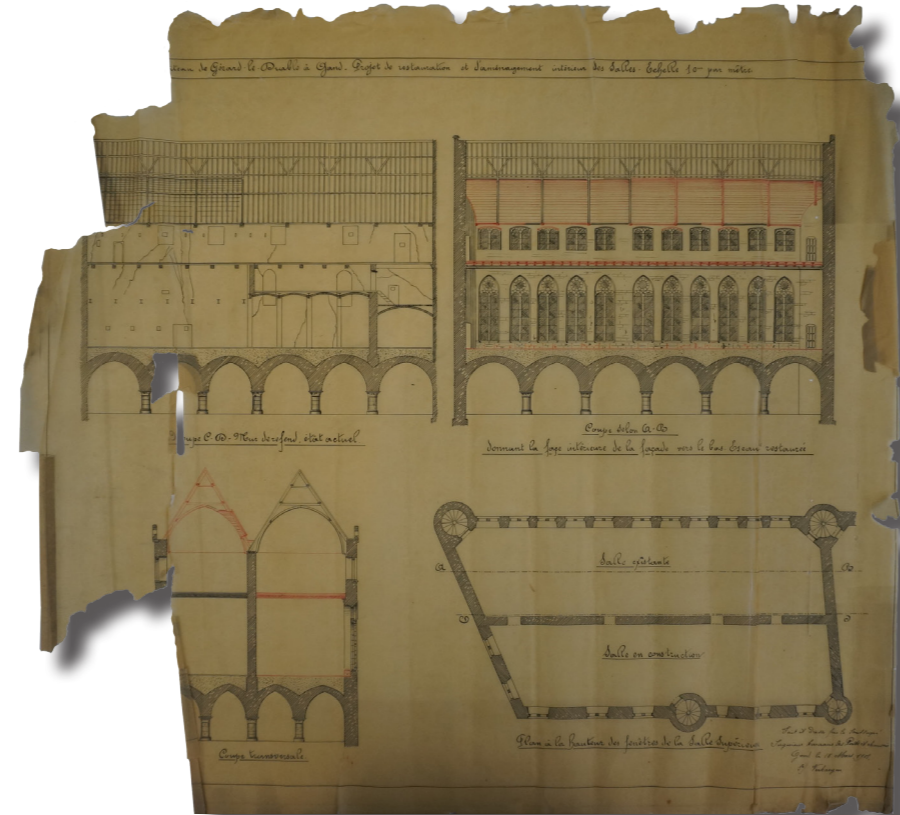
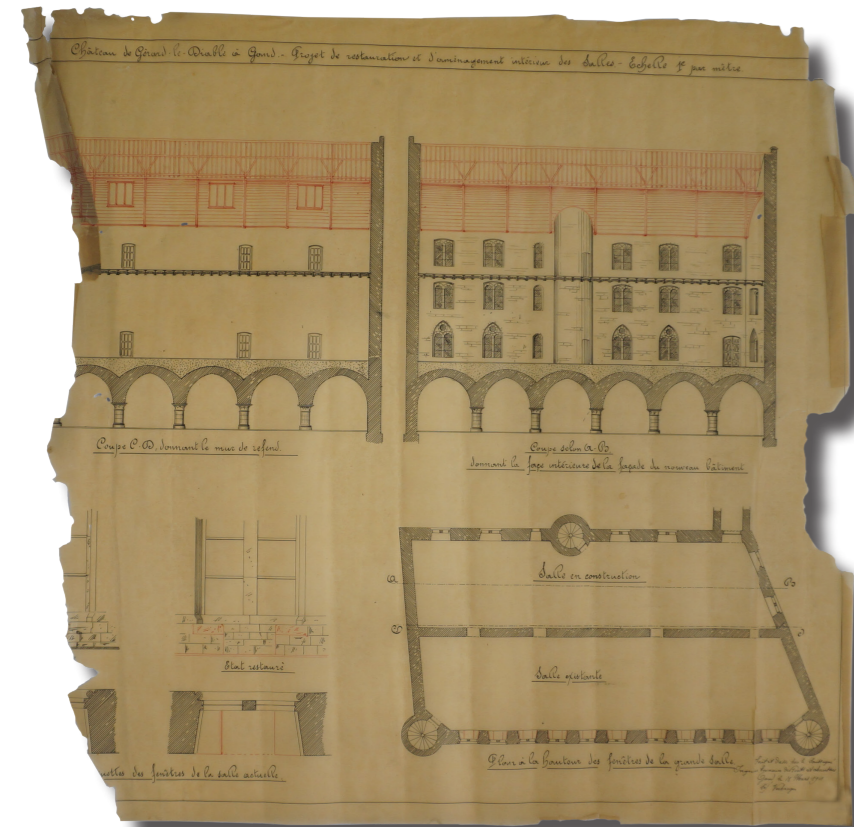

Gand — Le "Steen" de Gérard le Diable.

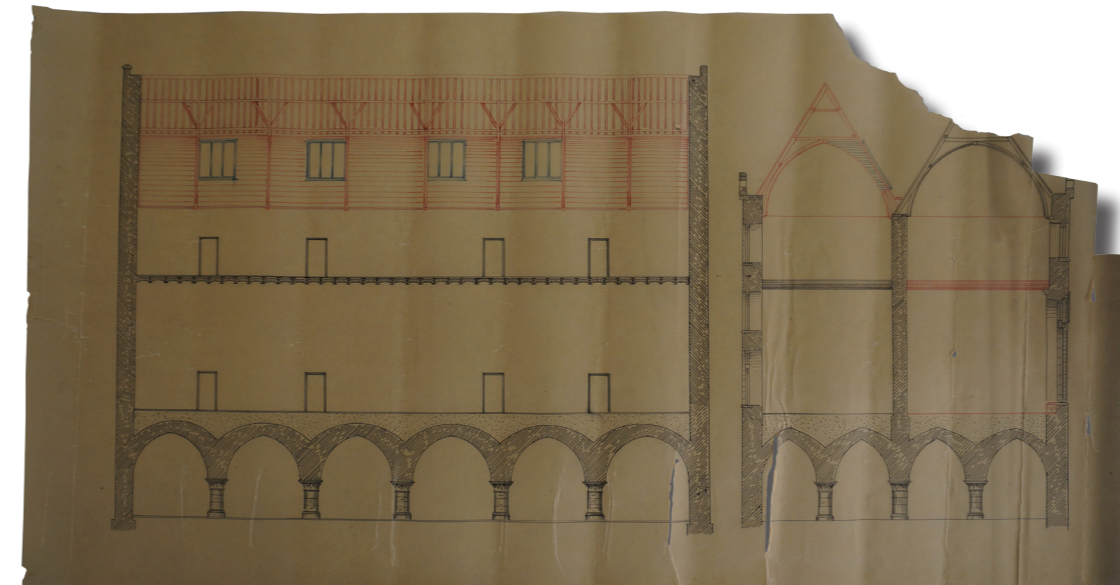
176 — Hérotypie De Graeve, Gand.

illustratie 185: Prentbriefkaart kort na 1902

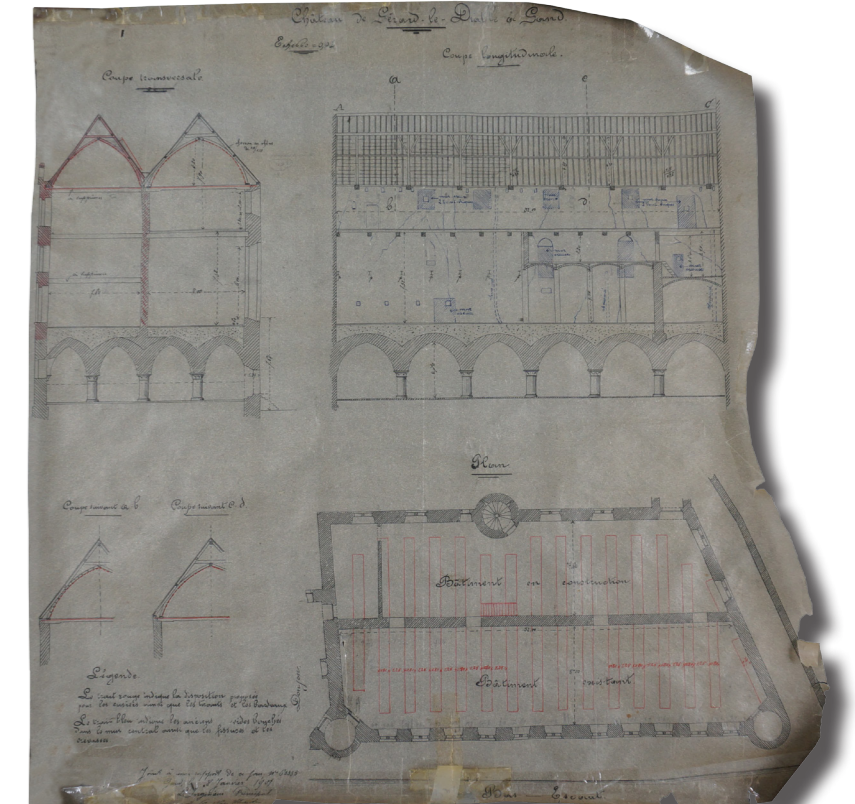
Interieurrestauratie, 1901

illustratie 186:
Bestaande en
gewenste toestand
tekening Verhaegen.
18 maart 1901. Kadoc,
BE942855 1544 134.5.

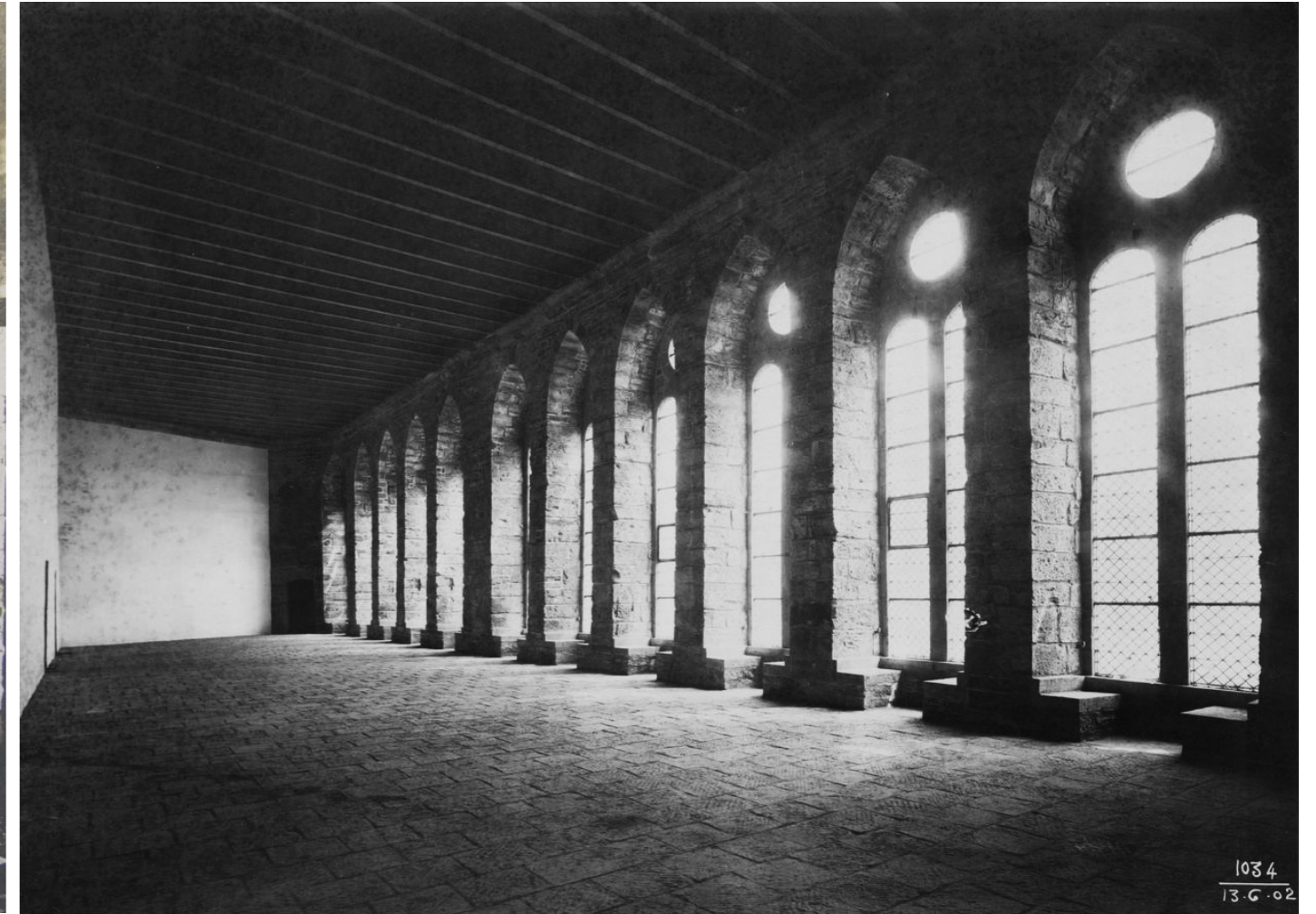

illustratie 187: 'Chateau de
Gerard-le-Diable à Gand, join
a mon rapport de ce plan n°
63335 Gent, le 8 janvier 1901,
l'Ingenieur Principal, G. Van Houte,
Privéarchief Koiba, 01 08 1901.

illustratie 188: 'Grande
salle du depot des
archives de l'etat
avant les travaux
d'aménagement' in 1902.
SAG, SCMS 1490 en
1489.

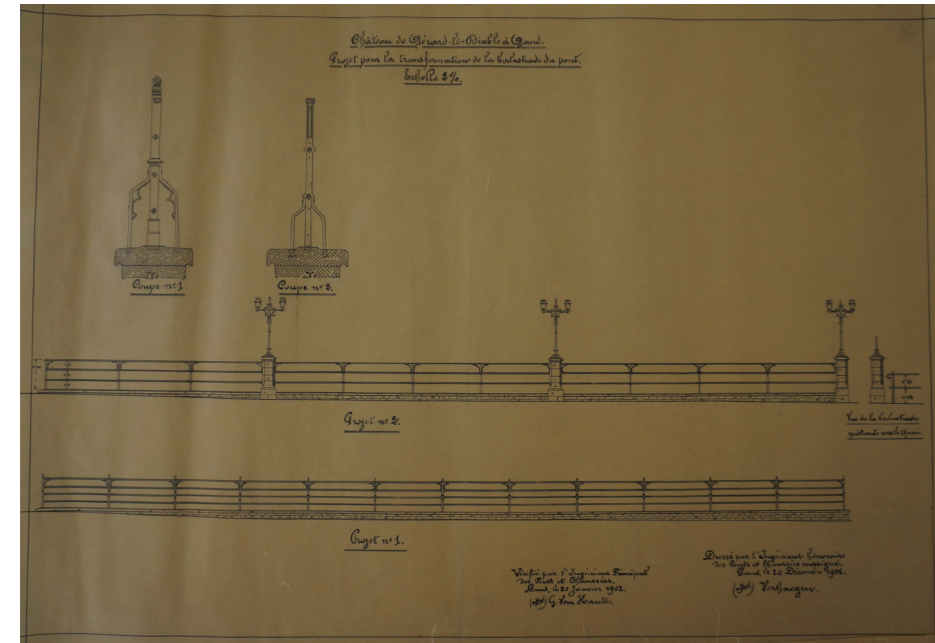
illustratie 189:
Grote zaal na
restauratie op
13 juni 1902.
SAG, SCMS
8049.

Reacties op de restauratie

Verhaegen's historiserende en neogotische restauratievisie blijft niet van kritiek gespaard. Zo vindt men dat hij weinig respectvol omgaat met de oorspronkelijke restanten en te ver gaat in het toevoegen van eigen interpretaties. Zijn restauratie komt voor een eerste maal in opspraak op het congres van de Geschied- en Oudheidkundige Kringen te Antwerpen in augustus 1892. Vooraanstaande Gentse oudheidkundigen als Armand Heins en Gabriël Van den Gheyn trekken Verhaegen's werk in twijfel (De Maeyer 1994:455). Ze stellen dat hij zich te veel heeft laten misleiden door de 15de-eeuwse verbouwingen door de Hiëronymieten. Ook zijn aanpak van de donjon met schilddak en nieuwe raaminvulling wordt aangevochten. Wat dat laatste betreft schrijft de krant

illustratie 190: Ontwerp van een smeedijzeren balustrade ter vervanging van de Emile Braun-balustrade uit 1884. Tekening Verhaegen 24 decemeber 1901. Kadoc, BE942855 1544 134.5.

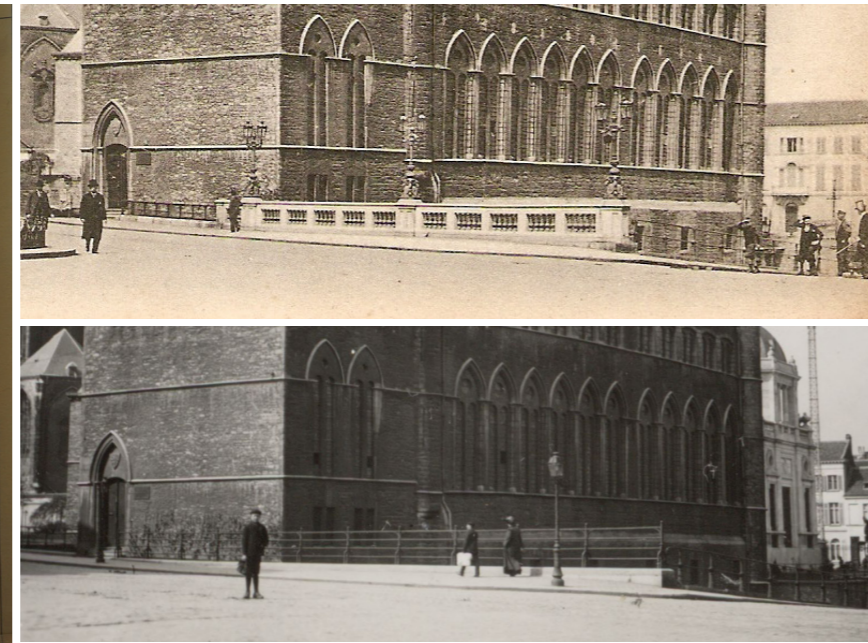

L'Indépendant de Gand op 5 januari 1898: 'le travail est à refaire'.

Tien jaar later in 1908 uit Armand Heins nog eens volgende, vertaalde kritiek: Verhaegen heeft van een sombere donkere middeleeuwse herenwoning een licht en luchtig gebouw gemaakt. De herbestemming van het gebouw gebeurde tot ieders voldoening, maar er is onvoldoende rekening gehouden met de architectonische kenmerken en de historische documenten, die als leidraad hadden kunnen dienen. Hij heeft zich vergist bij de interpretatie van de iconografische en bouwkundige documenten: de oostvleugel telde oorspronkelijk slechts vier of vijf ramen (Heins 1908:243-258).

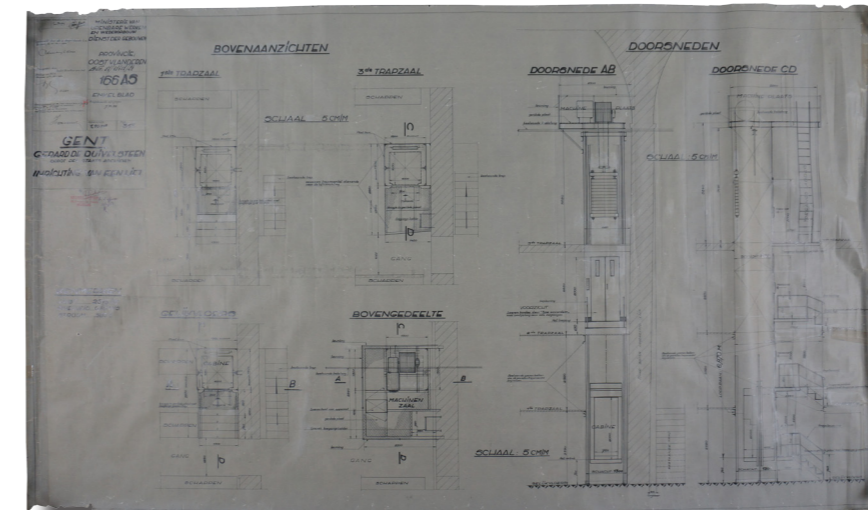
De vernieuwde gedaante van het Duivelsteen als Rijksarchief sluit naadloos

illustratie 191: Boven de Emile Braun-balustrade uit 1884. Onder de huidige balustrade van Verhaegen ontworpen in 1901.

aan op het inmiddels uitgevoerde Braun en Van Assche plan, dat door sloop, verbreding van het stratennet en het inbrengen van plantsoenen de drie torens van Gent: Sint-Baafskathedraal, het Belfort en de Sint-Niklaaskerk als vrijgemaakte monumenten in de kijker plaatst. Het Duivelsteen prijkt dan ook mee op de affiche van de Gentse Wereldtentoonstelling in 1913. In het plantsoen ertegenover wordt datzelfde jaar een standbeeld van de gebroeders Van Eyck geïntegreerd naar een ontwerp van George Verbanck. Bij de inhuldiging van dit nieuwe monument staat de Koninklijke tribune tegen de gevel van het administratief centrum opgesteld (SAG, SCMS 3758).

illustratie 192: Ontwerptekening lift in trappenhuis administratief centrum 7 november 1952, ondertekend Atelier Jasper, Brussel, 11 juni 1954, Privéarchief Koiba, 1954.

'Modernisering' in de 20ste eeuw

In 1922 ontwerpt De Vaere 'metalieke vakkenrekken [voor] in den slottoren' of de grote toren (Archief Koiba, 1922). Het atelier Jasper uit Brussel verzorgt in 1954 de bouw van een lift in het trappenhuis van het administratief centrum (Archief Koiba, 1954). In 1971 wordt in datzelfde administratief centrum centrale verwarming geplaatst. De plannen voor de plaatsing van een luchtbehandelingssysteem in de grote toren en het Duivelsteen worden op 14 november 1973 door de minister goedgekeurd (Archief Koiba, 1973). Hiervoor wordt de schouw op de grote toren verbreed, waarna de neogotische schouwmantels verwijderd worden. In 1978 worden de bewaarde muurschilderingen van twee apostelfiguren gerestaureerd door Walter Schudel. Hetzelfde jaar krijgt de kelder van de grote toren een betonnen tussenverdieping. In 1998 worden in het kader van oprissingwerken de ramen van het administratief centrum vernieuwd. In 2002 worden tevens de stookplaats en de ventilatiegroep vernieuwd. In 2003 zet de Regie der Gebouwen een veiligheidsplan op punt, dat voorziet in bewegwijzerde vluchtwegen.

Verhuis van het Rijksarchief, 2012

Na meer dan een eeuw als Rijksarchief blijkt het Duivelsteen te klein. Het ontbreekt er aan de nodige ruimte voor de verwerking van het archief; het beantwoordt ook niet meer aan de huidige normering op vlak van archiefbewaring, klimaatregeling, inbraak- en diefstalpreventie. In 2012 gaat daarom in de Bagattenstraat de bouw van een nieuw Rijksarchief van start naar ontwerp van architecten Robbrecht & Daem. In januari 2015 vindt de verhuis van zeven kilometer archief uit het Duivelsteen plaats. Ook het vroegere Rijksarchief te Ronse en 19 kilometer uit Rijksarchief te Beveren worden overgebracht naar Gent. Alles bij elkaar wordt circa 30 kilometer archief verhuisd. Op de Erfgoeddag van 26 april 2015 wordt het nieuwe Rijksarchief geopend voor het publiek.

Koiba nv 2015

Koiba nv, 2015-heden

Vanaf november 2010 staat het Geeraard de Duivelsteen te koop. Vijf jaar later beslist de Regie der Gebouwen om het openbaar te verkopen. Als hoogste inschrijver wordt de naamloze vennootschap Koiba de nieuwe eigenaar van het Duivelsteen. In afwachting van het historisch onderzoek, het herbestemmingsonderzoek en de opmaak van een beheersplan wordt het tijdelijk bewoond om verwaarlozing te voorkomen.

illustratie 193:
Nieuw Rijksarchief
Bagattenstraat
Gent, foto www.
arch.be

Besluit

Ridder Gheeraert van Ghent bijgenaamd de duivel, derde zoon van de burggraaf Zeger III van Ghent en Beatrix van Heusden, richt tussen 1225 en 1235 aan de Wijdenaard bij de Nederschelde haven een steen op met twee zaalvleugel boven een crypte.

In 1325 wordt 'ser Gerards Dievels steen' onder de oorspronkelijke huisnaam vermeld als stadseigendom. Het ondergaat grondige verbouwing tussen 1330 en 1335. Medio 14de eeuw verdwijnt het achter het van Meerlaer-steen (stadsvleugel). Een gang ter zijde van dit steen leidt naar het nu achterliggende Duivelsteen, dat gebruikt wordt als stadsdepot. Het blijkt ook gedeeltelijk privaat bezit of in cijns gegeven (1350-1370). Al in de late 14de eeuw treedt verval in. Jacop van Raveschot die in 1361 het aanpalend Massemin-steen en vóór 1374 ook het van Meerlaer-steen bezit, kraakt het Duivelsteen. Naast een herstelplicht, beslist de stad om alle gevelopeningen te dichten.

In 1419 wordt de middenvleugel – vermoedelijk met kapel - gedeeltelijk afgebroken. Vanaf 1449 wordt de vervallen riviervleugel gehuurd door Philips Sersanders, de toenmalige bewoner van de van Meerlaer-steen of de stadvleugel. Zijn opvolger-huurder Pieter de Witte lapt het steen tussen 1467-1470 enigszins op. In 1438 vestigen de Hiëronymieten zich in het aanpalende Massemin-steen om er een school of gymnasium in te stichten. Op termijn verwerven ze zowel de stadsvleugel als datgene wat rest van het Duivelsteen. Ook het steen van der Moure ten zuiden hiervan zal deel worden van een geheel vernieuwde klooster op het Duivelsteen-erf. De riviervleugel van het Duivelsteen wordt verbouwd en ingericht tot kerk. Op het erf van Van der Moure verrijst de grote toren.

In 1569 wordt de verarmde Hiëronymieten congregatie ontbonden. In hun klooster vestigt zich het eerste seminarie van het Bisdom Gent. Wanneer hetzelfde Bisdom in 1623 haar nieuw seminarie in de Biezenkapelstraat in gebruik

neemt, komen door tussenkomst van landvoogdes Isabella, het Duivelsteen en de armenschool in beheer van het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen binnen de stad Gent. Vanuit Brussel wordt hofarchitect Franquart uitgestuurd om het Duivelsteen te verbouwen tot stedelijk tuchthuis. Een derde erf ten zuiden van de grote toren wordt daarbij ingelijfd. In de riviervleugel worden gestapelde werkkamers ingebracht; de kerk slinkt tot een kleine kapel met sacristie. De toren wordt versmald en in lijn gebracht met de riviervleugel. Door het weghalen van de boven- en zolderverdieping wordt de toren ook verlaagd om samen met de riviervleugel onder één dak te komen.

Na de bouw van het nieuwe provinciaal correctiehuis of rasphuis aan de Coupure in 1773 blijft het Duivelsteen minstens tot 1829 in gebruik als opvang voor mannelijke geesteszieken. Kort na de Belgische onafhankelijkheid neemt de brandweer er zijn intrekt. Tot 1873 blijft de armenschool of het Kulderhuis gevestigd aan de Wijdenaard. Het Zollikofer-De Vigneplan brengt de Limburgstraat langs het eerste torenverdiep. In 1882 ondergaat de crypte en de plint van de riviergevel een eerste restauratie door stadsarchitect Pauli. De huidige aanblik wordt echter getekend door de restauratie én nieuwbouw door Verhaegen tussen 1887 en 1902. De riviervleugel krijgt meer en grotere ramen dan ooit tevoren; boven de kroonlijst komt een verdwenen geachte muur met kantelen. Dankzij 3 geschilderde apostelen blijft de 15de-eeuwse muur van de Hiëronymieten kerk bewaard. De toren krijgt er een vernieuwd dak én een verdieping. De crypte wordt hersteld, vrijgezet en op zijn beurt van ramen voorzien. De verdwenen middenvleugel herrijst inclusief een nieuwe traptoren. Anders georiënteerd dan de historische stadsvleugel komt een nieuw administratief centrum met tuin tot stand. Na afloop sluit het Duivelsteen naadloos aan op de vernieuwde Kuip van Gent en zijn drie vrijgezette torens.

illustratie 196: Uitgave 1951, 52 pagina's. Scenario en tekeningen Marc Sleen, uitgever Het Volk

illustratie 197: Uitgave 2018, 72 pagina's. Scenario en tekeningen Marc Sleen, uitgever De Standaard, oplage 120 exemplaren

illustratie 198: Auteurs Bucquoy en Tito, 1982, uitgever Drukwark

illustratie 195: Uitgave 2012, 80 pagina's. Scenario en tekeningen Marc Sleen, cover Dirk Stallaert, uitgever Stichting Marc Sleen.

illustratie 194: Uitgave 1981, 68 pagina's. Scenario en tekeningen Marc Sleen, uitgever Het Volk

Bronencorpus

Rijksarchief Gent

RAG, Kaartenverzameling, RAG-VZ1-nr. 2770, 'Kadastrale Atlas van Gent', Pieton en Boutique, 1809, Sectie C, kaartblad 8. Deze atlas met 20 kaartbladen, bevat een verzamelkaart en sectiebladen. Het is de oudste kadastratlas van Gent.

RAG, Biblioteca Nacional de Espana, planos de ciudades de los paises bajos parte II (manuscrito) RES 207, p. 40: Jacob van Deventer (archive.ugent.be:94D87E28-79A9-11E5-9523-EF6DD43445F2).

RAG, Archief van de Hiëronymieten, 1437-1569, nr. 43. 'Den bouck van onser fundatie der XIII scolieren inden huuse van S. Jeronymus te Gendt'. Register van de fundaties Van Pottelsberghe-Van Steenlandt. 1529-1664 (2).

RAG-VZ1-226. Plannen van het Bisschoppelijk seminarie van Gent (eind 18de eeuw), 2 bladen. 'Ontwerp tot voorstellen van een gebouw dienende voor 's Rijkslager Onderwijs te Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, gelijkvloers, eerste verdieping, Opgemaakt voor den ondergeteekende Bouwmeester, Gent 30 September 1828, L. Roelandt'. Kaarten in Oost-Indische inkt afkomstig uit het archief van het Scheldedepartement. Met opschrift 'voorstudies voor 's Rijkslager Onderwijs te Gent'.

RAG, Archief van het Hiëronymietenklooster te Gent (AHG), nr. 19/A, Cijnsboek nr.8, f.C.

Rijksarchief Brugge

RAB, Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw, Brugge, oud archief, 0/116, Inventaris van het oud archief der kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge / M. Vandermaesen, BE-A0513_101308_103156_DUT.

Kadasterarchief Gent (KAG)

Primitief kadastrplan 1835 (KAG, Gemeente Gent, Sectie C, nrs. 568-574).

Kadastrale mutatieschetsen (KAG, 1845, 1860, 1865, 1877, 1878, 1888, 1898, 1899, 1902, 1906).

Stadsarchief Gent (SAG)

Atlas Goetghebuer (AG)

SAG, AG, AVW 34: Arent van Wynendaele grafscrift Margriete de Sint-Pol, 1560.

SAG, AG, AVW 35: Arent van Wynendaele grafscrift Gheeraert van Gent, 1560.

SAG, AG_AVW_36 v°. Margriete van Ghistele grafscrift.

SAG, AG, Lade 96/12: afbeelding van het mausoleum van Geeraard de Duivel en Margriete van Sint-Pol, in de krocht van de Sint-Baafskathedraal, pentekening op kalkeerpapier, August Van Lokeren naar een aquarel uit het handschrift van Arent Van Wynsdale, ongedateerd, 19de E.

SAG, AG, L-103/5: Plattegrond van het seminarie in het Geeraard de Duivelsteen voor verbouwing tot Tuchthuis. Pentekening, gekleurd met waterverf op papier en voorzien van schaalbalk, J. Francquart 1626.

SAG, AG, L 103/6: Plattegrond van het seminarie in het Geeraard de Duivelsteen na verbouwing tot Tuchthuis. Pentekening, gekleurd met waterverf op papier en voorzien van schaalbalk, J. Francquart 1626.

SAG, AG, L 103/7: bundel geschreven documenten, waarin een brief van de heer Jacques Francquart, architect te Brussel aan de stadsmagistratuur van Gent. Hij schrijft daarin dat hij de plannen tot omvorming van het seminarie tot Tuchthuis aan hare Hoogheid Aartshertogin Isabella heeft voorgelegd.

SAG, AG, L-103/7a-7b-7c: legende op twee pagina's voor bijgevoegde plannen SAG, AG, L 102/ 1 en 2.

SAG, AG, L-103/7d-7e: brief van J. Francquart 24 juli 1626, 5 blz.

SAG, AG, L-103/8 recto: een ongedateerde pentekening gekleurd met waterverf door P. J. Goetghebuer.

SAG, AG, L-103/9, kopie van het plan van Jacques Francquart door August Van Lokeren, ingekleurd met waterverf, Pentekening van bestaande toestand in zwarte inkt op papier, rood ingekleurd, ongedateerd.

SAG, AG, L-103/10: ongedateerd afschrift in potlood op kalk van Jacques Francquart voor de omvorming tot Tuchthuis met annotaties door Stroobant, met vermelding 'bibliotheek van Gent'.

SAG, AG, L-103/11: ongedateerd afschrift in potlood op kalk van Jacques Francquart na de omvorming tot Tuchthuis met annotaties door Stroobant, met vermelding 'bibliotheek van Gent'.

SAG, AG, L-103/12: Plattegrond van het plan van het seminarie in 't Geeraards Duivelsteen voor de verbouwing, naar het plan van Jacques Francquart 1626, planafdruk Lode Sanglet, architect, ca. 1935.

SAG, AG, L-103/14: 'ontwerp van verandering van het middendeel der stad begrepen tusschen Sint-Niklaaskerk en het Geeraard's diuvel Steen, met daargestelling van den nieuwen Vlaamschen Schouwburg en een nieuw Conservatorium, onteigeningsplan', schaal 0.002, lithografie 1896.

SAG, AG, L-103/15: ontwerp van verandering en uitvoeren van saneringswerken in het middendeel der stad begrepen tusschen Sint-Niklaaskerk en het Geeraard's diuvel Steen,

met daarstelling van den nieuwen Vlaamschen Schouwburg en een nieuw Concervatorium en de vergroting der Stadsarchief, uitgevoerd plan, schaal 0.002, lithografie, 1896.

SAG, AG, L-110/1a en 1b: kopij ‘Ganda Gallie Belgice Civitas Maxima uit 1534’ door Charles Onghena en door Armand Heins, begin 20ste eeuw.

SAG, AG, L-110/4: anoniem aquarel van de Reep, 35x142,5 cm, 1562.

SAG, AG, L-110/5: kopij ‘Ganda Gallie Belgice Civitas Maxima uit 1534’ door Lucas de Heere en door Reynax en Benth, 1728.

SAG, AG, L-16: ‘Bijvoegsel der Gazette van Gent, 24 mei 1896’ met ‘Ontwerp van hervorming van ’t middengedeelte der stad Gent, officieel plan’, lithografie.

SAG, AG, L-103/18: Plattegrond en dwarsdoorsneden van het plan van het Kuldershuis en het Geeraard de Duivelsteen voor de restauratie en ontwerpen tot verbouwing van het Rijksarchief, potloodtekeningen ouis Roelandt, midden 19 eeuw.

SAG, AG, L-103/19: onuitgevoerd ontwerp tot het verbouwen van het kuldershuis en een deel van het Geeraard de Duivelsteen tot rijksarchief, Louis Roelandt, midden 19 de eeuw.

SAG, AG, L-103/20: onuitgevoerd ontwerp tot het verbouwen van het kuldershuis en een deel van het Geeraard de Duivelsteen tot rijksarchief, plattegrond met hoofdingangen Neder-Scheldestraat met 3 trappen, Louis Roelandt, midden 19 de eeuw.

SAG, AG, L-103/21: onuitgevoerd ontwerp tot het verbouwen van het kuldershuis en een deel van het Geeraard de Duivelsteen tot rijksarchief, matenplan in ellen en voeten van gedetailleerde plattegrond, Louis Roelandt, midden 19 de eeuw.

SAG, AG, L-103/22: onuitgevoerd ontwerp tot het verbouwen van het kuldershuis en een deel van het Geeraard de Duivelsteen tot rijksarchief, gevelaanzicht, Louis Roelandt, midden 19 de eeuw.

SAG, AG, L-103/23a-b: onuitgevoerd ontwerp tot uitvoering van de voorgevel van het nieuw Rijksarchief te maken in het kuldershuis Geeraard de Duivelsteen, potloodtekening van het gevelaanzicht, Louis Roelandt, midden 19 de eeuw.

SAG, AG, L-103/24a-b: onuitgevoerd ontwerp tot uitvoering van de voorgevel van het nieuw Rijksarchief te maken in het kuldershuis Geeraard de Duivelsteen, potloodtekening van het gevelaanzicht, Louis Roelandt, midden 19 de eeuw.

SAG, AG, L-103/25: onuitgevoerd ontwerp tot uitvoering van de voorgevel van het nieuw Rijksarchief te maken in het kuldershuis Geeraard de Duivelsteen, potloodtekening van het zijgevelaanzicht en doorsnede, Louis Roelandt, midden 19 de eeuw.

SAG, AG, L-103/26: onuitgevoerd ontwerp tot uitvoering van de voorgevel van het nieuw Rijksarchief te maken in het kuldershuis Geeraard de Duivelsteen, potloodtekening van opstand zijgevel en doorsnede in neoklassieke stijl, 2 bouwlagen en 19 traveeën, Louis Roelandt, midden 19 de eeuw.

SAG, AG, L-103/27a: ‘Ville de Gand, reconstruction du Concervatoire Royale de Musique, situation actuelle’, stratenplan rondom het Geeraard de Duivelsteen met aanduiding van het Rijksarchief en het toenmalig concervatorium op de plaats van het vroegere Kuldershuis, ongedateerd, schaal 0.002, lithografie, zonder vermelding Octave Van Rysselberghe.

SAG, AG, L-103/27b: ‘Ville de Gand, reconstruction du Concervatoire Royale de Musique, avant projet (abandonné)’, stratenplan rondom het Geeraard de Duivelsteen met voorontwerp van het muziekconceratorium en het vergroten van het Rijksarchief, onuitgevoerd, ongedateerd, schaal 0.002, lithografie, zonder vermelding Octave Van Rysselberghe.

SAG, AG, L-103/28a: ‘Ville de Gand, reconstruction du Concervatoire Royale de Musique, projet de transformation et d’ agrandissement’, ontwerp tot verbouwen en vergroten van het muziekconceratorium te Gent, op de plaats van het Kuldershuis, onuitgevoerd, planafdruk, Octave Van Rysselberghe, 3 maart, 1894, schaal 0.005/m.

SAG, AG, L-103/28b: ‘Concervatoire Royale de Musique, projet de transformation et d’ agrandissement’, ontwerp tot verbouwen en vergroten van het muziekconceratorium te Gent, op de plaats van het Kuldershuis, plattegrond van eerste en tweede verdiep, onuitgevoerd, planafdruk, Octave Van Rysselberghe, 3 maart, 1894, schaal 0.005/m.

SAG, AG, L-103/29a: ‘Concervatoire Royale de Musique’, ontwerp tot onteigening van het Rijksarchief en de afbraak van de gevel van het kuldershuis, plattegrond van gelijkvloers, onuitgevoerd, lithografie, ontwerp Octave Van Rysselberghe, 1896, schaal 0.0025/m.

SAG, AG, L-103/29b: isometrie van het geplande muziekconceratorium, onuitgevoerd, potloodtekening gekleurd met waterverf, ontwerp Octave Van Rysselberghe, 1896.

SAG, AG, L-103/30: zicht van het midden der stad Gent, gewijzigd volgens de ontwerpen van de heren A. Van Assche (bouwkundige), F. Vander Haegen (stadsbibliothecaris) en Braun (Burgemeester) met nieuw concervatorium naar de plannen van Octave Van Rysselberghe, tekening Armand Heins, lithografie Heins 1896, Bijvoegsel bij de Gazette van Gent 12 juni 1896.

SAG, AG, Wynantz 1823 (beeldbank Gent).

Stadsrekeningen

SAG, Gentse stadsrekeningen, 400/1, 1325, f° 328 v. transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 466 regel 34.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1327-1328, reeks 400 nr. 1, f° cxxx v°; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 612 regel 13.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1329-1330, reeks 400 nr. 2, f° cclxv v°; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 724 regel 3. (zonder vermelding van het jaar in de marge, vermoedelijk 1329)

SAG, Gentse stadsrekeningen 1330-1331, reeks 400 nr. 3, f° xxvij r°; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 784 regel 14.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1332-1333, reeks 400 nr. 3, f° cxij r°; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 858 regel 2.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1333-1331, 1334-35, reeks 400 nr. 3, f° 41 v°; Transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 914 regel 18.

SAG, ?, Transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 914 regel 29.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1333-34, reeks 400 nr. 3, transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 925 regel 6.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1333-34, reeks 400 nr. 3, f° cxlvj r°; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 926 regel 16.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1334-35, reeks 400 nr. 3; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 982 regel 15.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1334-35, reeks 400 nr. 3; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 982 regel 18.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1334-35, reeks 400 nr. 3, f° ccxxviii; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 951 regel 20.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1334-35, reeks 400 nr. 3; transcriptie J. Vuylstekene, stads- en baljuwrekeningen, Gent, 1900, p. 1014 regel 17.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1348; transcriptie door J. Vuylstekene, De rekeningen der stad Gent: Tijdvak van Jacob van Artevelde, 1336-1349p. 394.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1353-54, reeks 400 nr. 8, f° xxxvij v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 130, regel 15.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1353-54, reeks 400 nr. 8, f° xxxvij r°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 130, regel 36.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 8, 1354-55, f° lxxij r°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 177, regel 15.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 8, 1354-55, f° cijj r°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 220, regel 7.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 8, 1357-58, f° cijj r°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 368, regel 7.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1358-59, f° xxxij r°, 14 augustus 1959; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 406, regel 30.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 8, 1358-59, f° xxxiv r°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 408, regel 17.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 8, 1361-62, f° cxiiij r°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 492, regel 10.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° clxxv – cciv v°; Transcriptie

door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 583, regel 11.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° clxxv – cciv v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 584, regel 12.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° clxxvj v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 585, regel 8.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° clxxxij v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 601 regel 5.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° clxxxij v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 601 regel 37 – p. 602 regel 1.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° clxxxij v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 602 regel 10.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° clxxxiv v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 603 regel 12.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° clxxxv v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 605 regel 5.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° cxcix v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 642 regel 20-30.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° cxcix v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 642 regel 20-30.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° ccij v°; Transcriptie door Alfons Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 651 regel 31.

SAG, Gentse stadsrekeningen, reeks 400 nr. 9, 1363-64, f° cciv v°; Transcriptie door Alfons

Van Werveke, Gentse stad en baljuwrekeningen (1351-1364), Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, Brussel, 1970, p. 655 regel 35.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1365, reeks 400 nr. 10, f° 11; transcriptie door David Nicholas en Walter Prevenier, 'Gentse stad en baljuwrekeningen' (1365-1376), Koninklijke Academie van België, Brussel, 1999, p. 195, regel 12.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1366-1367, reeks 400 nr. 9, f° 270 v°; transcriptie door David Nicholas en Walter Prevenier, 'Gentse stad en baljuwrekeningen' (1365-1376), Koninklijke Academie van België, Brussel, 1999, p. 49, regel 38.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1367-1368, reeks 400 nr. 9, f° 313 v°; transcriptie door David Nicholas en Walter Prevenier, 'Gentse stad en baljuwrekeningen' (1365-1376), Koninklijke Academie van België, Brussel, 1999, p. 73, regel 6.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1368-1369, reeks 400 nr. 9, f° 337 v°; transcriptie door David Nicholas en Walter Prevenier, 'Gentse stad en baljuwrekeningen' (1365-1376), Koninklijke Academie van België, Brussel, 1999, p. 99, regel 11.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1369-1370, reeks 400 nr. 10, f° 18 r°; transcriptie door David Nicholas en Walter Prevenier, 'Gentse stad en baljuwrekeningen' (1365-1376), Koninklijke Academie van België, Brussel, 1999, p. 117, regel 26.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1369-1370, reeks 400 nr. 10, f° 20 r°; transcriptie door David Nicholas en Walter Prevenier, 'Gentse stad en baljuwrekeningen' (1365-1376), Koninklijke Academie van België, Brussel, 1999, p. 119, regel 15.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1369-1370, reeks 400 nr. 10, f° 21 r°; transcriptie door David Nicholas en Walter Prevenier, 'Gentse stad en baljuwrekeningen' (1365-1376), Koninklijke Academie van België, Brussel, 1999, p. 120, regel 9.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1413-1414 – 1420-1421, reeks 400 nr. 12, f° 292 r°; transcriptie door L. Vermeulen.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1413-1414 – 1420-1421, reeks 400 nr. 12, f° 294 r°; transcriptie door L. Vermeulen.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1413-1414 – 1420-1421, reeks 400 nr. 12, f° 294 r°; transcriptie door L. Vermeulen.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1413-1414 – 1420-1421, reeks 400 nr. 12, f° 294 v°; transcriptie door L. Vermeulen.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1413-1414 – 1420-1421, reeks 400 nr. 12, f° 295 r°; transcriptie door L. Vermeulen.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1520-1421, reeks 400 nr. 12, f° 323 v°; transcriptie door L. Vermeulen.

SAG, Gentse stadsrekeningen 1449-1453, reeks 400 nr. 17, f° 65 r°; transcriptie door L. Vermeulen.

Reeks 330, wezenboeken, periode 1349-1795

SAG, reeks 330, nr. 2, wezenboek 1355/1356, f° 1 v°; zie ook L. Wynant, 'Regesten van de Gentse staten van goed', Eerste reeks: 1349-1400, Brussel, Paleis der Academiën, Uitgave van de Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1979, p. 88, nr. 343.

SAG, reeks 330, wezenboek 1361; zie ook L. Wynant, 'Regesten van de Gentse staten van goed', Eerste reeks: 1349-1400, Brussel, Paleis der Academiën, Uitgave van de Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1979, p. 194, nr. 766.

SAG, reeks 330, wezenboek 1368, 15 juli 1368, f° 146 v°; zie ook L. Wynant, 'Regesten van de Gentse staten van goed 1349-1400', nr. 1490, pp. 387-388.

SAG, reeks 330, wezenboek 1368, 21 juli 1368, f° 147 v°; zie ook L. Wynant, 'Regesten van de Gentse staten van goed 1349-1400', nr. 1490, pp. 389.

SAG, reeks 330, wezenboek 1361, 14 juli 1369, ibidem, f° 235; zie ook L. Wynant, 'Regesten van de Gentse staten van goed', Eerste reeks: 1349-1400, Brussel, Paleis der Academiën, Uitgave van de Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1979, p. nr. 1495, pp. 444-445.

SAG, reeks 330, wezenboek 1370, 24 september 1370, f° 5 v°; zie ook L. Wynant, 'Regesten van de Gentse staten van goed', Eerste reeks: 1349-1400, Brussel, Paleis der Academiën, Uitgave van de Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1979, p. nr. 1965, p. 511.

SAG, Reeks 400: Gentse stadsrekeningen 1413-1414.

SAG, Reeks 400: Gentse stadsrekeningen 1420-1421.

SAG, Reeks 400: Gentse stadsrekeningen 1449-1453.

Reeks 533

SAG, Reeks 533/51, Gevangenis Tuchthuis in het Geeraard Duivelsteen, 1627-1677, bundel handgeschreven documenten met 'onkosten van het Rasphuus', 1676 en een aantal contracten; SAG, Reeks 533/52, Gevangenis Tuchthuis in het Geeraard duivelsteen, 1627-1677, bundel handgeschreven documenten; SAG, Reeks 533/53, Gevangenis Tuchthuis in het Geeraard Duivelsteen, 1677-1794, bundel handgeschreven documenten.

SAG, 533/536: mei 1627, aanbesteding voor het leveren en plaatsen van 14 watervensters.

SAG, 533/53: 21 augustus 1627, contract voor bouwwerken naar plan Francquart.

SAG, 533/53: kopij van 21 augustus 1627.

SAG, 533/53: 21 augustus 1627, contract tot het opmaken van een dakbedekking met tegelpannen.

SAG, 533/53: 21 augustus 1627, contact voor houtwerk nodig voor vorige akte.

SAG, 533/538: mei 1628, contract voor de bouw van een nieuw huis.

SAG, 533/538: mei 1628, contract voor de dakconstructie op de donjon.

SAG, 533/53: 8 mei 1628, specificaties van het hout voor de kapconstructie van de donjon.

SAG, 533/53: 1628, Bewijsstukken en betwistingen behorende bij vorige rekening.

SAG, 533/53: september 1631, Rekening van de smid.

SAG, 533/53: 1633, algemene rekening zonder detail in pestperiode.

SAG, 533/53: 1675, aanbesteding van timmerwerk in het rasphuis.

SAG, 533/53: 16 mei 1675, aankoop van planken voor de constructie van een leien dak.

SAG, 533/53: 1675, aanbesteding van metselwerk in het rasphuis.

SAG, 533/53: 18 april 1676, onkosten van het rasphuis.

SAG, 533/53: 10 november 1676, betaling van Norbertus van nuffele voor levering van schrijnwerk.

SAG, 533/53: 20 november 1676, Betaling van Jan Van Heijlbroeck voor vensters.

SAG, 533/53: 11 januari 1677, betaling aan Jan van Heijlbroeck voor levering van ruiten op 6 juli 1676.

SAG, 533/53: 5 april 1677, ziekenkamers, betaling van meester metselaar Nieuwenhuise.

SAG, 533/53: 15 mei 1677, betaling van Guillaume Pieters voor kantelen en een dakvenster.

SAG, 533/53: 3 juni 1678, betaling van Abraham Kimpen voor fornuis op binnenplaats.

SAG, 533/53: 17 juni 1678, betaling van timmerwerk.

SAG, 533/53: 28 Mei 1679, betaling van veranderingswerken in het rasphuis.

SAG, 533/53: 11 augustus 1698, betaling voor metselwerken in het rasphuis.

SAG, 533/53: 15 oktober 1698, betaling van Nicolaes Hereman voor levering van kandelaars, bel, wijwatervat en kwispel voor de kapel.

SAG, 533/53: 30 januari 1700.

SAG, 533/53: 6 augustus 1700, aankoop altaar schilderij voor tuchthuis.

SAG, 533/53: 8 maart 1701, betaling van een kruis voor het altaar van het tuchthuis.

SAG, 533/53: 6 februari 1714, betaling aan Frans Hermaen voor betaling van vensters en ruiten.

SAG, 533/53: 8 februari 1714, betaling van Petrus Lumen voor hang- en sluitwerken aan het tuchthuis.

SAG, 533/53: 12 februari 1714 | betaling van Lucas De Vliegheer voor hang- en sluitwerk aan het rasphuis.

SAG, 533/53: 24 maart 1714, betaling van Jan Franck voor decoratie van de kapel.

SAG, 533/53: 25 mei 1714, betaling van kunstschilder François van Hersecke voor schilderwerken van het altaar.

SAG, 533/53: 9 juni 1714, betaling van constructiehout.

SAG, 533/53: 1 augustus 1714, betaling van Petrus Renardus voor werken aan het tuchthuis.

SAG, 533/53: 1715.

SAG, 533/53: 23 oktober 1734.

SAG, 533/53: 1741-1744, rekening van metselwerken in het rasphuis.

SAG, 533/53: 20 april 1750, betaling van hosties en kaarsen.

SAG, 533/53: 6 augustus 1755, visitatie van het tuchthuis voor loodgieterij- en dakwerken. Reeks dk 17

SAG, DK, nr. 1: 'Plan du quartier Sint-Jean (actuellemnt Paroise de la Cathédrale de St. Bavon) au début du XV siecle, avec la situation exacte des immeubles, les noms de leur propriétaires ou occupants a cette époque.', z.d., anoniem, op basis archief F. Vanden Bremden.

SAG, DK, nr. 17/2 a-b: lithografie prison de Jacques van Artevelde à Gand, 1342, chez J. Pellizzaro, Md d'Estampes, Rue du Soleil, n° 3.

SAG, DK, nr. 17/3 a-e: Gand, Château de Gérard le diable, lithografie 51; Crypte de Gérard le Diable, Puttaert, Bas-Escaut (Reep) et maison de Gérard le Diable, Vue du Château de Gérard Villain dit le Diable, avril 1832 (ingekleurde tekening van Auguste Van Lokeren).

SAG, DK, nr. 17/4 a-d: foto van de demping en overwelling van de Nederschelde.

SAG, DK, nr. 17/6 a-b: foto van de oude huizen in de Reep langs de Nederschelde.

Reeks n, Brandweer

SAG, N, nr. 1/2: brandweerreglement, handgeschreven Réglement pour la composition du corps de la pompier de la ville de Gand, J. G. De Mey, 18 mei 1830; gedrukte versie.

SAG, N, nr. 2/2: Régistre de Deliberation du conseil d'administration, 1855.

SAG, N, nr. 23/4: briefwisseling met briefhoofding.

SAG, N, nr. 25/1: Paarden voor het trekken van het materiaal, 'openbare aanbesteding voor het verhuren van drie paarden voor den branddienst', 18 oktober 1880.

Reeks pk/dzd/451-533

Verzameling Hoger Instituut voor Architectuur en Stedenbouw, schenking (PK/DZD).

SAG, PK/DZD/483-459: reeks schetsen van de Nationale Bank.

SCMS

Dossier Stedelijke Commissie der Monumenten en Stadsgezichten (SCMS).

SAG, SCMS, 58, Limburgstraat: Brief van J. de Breyne, president van de locale commissie der monumenten en stadsgezichten van Gent, 21.06.1935.

SAG, SCMS, 63, Nederscheldestraat: brief aan de locale commissie der monumenten en stadsgezichten van Gent, 20 december, 1895.

SAG, SCMS/1454: Foto van het Geeraard de Duivelsteen door de locale commissie der monumenten en stadsgezichten van Gent.

SAG, SCMS/1456: Foto van het Geeraard de Duivelsteen door de locale commissie der monumenten en stadsgezichten van Gent, oorlogsschade, 1944.

SAG, SCMS/1457: Foto van het Geeraard de Duivelsteen.

SAG, SCMS/1458: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie en met kaaimuur vanaf de Limburgstraat.

SAG, SCMS/1460: Herinneringsplaat Geeraard de Duivelsteen, 1894.

SAG, SCMS/1461: Foto van het Geeraard de Duivelsteen voor restauratie en met oever voor aanleg kaaimuur.

SAG, SCMS/1462: Foto van het Geeraard de Duivelsteen voor restauratie en met oever voor aanleg kaaimuur.

SAG, SCMS/1463: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie en met kaaimuur.

SAG, SCMS/1464: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie en met kaaimuur.

SAG, SCMS/1465: Foto van het Geeraard de Duivelsteen voor restauratie en met oever voor aanleg kaaimuur.

SAG, SCMS/1466: Foto van het Geeraard de Duivelsteen vanaf Limburgstraat.

SAG, SCMS/1467: Foto van het Geeraard de Duivelsteen nieuwe deur in Limburgstraat.

SAG, SCMS/1468: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie en met kaaimuur vanaf de Limburgstraat.

SAG, SCMS/1469: Foto van het Geeraard de Duivelsteen tijdens reconstructie van de Noordoostvleugel voor de bouw van de Nationale bank, zicht vanaf de Reep/Wijngaardbrug.

SAG, SCMS/1470: Foto van de Nationale bank, zicht vanuit de Limburgstraat.

SAG, SCMS/1471: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie, zicht vanuit de Limburgstraat na restauratie en voor bouw administratief centrum, standbeeld.

SAG, SCMS/1472: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie, zicht vanuit de Limburgstraat na restauratie en voor bouw administratief centrum, fotograaf De Backer.

SAG, SCMS/1473: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie, zicht vanuit de Limburgstraat met volgroeide bomen.

SAG, SCMS/1475: Foto van het Geeraard de Duivelsteen, crypte met vloerfundering, foto E. Sacré.

SAG, SCMS/1477: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie, zicht op het administratief centrum vanuit de Limburgstraat.

SAG, SCMS/1478: Foto van het Geeraard de Duivelsteen na restauratie, zicht op het administratief centrum vanuit de Limburgstraat.

SAG, SCMS/1479: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen voor partiële restauratie kruisribgewelf, zicht op trap.

SAG, SCMS/1480: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen voor partiële restauratie kruisribgewelf.

SAG, SCMS/1481: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen voor partiële restauratie kruisribgewelf.

SAG, SCMS/1482: Foto van het Geeraard de Duivelsteen voor restauratie, foto E. Sacré, 1881.

SAG, SCMS/1483: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen tijdens partiële restauratie kruisribgewelf.

SAG, SCMS/1484: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met onderfundering voor betegeling vloer, 1898.

SAG, SCMS/1485: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met vloer, 1897.

SAG, SCMS/1486: Foto van apostelfresco in het Geeraard de Duivelsteen, 'peinture murale de grande salle du dépôt des Archives de l'Etat, 1902.

SAG, SCMS/1487: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met vloer, tijdens partiële restauratie van kruisribgewelf, schoormateriaal, ongedateerd maar overeenkomstig SAG, SCMS/1491, 1897.

SAG, SCMS/1488: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met vloerfundering, E. Sacré, 1881.

SAG, SCMS/1490: Foto van de frescozaal van het Geeraard de Duivelsteen met afbraakwerken tijdens de plaatsing van stalen liggers, 'Grande salle du dépôt des Archives de l'Etat avant les travaux d'aménagement', 1902.

SAG, SCMS/1491: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met vloer, tijdens partiële restauratie van kruisribgewelf, schoormateriaal, 'travaux de X me [oktober] 1897.

SAG, SCMS/1492: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met vloerfundering.

SAG, SCMS/1493: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met onderfundering vloer.

SAG, SCMS/1494: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met vloer tijdens restauratie, collectie Heins, oktober 1897.

SAG, SCMS/1495: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen met vloerfundering, 'Geraard Duivelsteen: de stal.

SAG, SCMS/1496: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen.

SAG, SCMS/1497: Foto van het Geeraard de Duivelsteen nieuwe deur in Limburgstraat.

SAG, SCMS/1498: Foto van de crypte van het Geeraard de Duivelsteen.

SAG, SCMS/1489: Château de Gérard le Diable, 'Grande salle du dépôt des Archives de l'Etat, avant les travaux d'aménagement', 1902.

SAG, SCMS/1499: Foto van dichtgemetselde opening in de crypte van het Geeraard de Duivelsteen.

SAG, SCMS/1500: Foto van sokkel van kolom uit de crypte van het Geeraard de Duivelsteen.

SAG, SCMS/1501: Foto van apostelfresco in het Geeraard de Duivelsteen, 'peinture murale de grande salle du dépôt des Archives de l'Etat, 1902.

SAG, SCMS/1502: Foto tijdens partiële reconstructie kruisribgewelf, december 1897.

SAG, SCMS/1514: Foto van het Geeraard de Duivelsteen, Nederscheldestraat, april 1962.

SAG, SCMS doos 2/ seminarie (oud): brief aan het college van Burgemeester en Schepenen.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, 1975 nr. 75: brief aan het college van Burgemeester en Schepenen met toelating een schouw te plaatsen voor centrale verwarming conform de bestaande, P. Kluyskens, 6 december 1975.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, 1975 nr. 75: verslag van de stedelijke commissie van monumenten en stadsgezichten betreffende het plaatsen van een schoorsteen voor centrale verwarming, 19 november 1973, met vermelding van restauratiedata: '1891: restauratie van de zogenaamde krocht door architect Pauli, 1898-1908: algemene restauratiewerken door ingenieur A. Verhaegen.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, krantenknipsel Het Volksbelang, 6 oktober, 1900, Gent.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, Kladnota, 1903, 'Geraard Duivelsteen, Mur en moullons trouvé le 2 mai 1903 à un de 12 mètre du château et un autre a 16 mètre avec fosse, le long de la place de l'éviche (custucte en la Banque). A un asse grande profondeur dans la Banque Nationale (un Flandre du 4 mai 1903) Constructeur des batiments dela Banque Nationale, 1903'.

SAG, SCMS, Brief 22 december 1893 notitie in potlood 'M. Verhaegen'.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, brief SCMS, 10 avril 1888, getekend secretaire adjoint, V. Vander Haeghen met uitnodiging tot bijwonen van vergadering.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, brief Université de Gand, cabinet de l'administrateur-inspecteur, Gent, 26 avril 1888. Brief van A. Wagener aan V. Vander

Haeghen.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, brief van de secretaris Le Piétone aan de burgemeester, 27 april 1888.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, 'Château de Gérard le Diable, Proces verbal (oplevering)', à Gand, 1 juni 1891 signé Verhaegen, H. Geirnaert, J. Van Quauraux, A. De Haan, J. Lion.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, verslag van Séance du ventredi 16 novembre 1889, à 11 h. de midi à l'hotel de ville. Etaient précédent: M Lippens (Bourgemestre), Van der Haeghen (Secrétaire), Victor Van der Haeghen (Secrétaire adjoint), Lacquel, Van Assche, Verhaeghe, Dr. Waele, Van Biesbroeck, Claes, Vuylsteke et Tredesuig. Behandeling van het proces verbaal voor oplevering van het steen de Gerard le Diable voor de prijs van 127.000 frank.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, kladnota van Verhaegen, Gand, 8 dec. 96.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, zolderplan van het Gerard de Duivelsteen door de Regie der gebouwen, Rijksarchief, architect A. Nemegeer, grondplan van de crypte, bestaande toestand, 27.09.1973.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, plan van het Gerard de Duivelsteen door de Regie der gebouwen, Rijksarchief, architect A. Nemegeer, grondplan van de crypte, nieuwe toestand, 27.09.1973.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, plan van het Gerard de Duivelsteen door de Regie der gebouwen, Rijksarchief, architect A. Nemegeer, doorsnede toren nieuwe toestand, 27.09.1973.

SAG, SCMS doos Geeraard De Duivelsteen, bouwaanvraag voor inrichten centrale verwarming in de toren van het Gerard de Duivelsteen door de Regie der gebouwen, Rijksarchief, architect J. Schoonbrood, doorsnede toren nieuwe toestand, 12.10.1973.

Fototheek

SAG, fototheek, XLVI/49: monument Gebroeders van Eyck.

SAG, fototheek, XLVI/50: Geeraard de Duivelsteen, hoektoren Limburgstraat.

SAG, fototheek, 745: gedenkplaat Geeraard de Duivelsteen, Limburgstraat.

SAG, fototheek, 746: windwijzer Geeraard de Duivelsteen, Limburgstraat.

SAG, fototheek, 765: monument Gebroeders van Eyck, Geeraard de Duivelhof, Limburgstraat.

SAG, fototheek, 765bis: monument Gebroeders van Eyck, achterkant, Limburgstraat.

SAG, fototheek, 766: : uithangbord Rijksarchief, Geeraard de Duivelsteen, Geeraard de Duivelstraat.

Stadsarchief Leuven (SAL)

SAL, Origo domus S. Martini in Lovanio, nr.4238, f.21.

Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (KMKG)

KMKG, Camille Tulpinck twee apostelfiguren over in aquarel.

Koninklijke Bibliotheek, Brussel (KBR)

KBR, Handschriften, ms.II 1862/1: Anthonio de Succa, Memorieboek, 1602.

Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, graaf Joseph de Ferraris, 1775-1778.

UGent, bibliotheek

UGB, BHSL.RES1572: Pieter de Keyser 1524, Wapenen vanden edelen porters van Ghendt alzo zij van hauts tijden in schepenen bouck staen. Hier naer volgen die wapenen vanden neeringhen van Ghendt ende die ambachten, houtgravure.

UGB, BRKZ.IZ.0343: anoniem aquarel van de Reep, 35x142,5 cm, 1562. Prent voorzien van het bijschrift: “Al dat hier boven int witte af ghelinieert staet es by vorlne concepte, nieuwen grondt, dienende totten duere die nu int braemgat ligghen ende ooc totten watermuelenen die men ande nieubrugghe zoude mogen maken. Item tgrauwe dat zijn de hoefden, jocken ende cayen de welcke nu ande nieubrugghe in wesen zijn zo dat van ghelycken nu ter tijd vec cayen zijn tguendt dat int blauwe afghestipt staet”. De tekening is in de Universiteitsbibliotheek van Gent gearhiveerd. Armand Heins maakte van deze aquarel in 1905 een kopij waarbij hij de bebouwing op de achtergrond vervolledigde.

UGB, HS. G. 5860-5860(1): reeks handschriften, deel 2, f°198v-199r .

UGB, Hs. G. 12926: 17de eeuw handschrift, anoniem, ongedateerd, uit de verzameling de Crombrugge de Loovelde (1689-1758).

UGB, Hs. G. 11766: Kopie Christoffel van Huerne, 18e .

UGB, HS 3066, 1808 : Plan Cadastral détaillé par plots et par parcelles de la Ville de Gand, arrondissement de Gand, Département, de l’Escaut levé sous l’Administration de mr. Le Baron d’Boudelot, Préfer mr. P. Van der Haeghen, 1807/1808

UGB, BHSL.RES.1376/2: kopie van Ganda Gallie Belgice Civitas Maxima, 1534, herkomst P. J. Goetghebuer, met aantekeningen op omslag waarin de kaart zat, gepubliceerd in De historie van Belgis, of kronyke der Nederlandsche oudheyd, 1829.

Kadoc

KADOC, Documentatie- en onderzoekcentrum voor religie, cultuur en samenleving, Katholieke Universiteit Leuven, bewaart erfgoed met betrekking tot de wisselwerking

tussen religie, cultuur en samenleving sinds de tweede helft van de 18de eeuw in zijn Belgische en internationale context, en dit zowel historisch als actueel. Het archiefonds van de familie Lammens-Verhaegen bevat 7 archiefmappen over het Geeraard de Duivelsteen:

BE/942855/1544/73.167: Gent, restauratiewerken Gerard De Duivelsteen, verbouwing balustrade brug Gerard de Duivelsteen, 1892 – 1902.

BE/942855/1544/129.6: Gent, schetsboekje met aantekeningen i.v.m. de Sint-Niklaaskerk, Sint-Baafskerk, Sint-Jacobskerk, Poortakker, kasteel Gerard de Duivelsteen, 1902 – 1915.

BE/942855/1544/134.5: Gent, restauratie Geeraard de Duivelsteen. Aantal gevels en gebouwen overgetekend uit Goetghebuer. Plannen zowel getekend door Verhaegen als door Geirnaert, 1886 – 1901.

BE/942855/712/490: Openbare werken onder artistieke leiding Arthur Verhaegen - Kasteel van Geeraard de Duivel (het zgn. Geeraard de Duivelsteen; restauratie crypte en slottoren) en uitbreiding.

BE/942855/1204/107: Gent: Geeraard Duivelsteen, documentaire kopieën in olie op doek van oude muurschilderingen, s. d. (sine dato).

BE/942855/1544/1592: Stukken betreffende Gerard de Duivelsteen in Gent, 1887.

BE/942855/90/1492: Gent, Gerard de Duivelsteen. Twee foto’s van documentaire kopieën in olie op doek van oude muurschilderingen s. d. (sine dato).

Deze mappen bevatten schetsen en tekeningen, briefwisselingen en bestekken. Chronologisch bevatten deze rubrieken volgende documenten:

Tekeningen en schetsen

‘Restauration et reconstruction partielle du batiment affecté aux archives de l’etat’, Verhaegen 31 december 1886, gezien en goedgekeurd door de minister op 17 april 1890. De tekening geeft grondplannen, doorsneden, bestaande en gewenste gevelaanzichten en details van de vensters weer, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Ontwerptekening archiefrekken, ‘Elévation, coupe, plan, fait et dressé par le soussigné’ Gent 31 december 1886, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Ontwerpschets ‘Grande fenetre de la facade’, 17 oktober 1890, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Steensnedes vensters, ongedateerd ~oktober 1890, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Uitvoeringsplan vensters gelijkvloersverdieping en eerste verdieping Duivelsteen, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Steensnedes vensters en deuren, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Steensnede ‘Fenêtres de la cave, fenêtres de l’entresol, fenêtres l’escalier sur la cour, fenêtres des etages’, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Uitwerking van een stuk watergevel in aanzicht en doorsneden ‘Fenêtres du second étage & Créneaux, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Uitvoeringsplan vensters gelijkvloersverdieping Duivelsteen waterkant, doorsnede en aanzichten ‘Herstelling van het Geeraard Duivelsteen te Gent, Richten kant van het groot benedenverdiep’, ongedateerd, 12 januari 1891, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Uitvoeringsplan vensters gelijkvloersverdieping Duivelsteen waterkant, doorsnede en aanzichten ‘Herstelling van het Geeraard Duivelsteen te Gent, Linker kant van het groot benedenverdiep’, 12 januari 1891, Kadoc BE942855 1544 134.5.

‘Plan en zicht (voorkant) des basements van de vensters van het groot benedenverdiep’ met diverse steensneden, ontwerp binnenluiken vensters grote zaal, 16 april 1891, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Ontwerp zoldervensters en kantelen ‘Herstelling van het Geeraard-Duivelsteen te Gent, bovenverdiep’ op schetsrol, aanzicht en doorsnede, april 1891, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Vier grondplannen donjon ‘entre-sol, cave, plan des etages, salle du public’, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Gedeeltelijke reconstructie en restauratie donjon, vier grondplannen donjon ‘entre-sol, cave, plan des etages, salle du public’ en snede ‘coupe transversale’ vu et présenté l’ingénieur en chef directeur C. De Heem, 21 maart 1892, ministeriele goedkeuring 6 april 1892, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Ontwerp van o.a. traptreden en deuroplijsting toegang aan de Limburgstraat in aanzicht en doorsnede, traptrede voor de traptoren, aantrede spiltrap in traptoren, ‘retour de cordon aux fenêtres du grand étage, bloktreden kelder donjon en crypte, vensteromlijstingen, 9 augustus 1892, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Diverse tekeningen op schetsrol met o.a. ontwerp voor neogotische schouw van de entre-sol van de donjon, deuropening in traptoren en details diverse steensnedes, 21 januari 1893, gezien 27 februari 1893 door l’ingénieur en chef directeur De Heem, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Diverse tekeningen op schetsrol waaronder ontwerp schoorsteen en muuranker schoorsteen donjon en details eindborden aan de Limburgstraat, februari 1893, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Diverse tekeningen op schetsrol met o.a. ontwerp voor neogotische schouw van de grande etage, wapenschild en details diverse steensnedes, 21 januari 1893, gezien 27 februari 1893 door l’ingénieur en chef directeur De Heem, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Ontwerp samengestelde balkenlaag grand-étage donjon, diverse steensnedes, 21 januari 1893, gezien 27 februari 1893 door l’ingénieur en chef directeur De Heem, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Ontwerp rookkanaal donjon en diverse steensneden, 21 januari 1893, gezien 27 februari 1893 door l’ingénieur en chef directeur De Heem, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Diverse tekeningen op schetsrol waaronder ontwerp buitentrap tegen de toren en steensnede details aanhechting traptoren tegen de gevel, 3 februari 1893, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Ontwerptekening binnendeuren ‘portes interieures de la tourelle donnant dans la salle des archives, coupe horizontale, verticale de la porte, 2 november 1893, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Diverse tekeningen op schetsrol met o.a. ontwerp voor vaandel, dakconstructie traptoren en dakkapellen, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd ontwerpplan Duivelsteen, ‘Plan du soussol’, fait et dressé par le soussigné, Gent 21 mei 1898, ministeriele goedkeuring 11 juni 1898, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd ontwerpplan Duivelsteen, ‘Plan du rez-de-chaussée, plan de l’étage des dépendances’, fait et dressé par le soussigné, Gent 17 september 1897, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd ontwerpplan Duivelsteen, ‘Plan du rez-de-chaussée, plan de l’étage des dépendances’, fait et dressé par le soussigné, 21 mei 1898, ministeriele goedkeuring 11 juni 1898, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd ontwerpplan Duivelsteen, ‘étage supérieur, étage’, fait et dressé par le soussigné, Gent 17 september 1897, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd ontwerpplan administratief centrum met drie aangekleefde aanpassingsschetsen, ‘coupe suivant a-b-c, coupe sur la cuisine et vue des dépendances, vue de la galerie, pignon principal et grille sur la rue du Limbourg, vue suivant d-e-f’, 17 september 1897, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd aangepast ontwerpplan administratief centrum, gevelaanzichten, ‘coupe suivant a-b-c, coupe sur la cuisine et vue des dépendances, vue de la galerie, pignon principal et grille sur la rue du Limbourg, vue suivant d-e-f’, ongedateerd, na 17 september 1897, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd aangepast ontwerpplan administratief centrum, gevelaanzichten, ‘coupe suivant a-b-c, coupe sur la cuisine et vue des dépendances, vue de la galerie, pignon principal et grille sur la rue du Limbourg, vue suivant d-e-f’, 11 mei 1898, ministeriele goedkeuring 11 juni 1898, Kadoc BE942855 1544 134.

Onuitgevoerd ontwerpplan Duivelsteen ‘coupe transversale, pignons vers l’ancien conservatoire, facade longitudinale du nouveau dépôt des archives, pignon vers la rue du Limbourg, 17 september 1897, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd aangepast ontwerpplan Duivelsteen (maaiaveld verlaagd) ‘coupe transversale, pignons vers l’ancien conservatoire, facade longitudinale du nouveau dépôt des archives, pignon vers la rue du Limbourg, ongedateerd, na 17 september 1897, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd aangepast ontwerpplan Duivelsteen (maaiaveld verlaagd) ‘coupe transversale, pignons vers l’ancien conservatoire, facade longitudinale du nouveau dépôt

des archives, pignon vers la rue du Limbourg, 21 mei 1898, ministeriele goedkeuring 11 juni 1898, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd grondplan du rez-de-chaussée met aanduiding keldergewelf in stippellijn, ongedateerd, na 1897, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Grondplannen en langs- en dwarsdoorsnede donjon ‘plan de l’entresol, plan de la cave, plan des etages, plan de la salle du public’, ongedateerd ~maart 1898, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Onuitgevoerd ontwerpplan verbindingsvleugel ‘Galerie’ tussen duivelsteen en administratief centrum, gehandtekend Verhaegen, 9 maart 1898, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Grondplannen Duivelsteen, ‘etage superieur, etage’, 21 mei 1897, ministeriele goedkeuring Brussel 11 juni 1898, Kadoc BE942855 1544 134.5.

‘1. Plan du soussol, chateau de gerard-le-diable a Gand, projet d’agrandissement du depot des archives de l’etat’, ontwerp Verhaegen 31 maart 1899, gezien en goedgekeurd door de minister de l’Agriculture et des Travaux Publics Léon de Bruyn op 6 juli 1899 en de Commission Royale des Monuments op 24 juni 1899, Kadoc BE942855 1544 134.5.

‘1. Plan du soussol, chateau de gerard-le-diable a Gand, projet d’agrandissement du depot des archives de l’etat’, ontwerp Verhaegen 31 maart 1899, gezien door l’ingenieur en chef directeur De Heem op 29 december 1899, goedgekeurd door l’ingenieur des ponts et chaussées soussigné op 15 december 1899, door het ministerie op 29 maart 1900, Kadoc BE942855 1544 490.

‘2. Plan du Rez-de-Chaussée, chateau de gerard-le-diable a Gand, projet d’agrandissement du depot des archives de l’etat’, 31 maart 1899, gezien door l’ingenieur en chef directeur De Heem op 29 december 1899, goedgekeurd door l’ingenieur des ponts et chaussées soussigné op 15 december 1899, door het ministerie op 29 maart 1900, Kadoc BE942855 1544 490.

‘3. Plan de l’etage, chateau de gerard-le-diable a Gand, projet d’agrandissement du depot des archives de l’etat’, 31 maart 1899, gezien door l’ingenieur en chef directeur De Heem op 29 december 1899, goedgekeurd door l’ingenieur des ponts et chaussées soussigné op 15 december 1899, door het ministerie op 29 maart 1900, Kadoc BE942855 1544 490.

‘4. Facade longitudinale du nouveau depot des archives, pignon vers la rue du Limbourg, chateau de gerard-le-diable a Gand, projet d’agrandissement du depot des archives de l’etat’, 31 maart 1899, gezien door l’ingenieur en chef directeur De Heem op 29 december 1899, goedgekeurd door l’ingenieur des ponts et chaussées soussigné op 15 december 1899, door het ministerie op 29 maart 1900, Kadoc BE942855 1544 490.

‘5. Coupe transversale sur le depot, pignon vers la place de l’evêche, nouveau batiment des bureaux, grille dans la nouvelle rue, grille dans la rue du Limbourg, pignon du nouveau batiment et donjon, chateau de gerard-le-diable a Gand, projet d’agrandissement du depot des archives de l’etat’, 31 maart 1899, gezien door l’ingenieur en chef directeur De Heem op 29 december 1899, goedgekeurd door l’ingenieur des ponts et chaussées soussigné op 15 december 1899, door het ministerie op 29 maart 1900, Kadoc BE942855 1544 490.

‘6. Coupe transversale sur les bureaux, pignon posterieur des bureaux, coupe longitudinale sur le batiment des bureaux, pignon principal sur la rue, facade longitudinale des bureaux, chateau de gerard-le-diable a Gand, projet d’agrandissement du depot des archives de l’etat’, 31 maart 1899, gezien door l’ingenieur en chef directeur De Heem op 29 december 1899, goedgekeurd door l’ingenieur des ponts et chaussées soussigné op 15 december 1899, door het ministerie op 29 maart 1900, Kadoc BE942855 1544 490.

Planche 1 gevelaanzicht ‘chateau de Gerard le diable a Gand etat actuel’, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Planche 2 gevelaanzicht ‘facade restaurée’ met aanduiding ‘tourelle supprimée, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Planche 3 gevelaanzicht ‘donjon restaurée’, perspectieftekening ‘collection goetghebuer dessin de 1545-1550’, grondplan ‘plan du donjon et du chateau gerard le diable’ en aanzicht en doorsnede ‘fenetre de la facade’, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Vier gevelaanzichten donjon ‘Facade vers l’Escaut, facade vers le grand batiment, facade vers la rue du Limbourg, facade vers la cour’, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Dakaanzicht donjon nieuwe situatie, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

‘Plan des voussettes du premier etage, plan des voussettes de la salle du public, plan des voutes du parlier du rez-de-chaussee, plan des voutes du corridor de l’escalier, plan du plafonds de la salle du public, plan des voutes au dessus du vestibule, plan des voussettes de l’etage superieur, plan des voussettes de la cave et de l’entresol, coupe sur le donjon, detail des solives et des planchettes du plafond, detail des voussettes des divers etages, porte a parchemins, porte sous les combles’, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Kopij plan Francquart, potloodtekening, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Ontwerpanalyse vensters watergevel Duivelsteen met tekening van dichtgemetseld vensteraanzicht, horizontale doorsnede vensterzuilen, aanduiding ontlastingsbogen op kopij detail perspectief Reep uit 1562, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Kopij perspectieftekening duivelsteen april 1832, potloodtekening, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Kopij perspectieftekening souterrain Duivelsteen en tekening J. Wynants 1823, potloodtekening, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Perspectieftekening ‘Maison de Hubert Van Eyck a Gand, La grande Ameede a Gand, Maison en face de la dite Scheldstraet aujourd’hui rue du gouvernement a Gand, potloodtekening, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Perspectieftekening Uytenhovesteen aan de Vrijdagsmarkt, potloodtekening, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Perspectieftekening Huis van Wulfaert Vilain 1362 in de Onderstraat, instituut Laurent, potloodtekening, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

‘Donjon facade vers la nouvelle rue, facade principale vers l’escaut’, bestaande toestand met aanduiding te verwijderen delen in grijs en te vernieuwen delen in rood, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Bestaande toestand donjon gevelaanzicht ‘rue du Limbourg en Escaut’ met genummerde aanduiding gevelwerkzaamheden, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Langsdoorsnede en dwarsdoorsnede Duivelsteen met aanduiding in rood nieuwe vloeren en kapconstructie, in blauw de dakvensters, ongedateerd ~1901, pentekening op kalkpapier, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Schets van een laatromaans vroeggotisch gekoppeld venster in aanzicht en doorsnede. Schets is niet te koppelen aan het duivelsteen. Ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Schets van een laatromaans vroeggotisch drielicht in aanzicht en doorsnede. Schets is niet te koppelen aan het duivelsteen. Ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Schetsboek Verhaegen met o.a. details van kapitelen, gotische vensters, kapconstructies, details St. Nikolaaskerk Gent, St. Baafs Gent, St. Jaques Gent en Kalken, deels gedateerd 6 mei 1901, 5 juli 1915 en 18 mei 1916, Kadoc BE942855 1544 129.6.

Contouren Duivelsteen, potloodtekening op kalk, ongedateerd ~1901, Kadoc BE942855 1544 73.167.

‘Projet pour la transformation de la balustrade du pont’, aanzichten en doorsneden smeedijzeren balustraden door l’ingenieur honoraire des ponts en chaussees Verhaegen op 24 december 1901, goedgekeurd door l’ingenieur principal des ponts et chaussees G. Van Haute op 20 januari 1902, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Plattegrond Duivelsteen met het administratief centrum, straatgevelaanzicht administratief centrum en drie funderingsdoorsneden, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Voorontwerp deur aan de Limburgstraat, vooraanzicht en langsdoorsnede, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 134.5.

Schetsen en berekeningen Verhaegen waaronder, detail stalen vloerbalken en bakgoot, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 1592.

Tekening kapconstructie met vermelding secties hout, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 1592.

Tekening zijaanzicht gotisch sleutelstuk met peerkraalprofiel en haaiantandmotief, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 1592.

Doorsnede Duivelsteen gewenste toestand ‘coupe transversale’, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 1592.

Schets espagnoletten van de keldervensters van het Duivelsteen, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Briefwisselingen, bestekken etc.

Brief Verhaegen met vermeldingen kosten aan dhr. De Kerchove, gouverneur de la Flandre Orientale in Gent als antwoord op zijn schrijven van 4 september 1886, 4 januari 1887, Kadoc BE942855 1544 1592.

Gedrukt bestek ‘n.55 ministère de l’agriculture de l’industrie et des travaux publics, cahier des charges 1892, pont et chaussées, province de la flandre orientale, devis et cahier des charges relatif a l’intreprise des travaux de reconstruction partielle et de restauration du donjon de l’ancien chateau de gerard-le-diable a gand’, l’ingenieur honoraire des ponts et chaussees Verhaegen op 5 februari 1892 en l’ingenieur en chef directeur C. De Heem op 21 maart 1892, 62 pagina’s, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Handgeschreven bestek ‘Devis et cahier des charges ‘relatif a l’entreprise des travaux d’aménagement et d’achevement interieur du donjon de l’ancien chateau de Gerard le Diable a Gand’, 7 pagina’s, 1894, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Gedrukt bestek ‘n.80 ministère de l’agriculture de l’industrie et des travaux publics, cahier des charges 1894, pont et chaussées, province de la flandre orientale, devis et cahier des charges relatif a l’intreprise des travaux d’aménagement et d’achèvement interieur du donjon de l’ancien chateau de Gerard-le-Diable a Gand’, l’ingenieur honoraire des ponts et chaussees Verhaegen op 30 maart 1894, l’ingenieur principal J.F. Vanderlinden op 15 mei 1894 en l’ingenieur en chef directeur C. De Heem op 4 juni 1894, 27 pagina’s, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Restauratieplan crypte ‘travaux de restauration de la partie défoncée de la crypte du chateau de Gerard-le-Diable a Gand’, goedgekeurd door het ministère de l’agriculture et des travaux publion, administration des ponts et chaussées aan Verhaegen, 9 april 1897, Kadoc BE942855 1544 490.

Brief ministère de l’agriculture et des travaux publion, administration des ponts et chaussées aan Verhaegen, 30 augustus 1897, Kadoc BE942855 1544 490.

Gedrukt bestek ‘n.115 ministère de l’agriculture de l’industrie et des travaux publics, cahier des charges 1897, pont et chaussées, province de la flandre orientale, baiments civils, devis et cahier des charges relatif a l’intreprise des travaux de restauration et d’achèvement de la crypte de l’ancien chateau de Gerard-le-Diable a Gand’, l’ingenieur honoraire des ponts et chaussees Verhaegen op 21 april 1897, l’ingenieur G. Van Haute op 3 mei 1897 en l’ingenieur en chef directeur C. De Heem op 8 mei 1897, 11 pagina’s, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Handgeschreven ‘Cahier des charges ‘Ponts et chaussees’, 9 pagina’s, 1899, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Brief ingenieur principal G. Van Houten aan l’ingenieur en chef directeur des ponts et chaussees, 3 pagina’s, 8 januari 1901, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Brief minister Paul de Smet de Naeyer aan l’ingenieur en chef directeur des ponts et chaussees a Gand, 16 februari 1901, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Uitnodigingsbrief l’ingenieur en chef directeur C. De Heem, 19 februari 1901, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Bevestigingsbrief l’ingenieur principal G. Van Houten, 26 februari 1901, Kadoc BE942855 1544 73.167.

‘Detail estimatif’, 9 pagina’s, ongedateerd, Kadoc BE942855 1544 73.167.

‘Décompte n.2 batiments civils de Gand, décompte des travaux executes en plus pour

l'agrandissement du depot des archives de l'etat a gand pour la construction d'un batiment pour les archivistes ainsi pour la restauration complete de la crypte de l'ancien chateau de gerard diable a gand, ondertekend door Van Houten op 10 april 1901, door De Heem op 17 april 1901, door de Smet de Naeyer op 22 april 1901, 3 pagina's, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Brief voorzitter en secretaris Commission Royale des Monuments aan de heer Verhaegen, 1 pagina, Brussel 9 mei 1901, Kadoc BE942855 1544 73.167.

'Modification au projet primitif, devis des travaux a executer', 10 pagina's, 8 oktober 1901, Kadoc BE942855 1544 73.167.

Privéarchief eigenaar (Archief Koiba)

Het privéarchief bevat 33 plannen:

Archief Koiba, 1901: Château de Geraard-le-Diable à Gand, Restauratieplan hoofdingenieur G. Van Haute, met grondplan en lengte- en dwarse doorsneden, bijhorend rapport ontbreekt, berekening van stalen draagbalken, 8 januari 1901.

Archief Koiba, 1922: archiefrekken Grote toren ontwerp De Vaere, 23.12.1922.

Archief Koiba, 1941a: Staatsarchief 'Geeraard Duivelsteen, Matenplan, Staatsarchief, Geeraard de Duivelstraat, schaal 5mm/m, 8 juli 1941. Plattegronden van de zaal, de toren en het administratief centrum kelder, gelijkvloers, eerste en tweede verdieping, 08.06.1941.

Archief Koiba, 1950: Staatsarchief, opmeting, dwarsdoorsnede toren, langdoorsnede zaalbouw met aanduiding barsten, detail A bekleding stalen liggers, detail B blauwe hardsteen console en geprofileerde moerbalk, detail C troggewelf, anoniem, ongedateerd ~1950 (voor 1953 vermits er nog vier schouwen in de kelder aanwezig zijn).

Archief Koiba, 1953a: Geeraard de Duivelsteen, Dépôt Staatsarchieven, Ministerie van openbare werken en wederopbouw, dienst der gebouwen, provincie Oost-Vlaanderen, inrichting van een lift, L. Kinon, 19.10.1953.

Archief Koiba, 1971a: Rijksarchief, centrale verwarming, Bestuur der Gebouwen, directie Gent, A. De Bruyn, vel nr. 1, 2cm/m., 09.07.1971.

Archief Koiba, 1971b: Rijksarchief, centrale verwarming, Bestuur der Gebouwen, directie Gent, A. De Bruyn, vel nr. 2, isometrisch perspectief, 2cm/m., 09.07.1971.

Archief Koiba, 1972a: Rijksarchief, Ministerie van openbare werken, bestuur der gebouwen, Gent, gelijkvloers, vel nr. 2, bureauchef tekenaar J. Schoonbrood, ir. J. Ceusters, 27.09.1972.

Archief Koiba, 1972b: Rijksarchief, Ministerie van openbare werken, bestuur der gebouwen, Gent, opmetingsplan, vel nr. 3, zolder, J. Schoonbrood, 23.03.1972.

Archief Koiba, 1973a, Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad 1, kelderplan en crypte bestaande toestand met aanduiding der afbraak, architect A. Nemegeer, ir. J. Ceusters, 27.09.1973.

Archief Koiba, 1973b, Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, kelderplan nieuwe toestand, blad 4, architect A. Nemegeer, ir. R. De Meyer, 21.07.1973.

Archief Koiba, 1973c: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad 7, bestaande toestand, aanduiding der afbraak, doorsneden, nieuwe toestand, architect A. Nemeneer, 27.09.1973.

Archief Koiba, 1973d: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad 8, centrale verwarming deeltekening, schouw, geulen, luchtleidingen, buizen, kabels, putten, spots en plaatsing roosters, architect A. Nemegeer, 12.10.1973.

Archief Koiba, 1973e: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad 9, tekening van dubbele deuren crypte, architect A. Nemegeer, 27.09.1973.

Archief Koiba, 1973f: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Gent, warme luchtbehandeling kelder, getekend R. Mollie, ir. architect G. Deneve, 10.10.1973.

Archief Koiba, 1973g: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Gent, warme luchtbehandeling gelijkvloers, getekend R. Mollie, ir. architect G. Deneve, 10.10.1973.

Archief Koiba, 1973h: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Gent, warme luchtbehandeling zolder, getekend R. Mollie, ir. architect G. Deneve, 10.10.1973.

Archief Koiba, 1973i: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad 1, bouwaanvraag inrichting centrale verwarming, Regie der Gebouwen, J. Schoonbrood, liggingsplan, 12.10.1973.

Archief Koiba, 1973j: Staatsarchief, Ministerie van openbare werken, bestuur der gebouwen, Gent, technisch ir. E. Matton, opmetingsplan administratief centrum, kelder, gelijkvloers, eerste verdieping, tweede verdieping, ongedateerd ~1973.

Archief Koiba, 1975a: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad 4, 'aanpassingen aan de nieuwe CV studie, doorsneden, architect R. De Meyer, 13.02.1975.

Archief Koiba, 1975b: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad 5bis, 'nieuwe CV studie, kelderplan nieuwe toestand, architect R. De Meyer, 13.02.1975.

Archief Koiba, 1975c: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad5 bis , gelijkvloers, nieuwe toestand, Architect R. De Meyer, 13.02.1975.

Archief Koiba, 1975d: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, blad 7bis, 'aanpassingen aan de nieuwe CV zolderplan nieuwe toestand, architect R. De Meyer, 13.02.1975.

Archief Koiba, 1978a: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, bestaande toestand trappenhall, Regie der gebouwen, schaal 1/50, 20.07.1978.

Archief Koiba, 1978b: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, bekistingsplan trapzaal, ir. van bruggen en wegen C. Vanderbauwede, 29.12.1978.

Archief Koiba, 1978c: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, wapeningsplan plaat boven kelder, ir. van bruggen en wegen C. Vanderbauwede, 29.12.1978.

Archief Koiba, 1979: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, wapeningsplan fundering, ir. van bruggen en wegen C. Vanderbauwede, 12.04.1979.

Archief Koiba, 1990: Rijksarchief, Ministerie van openbare werken, plan Regie der Gebouwen, Gent, landmeter expert J. Desmet, opmetingsplan Geeraard de Duivelstraat, 03.05.1990.

Archief Koiba, 1998: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, bekisting- en wapeningsplan boven gelijkvloers, boven 1ste verdiep, zolder, Binnen opfrissingswerken bestuursgebouw na vernieuwing ramen, opgemaakt door ing. M. Vermeulen, getekend door P. Ghysels, 28.04.1998.

Archief Koiba, 2002: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Gent, vernieuwen stookplaats en ventilatiegroep, grondplan technische ruimten, sneden, principeschema, legende, ir. G. De Bondt, 14.06.2002.

Archief Koiba, 2003a: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, vel 1, creëren van een vluchtweg, bestaande toestand van de toren, Architect L. De Voogdt, 17.02.2003.

Archief Koiba, 2003b: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, vel2, 'creëren van een vluchtweg, details, architect L. De Voogdt, 12.03.2003.

Archief Koiba, 2003c: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, vel 3, 'creëren van een vluchtweg, details, architect L. De Voogdt, 12.03.2003.

Archief Koiba, 2004: Rijksarchief, Regie der Gebouwen, Oost-Vlaanderen, opmeting ramen, anoniem, ongedateerd ~2004.

Uitgegeven archiefbronnen

De Pauw Napoleon, 1885, III, Gentse stads- en baljuwrekeningen, periode 1341-1345.

Prevenier en Nicolas 1999, Gentse stads- en baljuwrekeningen (1365-1376), Brussel.

Van Werveke 1908, Gentse stads- en baljuwrekeningen (1351-1364), Brussel.

Vuylsteke J., 1874, Rekeningen der stad Gent: tijdvak van Jacob van Artevelde 1336-1349, Gent.

Vuylsteke J., 1880 Gentsche stads- en baljuwrekeningen, II, periode 1336-1345, Gent.

Vuylsteke J., 1908, Gentse stads- en baljuwrekeningen 1280-1336, II, Gent.

Wynant 1979, Regesten van de Gentse staten van goed, Eerste reeks: 1349-1400, Brussel.

Erfliike Rentboek der stede van Gent, 1336-1360: f°27.

Literatuur

Aubert Miraeus 1624, Codex donationum piarum, Bruxellis: apud Ioannem Merbecium.

Aubert Miraeus 1628, Diplomata Belgicorum, apud Ioannem Pepermanum, Bruxellis.

Aubert Miraeus 1629, Donationum Belgicarum, apud Ioannem Cnobbarum, Antverpiae.

Aubert Miraeus 1630, Notitia ecclesiarum Belgii: in qua, tabulis donationum piarum longa annorum serie digestis, sacra & politica Germaniae inferioris vicinarumque prouinciarum

historia, explosis fabulis, recensetur & illustratur, Antverpiae, Ioannem Cnobbarum.

Barbry et al. 1999. Middeleeuws Manhattan : rijkdom in Gentse Stenen, OKV, Sint-Niklaas

Blockmans 1938, Het Gentse Stadspatriciaat tot omstreeks 1302, Antwerpen.

Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent 1908, 16de jaar, nr. 9-10, A. Siefer, Gent, artikel 'Documents relatifs à la facade primitive du steen de Gérard le diable vers le Reep', pp. 243-258.

Buyle & Bergmans 1994, Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen, M&L Cahier 2, Brussel.

Buysse André 1992, heruitgave door David Maes in Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring Gent V.Z.W., 21e jaargang nr. 1, 15 januari.

Calcoen Heleen, 2013, masterproef De vrijmaking van de Sint-Niklaaskerk te Gent, masterproef, Ugent.

Capiteyn 1983, Gentse torens achter de rook van schoorstenen, Gent in de periode 1860-1895.

Capiteyn 1988, Gent In weelde herboren: wereldtentoonstelling 1913, Gent.

Celis G. 1909, Beschrijving van Gent of geschiedkundige beschouwing van de stad en hare merkwaardige gebouwen, Gent.

Comblen-Sonkes en Van Den Bergen-Pantens 1977, Memoriën van Anthonio de Succa', Brussel.

De Béthune 1900, Epitaphes et monuments des églises de Flandre d'après les manuscrits de Corneille Gailliard et d'autres auteurs, Brugge.

De Bleecker 2010, Kulderebloed & Blauwmeisjestrannen, Gentse weeshuizen 1615-1984, Drongen.

De Doncker, Lachaert & Laleman 2015, Een kleurrijk figuur: Jean-Baptiste Joseph Wynantz, Gent.

De Keyser 1948, Gent, Geïllustreerde Gids, Gent.

De Maesschalck 2012, De graven van Vlaanderen, Leuven.

De Maeyer 1994, Arthur Verhaegen 1847-1917, de rode baron, KADOC-Studies 18, Leuven.

De Potter 1882-1870, Van den oudsten tijd tot heden, geschiedkundige beschrijving der stad', 8 dln., Gent, anastatische herdruk, Brussel, 1975.

De Potter 1983, herdruk van 'De graanstapelhuizen in Gent', in: Ghendtsche Tydingen, 12de jg., nr. 5, Gent.

De potter, Broeckaert 1861-1870, Geschiedenis van de Gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, dl. 3, Gent.

De Smedt 1959, Krypte en koor van de voormalige Sint-Janskerk te Gent, Gent.

De Smet 1837, Recueil des chroniques de Flandres, dl. 1, Brussel.

De Smet 1841, Recueil des chroniques de Flandres, dl. 2, Brussel.

De Vigne Felix 1835-1840, Recueil de Costumes du moyen Age, 2 dln. Gent.

De Vigne Felix 1845, Geschiedenis der Middeleeuwse Bouwkunde, hare oorsprong en ontwikkeling, De Busscher frères, Gent.

De Vos 1998, Jacques Francart Premier livre d'Architecture (1617) : studie van een Zuid-Nederlands modelboek met poortgebouwen, Brussel.

Demeuldre 1898, Les travaux de Gand, in: Jadis, Recueil Archéologique et Historique pour tout l'ancien territoire de la Belgique Féodale, februari 1898, nr. 14.

Despars Nicolaes 1839, Cronijcke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen, Rotterdam, dl 1-3, Rotterdam.

Despodt 2001, Gentse grafmonumenten en grafschriften tot het einde van de calvinistische republiek (1584), Lic. verhandeling Universiteit Gent.

Diericx 1814, Mémoires sur la ville de Gand, Gent.

Diericx 1815, Continuation des Mémoires sur la ville de Gand, Gent.

Diericx 1821, Het Gends Charter-boekje, of, Verzaemeling van oude charters, Gent.

Duchesne 1621, Histoire généalogique de la maison de Chastillon sur Marne, Parijs.

Duchesne 1631, Preuves de l'histoire des maisons de Guines, d' Ardres, de Gand et de Coucy, Parijs.

Duerloo 2012, Dynasty and Piety: Archduke Albert (1598-1621) and Habsburg political culture in an age of religious wars, Surrey.

Francquart 1617, Premier livre d'architecture de laques Francart, contenant diverses inventions de portes serviables à tous coeux qui désirent bastir, Brussel.

Fris 1913, Histoire de Gand, Brussel.

Fris 1925, De oude straatnamen van Gent: een prijsboek voor de schooljeugd, Gent.

Gentse Portus 2004, De Gentse Portus aan de Reep, een historische verkenning, Gent.

Goeminne Koen 2016, De vergeten graftombe van Hugo II, burgraaf van Gent: een status quaestionis, 2016, Tijdschrift De Gonde, jg. 2016/2.

Gramaye 1621, lib 3, cap. 3, Teneraemunda:90 , heruitgave 1708, Leuven, Denique, Brussel, Serstevens.

Gysseling 1954, Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen, Antwerpen.

Hartmann 1823, Index scholarum publice privatimque in Hamburgensium gymnasio academico a Pascha 1823 usque ad Pascha a. 1824 habendarum, Hamburg.

Heins 1908, Documents relatifs à la facade primitive du steen de Gérard le diable vers le Reep, in Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, jg. 16, nr. 9-10, Gent.

Heins 1909, Les dessins des dalles tumulaires attribués à Arendt Van Wynendaele,

conservés à la Bibliothèque de la ville de Gand, in: Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, 1909, Gent.

Keymolen 2013, Was Geraard de Duivel nu een Vilain of niet?, in: Gentse Tijdingen, jg 43.

Kluyskens 2009, Geeraard de Duivel, in: Gentse Tydingen, 38e jg. nr. 1, Gent.

Koch 1990, Gent in de 9de en 10de eeuw. Enkele benaderingen, in: Stadsarcheologie, Gent, jg. 14 nr. 3, p. 35.

Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 1964, Nationaal Biografisch Woordenboek.

Laleman 1997, De Gentse stenen : ongeëvenaard cultureel erfgoed, Gentse vereniging voor stadsarcheologie

Laleman 2003, Een stad van stenen, Gentse vereniging voor stadsarcheologie

Laleman 2008, Middeleeuwse kastelen in Gent, in: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Gent.

Laleman en Raveschot 1991, Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent Periode 1100-1300 De kelders, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, 53, nr.54, Brussel.

Lindanus 1612, Gandavensis, De Teneraemonda libri tres ad serenissimum principem Albertum archeduceum Avestriae, ducem burgundiae, principem Belgarum, Antverpia, 1612.

Lindeborn 1670, Historia sive Notitia episcopatus Daventriensis, sumpt. J. à Metelen.

Martens 1989, De muurschilderkunst te Gent (12de tot 16de eeuw), Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten, Brussel, 51, Brussel.

Moke 1844, La Belgique Monumentale, historique et pittoresque', Brussel.

Pauwels 1998, Een blik achter de gevel van de Nederpolder 2 ("de Kleine Sikkel"): huizenonderzoek in Gent met de nadruk op de Middeleeuwen, lic. verhandeling UGent, Gent.

Philippe De l'Espinoy, Martin Baes, Nicolaus Burgundius, Antonius Sanderus 1631, 'Recherche des antiquitez et noblesse de Flandres, contenant l'histoire genealogique des comtes de Flandres, avec une description dudit pays, la suite des gouverneurs de Flandres...' met gravures van Martin Baes, Douay, Marc Wyon.

Raveschot 1990, Een eerste archeologisch onderzoek naar een middeleeuwse gracht in Gent, pp. 12-20 in: Stadsarcheologie, bodem en monument in Gent, jg. 14 nr. 4.

Roegiers. J. 1437-1569, Archief van de Hiëronymieten in: Inventaris van het archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent, p. 1-16.

Sanderus 1627, presbyteri Gandavum sive Gandavensium rerum, Brussel.

Sanderus 1641, Flandria illustrata, Joan en Cornelius Blaeu, Amsterdam.

Steyaert 1838, Geschiedkundig overzicht van die stad en hare bewooners, merkwaardige

gebouwen, gestichten en Maetschappyen, de beroemde Gentenaren, enz., Gent.

Steyaert en Onghena 1857, Volledige beschrijving van Gent, of Geschiedkundige beschouwing van deze stad en hare bewooners: de merkwaardige gebouwen, gestichten en maetschappyen, de beroemde Gentenaren, enz., Gent, 1857.

Van Acker 1984, Geraard de Duivel: poging tot belichting van een duister figuur, overdruk: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 38, Gent.

Van den Bemden 1895, Le Sher Gheeraerts Dievelssteen à Gand, Overdruk uit: Annales du Cercle historique et archéologique, Gent.

Van Heule Andreas 1852, Memorieboek der stad Ghent van 't jaar 1301 tot 1793. Deel 1. C., Annoot-Braeckman, Gent.

van Hoogstraten en Schuer 1729, Groot algemeen historisch, geografisch, genealogisch, en oordeelkundig woordenboek, behelzende zo het voornaamste dat vervat is in de Wordenboeken van Morery, Bayle, Buddeus, enz. als de gehele kerkelyke en wereldlyke geschiedenis, by Brunel, Wetsteins, Waesberge, De Coup, Humbert; te Utrecht ... Leiden, ..., 's-Gravenhage, dl. 5.

Van Lokeren 1859-1871, Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin a Gand, Gent.

Van Werveke 1909, Geeraard van Gent, bijgenaamd de Duivel, in: Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, 17de jg., nr. 4, Gent.

Verhaegen 1883, Le château de Laerne, in: Revue de l'art chrétien.

Verhaegen 1886, Le château de Gérard le Diable, in: Messenger des sciences historiques de Belgique, 60, 19 p., 3 ill.

Verhaegen 1894, La restauration du château de Gérard-le-Diable à Gand, in: Messenger des sciences historiques de Belgique, 34 p., 3 pl.

Verhaegen 1900, Arthur, La crypte du Steen de Gérard-le-Diable, Extr. de: Inventaire archéologique de Gand. Constructions civiles, XIIIe siècle, s.l., 1 p.

Verhulst Adriaan 1990, Ontstaan en vroegste geschiedenis van Gent: stand van het onderzoek.

Warlop 1968, De Vlaamse adel voor 1300, Familia et Patria, 3 dln.

Wylleman Linda 1973, Architect Adolphe-Edouard-Theodore Pauli, 1820-1895, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 232-256.

Internetbronnen

www.academia.edu/25620891/was_geraard_de_duivel_nu_een_vilain_of_niet, geraadpleegd op 20.02.2018

www.kerknet.be, van wapenarsenaal tot Sint-Baafshuis, geraadpleegd op 10 09 2018.

